

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Ústav jižní a centrální Asie

Seminář romistiky

Diplomová práce

Iva Hlaváčková

Romové na vybraných územích Balkánu a Malé Asie v období Byzantské a Osmanské říše (900-1923)

Roma in the chosen territories of the Balkans and Asia Minor during the Byzantine and Ottoman Empire (900-1923)

Praha 2010

Vedoucí práce: PhDr. Jan Červenka, Ph.D.

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala všem, kteří mi pomáhali při vzniku této práce. Především panu PhDr. Janu Červenkovi, Ph.D. za vedení mé diplomové práce a za cenné rady, připomínky a konzultace.

„Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.“

V Praze dne _____.

podpis

OBSAH

1. Úvod	6
1.1 Bibliografie k danému tématu a její problematika	7
2. Byzantská říše	9
2.1 Byzantská říše: charakteristika státu a společnosti a jejich problémy: 9. století – 1453	9
2.1.1 Seldžukové v Malé Asii	10
2.2 Problematika historických pramenů a romských apelativ	11
2.2.1 Druhy pramenů a jejich pohled na Romy	11
2.3 Lingvistický exkurz k příchodu Romů do Malé Asie a Thrákie	13
2.4 Průchod Malou Asií	17
2.5 Příbuznost Romů s Džáty	18
2.6 Počátky příchodu Romů do Malé Asie a Thrákie	19
2.6.1 První zmínka	19
2.6.2 Athinganoi	19
2.6.3 Paulikiáni	22
2.6.4 „Egyptřané“ a Malý Egypt	23
2.7 Život pod byzantskou nadvládou: Postavení a způsoby obživy Romů v byzantské společnosti	24
3 Osmanská říše	29
3.1 Geografické vymezení zájmu práce	29
3.2 Problematika historických pramenů a romských apelativ	29
3.3 Osmanská říše: charakteristika státu a společnosti a jejich problémy	30
3.3.1 Vznik státu a vývoj ve 14. a 15. století	31
3.3.2 Stát a jeho struktura	31
3.3.3 Společnost 15. století	34
3.3.4 16. století – období rozmachu	34
3.3.5 Společnost v 16. století	35
3.3.6 Stagnace 17. století	36
3.3.7 Přeměna a rozpad Osmanské říše v 18. – 20. století	36
3.4 Život pod osmanskou nadvládou - daňové registry a zákony	39
3.4.1 Zmínky o Romech v zákonech a daňových registrech v 15. – 17. století	39
3.5 Způsoby obživy Romů v Osmanské říši	47
3.5.1 Romové – řemesla a profese	47

3.5.2 Romové – jako umělci	49
3.5.2.1 Hudba a tanec	49
3.5.2.2 Předvádění cvičené zvěře a další zábavné produkce	52
3.5.3 Romové a obchod s koňmi	54
3.5.4 Romové a armáda: <i>Çingene sancak</i> – Cikánský sandžak.....	55
3.5.5 Romové a zemědělství	57
3.5.6 Romové a nezákonné zdroje obživy	58
3.6 Postavení Romů v Osmanské říši	62
3.6.1 Postavení Romů ve společnosti v závislosti na jejím dělení	64
3.6.2 Náboženství Romů a jeho vliv na postavení Romů ve společnosti	66
3.6.3 Nomadismus a migrace	69
3.6.4 Postavení Romů ve společnosti v závislosti na způsobech obživy a možnostech sociální mobility	72
3.6.5 Postoj státu k Romům v závislosti na daňových registrech a zákonech	74
3.6.6 Bydlení jako prostředek marginalizace?	75
3.6.7 Romové a otroctví	76
3.6.8 Odraz Romů v lidové ústní slovesnosti a stínovém divadle	78
3.7 Počet Romů v Osmanské říši	82
3.8 Počátky romského etnoemancipačního procesu	84
4 Závěr	86
Resumé / Summary	89
Bibliografie	91
Přílohy:	97
Panovníci Byzantské říše	97
Sultáni osmanské dynastie	101

1. Úvod

Dějiny Romů v uvedeném časovém období na daných územích přinášejí stále nové informace o romském etniku, jak o jeho příchodu na evropský kontinent, tak o životě Romů v Byzantské a Osmanské říši.

Základním cílem mé práce je zmapovat důležitá období v životě Romů na území Balkánu a Malé Asie za nadvlády Byzantské a Osmanské říše. Mojí snahou je popsat co nejsouhrnněji život Romů s důrazem na historický a společenský kontext v těchto mnohonárodnostních státech. Práce vysvětluje důvody vzniku stereotypů o Romech v Byzantské říši a osvětluje duální postavení Romů v říši Osmanské. Dále klade důraz na rozdílné faktory v obou říších, jako je například odlišné „státní“ náboženství. Na základě těchto informací lze následně komparovat přístup Byzantské a Osmanské říše k Romům. Analyzovány byly státní, církevní a folklórní prameny, stejně tak prameny zahraničních cestovatelů.

Počátek práce se snaží objasnit problematické body příchodu Romů na dané území. Dále práce detailně znázorňuje způsoby obživy a postavení Romů ve společnostech obou říší. Jak byly daně od Romů vybírány? Jaké faktory ovlivňovaly postavení Romů ve společnosti? Byli Romové vnímáni jako rovnocenné etnikum v rámci mnohonárodnostních států? Jak k Romům přistupoval stát? Na tyto a další otázky se ve své práci pokusím odpovědět.

Práce je rozdělena na dvě části. První se věnuje období Byzantské říše, druhá období říše Osmanské. Jelikož delší časové období spadá pod vládu Osmanské říše, má tato část větší rozsah.

Časové období práce jsem zvolila takto, protože umožňuje porovnání dvou státních přístupů k romskému etniku. Geograficky se práce věnuje značně rozsáhlému území, z tohoto důvodu práce neobsahuje úplný výklad neromských dějin všech zkoumaných území, ale pro osvětlení zkoumaných prvků jsou zdůrazněny důležité body.

1.1 Bibliografie k danému tématu a její problematika

Jelikož téma práce je značně geograficky, časově a tématicky rozsáhlé, využívá práce různorodé prameny, které je třeba alespoň stručně přiblížit a zhodnotit.

Nejprve je nutné si uvědomit, že při zpracování daného tématu musí romisté spoléhat na práce byzantologů, turkologů a dalších odborníků, pro které jsou dobové texty jazykově přístupné. Od specializace autora odborného textu se odvíjí zpracování tématu z různých úhlů pohledu. Je tedy nutno s tímto vědomím na texty kriticky nahlížet.

Tématem Romů v Byzantské a Osmanské říši se zabývá minimum monografických prací. Větší množství informací poskytují tématicky, geograficky a časově omezené texty publikované v odborných časopisech a sbornících. Dále pak monografie zaměřené na Romy obecně. Většina prací pochází od neromistů.

Sborník *Romové v Byzanci* obsahuje práce byzantologů G. C. Soulise, I. Rochowové a K. P. Matschkeho. Texty kriticky zpracovávají zmínky o Romech v řeckých kronikách a církevních textech. Stejnou problematikou se zabývá byzantolog Paul Speck.

Monografie E. Marushiakové a V. Popova *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingeneler*, tedy Cikáni v Osmanské říši, podrobně historicko-etnograficky zpracovává situaci Romů především na Balkáně a v Thrákii. Publikace však postrádá poznámkový aparát, což snižuje její odbornou hodnotu. Odborné články výše zmíněných autorů již zdroje uvádějí a poskytují zajímavé informace především o Romech v Bulharsku.

Dvě obecné monografie o Romech obsahují kapitoly a zmínky vztahující se k tématu. První je práce A. Fräsera *Cikáni*, jejíž kapitola věnovaná Romům v Byzantské říši vychází převážně z práce Soulise. Dějiny Romů v Osmanské říši se stručně věnují jen období 15.-17. století. Publikace sice poskytuje informace o zdrojích, ale autor zjištěné informace ve zmiňovaných kapitolách minimálně relativizuje. Druhá práce *The Rroma* je dvoudílnou publikací romského lingvisty L. Tcherenkova a S. Laedricha, která zpracovává historii, kulturu a hlavně dialekty mnoha romských skupin. Autoři analyzovali dostupné zdroje a spolupracovali s dalšími vědci, kteří se zabývají romským etnikem. Několik kapitol se věnuje byzantským a osmanským dějinám Romů, ve kterých autoři kriticky přistupují ke zkoumanému materiálu.

Další monografické publikace obsahují již jen útržkovitě informace, které jsou relevantní pro téma práce. Mezi tyto patří například monografie Emílie Horváthové *Cigáni na Slovensku*, která v historické části uvádí informace o Romech v Turecku. Historická část práce nenesla vliv komunistického režimu, tak jako část etnografická. Jako zdrojovou literaturu však Horváthová použila např. dílo Heinricha M. G. Grellmanna, který bez citací užívá práce

S. A. ab Hortise, J. Rüdiger a další zdroje. Historik D. M. Crowe v publikaci *A history of the Gypsies of Eastern Europe and Russia* zpracovává především prameny státního charakteru a zařazuje zmínky o Romech do historických událostí jednotlivých států. Drobné zmínky obsahuje monografie *Rómovia, Cigáni, kočovníci*, jejímž autorem je J.-P. Liégeois. Text však leží na hranici odborného stylu, jelikož neuvádí zdroje.

Nyní si přiblížme alespoň některé kratší texty vztahující se k tématu. Důležitým zdrojem informací jsou články romisty Adriana Marshe, který se věnuje Romům jak v Byzantské, tak v Osmanské říši. Faika Çelik se ve svých pracích zaměřuje na Romy jako na marginalizovanou skupinu v osmanské společnosti převážně v období 15. a 16. století. Jako absolventka islámských studií zkoumá postavení Romů v muslimském státě a společnosti. Osmanolog İ. Altinöz poukazuje na další možný rozměr vlivu umění Romů v osmanské společnosti. Sociolog S. Kolukirik provedl výzkum stereotypů o Romech. Poslední tři zmínění autoři poskytují zajímavé informace k daným tématům, ale v některých pasážích texty postrádají bližší vhled do romistické problematiky.

Práce zahrnuje také texty lingvistů, kteří kriticky hodnotí a analyzují jazyková data romských dialektů, která slouží k osvětlení romských dějin.

Kritický postoj je nutno aplikovat na dobové zdroje. Informace o životě Romů nám v malé míře poskytuje osmanský cestovatel 17. století Evliya Çelebi, jehož text však odráží etnocentrický postoj. Jazykové části prací A. Paspatiho, řeckého lékaře z 19. století, již více splňují představy odborného textu, avšak části etnografické odrážejí dobové názory a ne vždy jsou uvedeny zdroje.

Zpracovány byly převážně odborné prameny, avšak v některých případech jsou využity i prameny popularizační, které byly komparovány s texty odbornými. Texty populárně-naučného charakteru nám zobrazují odlišný kontext problematiky a je vždy upozorněno, že tyto texty nelze srovnávat s pracemi odbornými. Například populárně naučná publikace Jany Horváthové *Kapitoly z dějin Romů* neuvádí citace, ale jen literaturu k danému tématu. Stejně tak je tomu u publikace R. Djuriće, J. Beckena a A. B. Bengsche *Ohne Heim – ohne Grab* a u článku P. Lhotky. Popularizační texty byly uvedeny jako ukázka výstupů, se kterými je seznamována široká veřejnost.

Dále byla prostudována a použita literatura zabývající se historií a společnostmi obou říší, která umožnila lépe osvětlit a zasadit život a postavení Romů do kontextu Byzantské a Osmanské říše.

2. Byzantská říše

2.1 Byzantská říše: charakteristika státu a společnosti a jejich problémy: 9.století - 1453

Římská říše byla roku 395 rozdělena na západorořmskou a východořmskou říši. Od zániku západorořmské říše v roce 476 je pro východořmskou říši užíván název Byzantská říše. Hlavním městem byla Konstantinopol. „Byzantská říše byla centralizovanou monarchií, v níž všechny rozhodující pravomoci náležely císaři.“¹ Císař stál v čele hierarchicky uspořádaného byrokratického aparátu, který řídil a kontroloval veškeré dění v říši týkající se politiky, ekonomiky i sociálních záležitostí. „Kromě císaře vláda spočívala na čtyřech hlavních pilířích: armádě, řecké ortodoxní církvi, imperiální byrokracii a hrstce šlechtických rodů.“² Církev byla řízena patriarchou, který byl dosazován a sesazován dle uvážení císaře.

Období vlády makedonské dynastie (867-1056) bylo obdobím rozkvětu a prosperity. Obnova měst a s tím spojený rozvoj městského života měly vliv také na vytváření nových elit, které si postupně „začaly osobovat právo na své postavení v této byrokratické hierarchii. Zároveň se však, zejména v Malé Asii, utvářela jiná společensky nadřazená vrstva – provinciální aristokracie.“³ Kvůli hrozbám Slovanů, Avarů, Peršanů, Arabů a později Turků na hranicích Byzance docházelo k postupné militarizaci státní správy. Civilní správa byla podřízena vojenským oddílům.

„V Byzanci se zformoval feudalismus, který měl své specifické rysy, jimiž se lišil od běžných jevů západoevropského feudalismu.“⁴ Státu se platila daň z pozemků a daň z domácnosti. Existovaly dva druhy rolníků. Svobodní rolníci, kteří platili daně státu a závislí rolníci, kteří byli podřízeni aristokratům. Závislími rolníky se sedláci stávali v případě, že byli nuceni kvůli velkým daním půdu prodat.

V 10. století začíná aristokracie ohrožovat moc císařů. „Císaři se snažili omezit hospodářskou moc magnátů a zlomit jejich politické ambice.“⁵ Neustále rostlo napětí mezi konstantinopolskou byrokracií a maloasijskou vojenskou aristokracií. Z důvodu císařských rozmarů a množství bojů s nepřáteli docházelo ke zvyšování daní, „což rychle zhoršovalo

¹ DOSTÁLOVÁ, Růžena. *Byzantská vzdělanost*. Praha: Vyšehrad, 1990. s. 39-40.

² KNOX, Skip E. L. *The Byzantine Empire: Structure of the Empire*. An online course from Boise State University. [online]. [cit. 2010-02-10]. <<http://crusades.boisestate.edu/Byzantium/02.shtml>>.

³ DOSTÁLOVÁ, R., OLIVA, P., VAVŘÍNEK, V. *Řecko*. Praha: Libri, 2002. s. 59-60.

⁴ DRŠKA, Václav; PICKOVÁ, Dana. *Dějiny středověké Evropy*. Praha: Aleš Skřivan ml., 2004. s. 111.

⁵ HRADEČNÝ, Pavel a kol. *Dějiny Řecka*. Praha: Lidové noviny, 1998. s. 145.

sociální situaci venkovského obyvatelstva.“⁶ Peníze byly znehodnocovány, oslabení vojenských sil a vzpoury naznačovaly hrozbu vnitřního rozkladu státu. V roce 1071 seldžučtí Turci zvítězili u Mantzikertu a postupně získali část Malé Asie. „V říši samé nastal úplný rozvrat, došlo k bojům o trůn, několikrát uzurpaci a nejhorším důsledkem byl hladomor, který postihl široké vrstvy prostého obyvatelstva.“⁷

Císaři z komnenovské dynastie opět upevnili a rozšířili území Byzantské říše. Následující dynastie Angelovců však přinesla úpadek říše, který vyvrcholil dobytím Konstantinopole 12. 4. 1204 čtvrtou křížovou výpravou. Z evropského území říše se stalo Latinské císařství a ze zbývajících částí vzniklo Nikájské a Trapezuntské císařství a Epirský despotát.

Obyvatelstvo chudlo, ekonomika upadala a od konce 13. století Byzanc ztrácela území ve prospěch sousedů. Postupně „nabýval převahy emirát založený kmenem Osmánů v Bithynii.“⁸ K definitivnímu zániku říše došlo v dubnu 1453 dobytím Konstantinopole osmanským sultánem Mehmedem II.

Vidíme, že Byzantská říše byla územím neklidným, plným bojů, ale zároveň země kulturně bohatá, zahrnující ohromná území a množství kulturně odlišných a zajímavých etnik. Byla důležitým obchodním bodem. Kultura a společnost vycházela z tradic východního křesťanství, řecké kultury a římských institucí. Nesmíme však zapomenout na synkrezi s lokálními kulturami, které na své lokální úrovni převažovaly. „Místní zákony a zvyky byly zpravidla Byzantinci respektovány, v římské tradici – pokud se místní chovali slušně, platili daně a odváděli muže do armády, bylo jim dovoleno zachovat své zvyky a někdy dokonce své vlastní zákony a vládu.“⁹

Lze tedy říci, že Byzantská říše zastřešovala mnoho etnik, mezi tato patřili rovněž Romové. V tomto prostředí s množstvím pracovních příležitostí mohli Romové relativně klidně žít. Zda tomu tak bylo, ukáží následující kapitoly.

2.1.1 Seldžukové v Malé Asii

Značná část Malé Asie byla od poloviny 11. století do konce 13. století pod nadvládou seldžuckých Turků. Selždukové pocházeli ze skupiny Oghuzů. Toto turkické kmenové obyvatelstvo se na základě Perského vlivu stalo vyznavači islámu – konkrétně sunnity. Po porážce Byzance v roce 1071 pronikalo dále do Anatólie. V 11. století ve velké části Malé

⁶ DOSTÁLOVÁ, R., OLIVA, P., VAVŘÍNEK, V. Op. cit., s. 58.

⁷ DOSTÁLOVÁ, R., OLIVA, P., VAVŘÍNEK, V. Op. cit., s. 65.

⁸ DOSTÁLOVÁ, R., OLIVA, P., VAVŘÍNEK, V. Op. cit., s. 68.

⁹ KNOX, Skip E. L. *The Byzantine Empire: Structure of the Empire*. An online course from Boise State University. [online]. [cit. 2010-02-10]. <<http://crusades.boisestate.edu/Byzantium/02.shtml>>.

Asie prosperovala Seldžucká říše, mezi jejíž nejvýznamnější vládce patřili Toğrul, Alp Arslan, Malik Şah. Navzdory tomu, že Anatólie byla dobyta tureckými kočovníky, dominující městské obyvatelstvo nomadismem pohrdalo, což mohlo mít vliv na itinerantní romské etnikum. „Protiklady mezi městským a venkovským (kočovným) prostředím byly daleko důležitější než rozdíly mezi muslimy a nemuslimy.“¹⁰ Vpád Mongolů vedl jednak k postupnému zániku říše, jednak k příchodu a usazování tureckých kočovníků v západní Anatólii, kde později vznikla Osmanská říše.

2.2 Problematika historických pramenů a romských apelativ

Při studiu dějin Romů v Byzantské říši si musíme uvědomit několik základních problémů při práci s prameny.

Zmínky o Romech jsou útržkovité, sporé a roztroušené v nejrůznějších dokumentech. Nejedná se o žádné ucelené dílo či díla zaznamenávající historii Romů v Byzanci. Jelikož všechny prameny pocházejí od neromských autorů, je nutné uvědomit si charakter těchto dokumentů a jejich hodnocení romského etnika.

V byzantských pramenech se nevyskytuje nám známé endoetnonymum Rom. Romové byli označováni mnoha jinými apelativy např. *athingani*, *Aigupti*, *katsibelové* atd. Na romskou etnicitu tedy ukazují jiné, historické a kulturně sociální faktory. „Pokud dobové písemnosti obsahují zmínky o lidu Romy připomínajícím, není zcela jasné, zda se skutečně o Romy jedná.“¹¹ Hübschmannová uvádí: „Víme, že byzantští autoři si nedělali příliš problémy s tím, jak které etnikum nazvat.“¹²

Dále se nabízí otázka, zda byli tito Romové etnicky totožní, či zda se jednotlivá apelativa vázala k různým subetnickým skupinám. Situaci dále problematizuje otázka samotného vzniku subetnických skupin.

2.2.1 Druhy pramenů a jejich pohled na Romy

1. státní prameny

Jedná se především o prameny, které nás informují o ekonomických záležitostech, jak stát k Romům přistupoval. Dle toho poté můžeme usuzovat na postavení Romů ve společnosti, na míru jejich integrace apod. Zmínky nacházíme ve výnosech, vyhláškách, zákonech a

¹⁰ PIRICKÝ, G. *Turecko*. Praha: Libri, 2006. s. 21.

¹¹ HORVÁTHOVÁ, Jana. *Kapitoly z dějin Romů*. Praha: Lidové noviny, 2002. s. 11.

¹² HÜBSCHMANNOVÁ, Milena (ed.). *Romové v Byzanci*. Praha 1998. s. 6.

daňových registrech hlavně v období Osmanské říše. V menším množství je nalezneme i v tomto období. Například na ostrově Korfu již v polovině 14. století existovalo cikánské léno, o kterém se dochovalo několik dokumentů. Dovídáme se např., že Romové svému správci byli „každoročně povinováni odvádět daně, a to jak v penězích, tak v naturáliích.“¹³

Tyto prameny nemívají primárně negativní charakter.

V Evropě bychom mezi ně řadili veškerou protiromskou legislativu, která byla až na výjimky negativní.

2. církevní prameny

Mezi tyto prameny patří hagiografické texty, komentáře církevních kánonů, listy patriarchů atd. Jelikož církev vedla neustálý boj proti čemukoli vymykajícímu se ortodoxním náboženským normám, je logické, že zmínky o Romech v těchto pramenech byly veskrze negativní. „Nevešli“ se do církevních norem. Lišili se vzhledem, jazykem, zvyky. Vše co bylo odlišné představovalo nebezpečí hereze¹⁴. Hübschmannová zdůrazňuje, že hlavním důvodem negativního postoje církve byly však různé zábavné služby, kterými se některé romské kasty živily.¹⁵

3. folklor

Zmínky nacházíme v lidové poezii. Některé zmínky pouze informují o vzhledu a druhu obživy Romů. „Jeho obraz možná připomíná trochu karikaturu, ale posměch není ostře nepřátelský.“¹⁶ V jiných dílech „...je jména Cikán užito jako urážky...“ dále „...má označení Cikán hanlivý charakter.“¹⁷

4. nebyzantské zdroje

Tyto zdroje nám prezentují jiný pohled na Romy než byzantské prameny, jelikož si všímají rozdílných faktorů než domácí obyvatelstvo. Od německých, italských, švýcarských a francouzských cestovatelů se dovídáme, že ve 14. století byli Romové usazeni u města Modon. Živili se zde kovářstvím, ševcovstvím, tkaním. Právě pro Evropany neznámý prvek kování v sedě, které v byzantských pramenech nenajdeme, cestovatele zaujal.

¹³ SOULIS, George C. Cikáni v Byzantské říši a na Balkáně v pozdním středověku. In *Romové v Byzanci*. Praha 1998. s. 20.

¹⁴ „**Hereze, kacírství** či **blud** (z řeckého *hairesis* volba) označuje původně takový teologický názor, který „volí“ nebo si „vybírám“ určitý odlišný pohled, který je neslučitelný s obecnou vírou dané církve, tj. ortodoxií. Zastánce hereze je touto církví označován jako heretik, kacír či bludař.“

Hereze. [online]. [cit. 2010-03-10]. <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Hereze>>.

¹⁵ HÜBSCHMANNOVÁ, M. Op. cit., s. 5.

¹⁶ HÜBSCHMANNOVÁ, M. Op. cit., s. 6.

¹⁷ SOULIS, George C., 1998, Op. cit., s. 15.

Z této charakteristiky pramenů vyplývá nebezpečí při jejich výběru a interpretaci.

2.3 Lingvistický exkurz k příchodu Romů do Malé Asie¹⁸ a Thrákie

Romové začali přicházet na území Byzantské říše pravděpodobně mezi 11. a 12. stoletím. Některé teorie naznačují i dřívější příchod, což zatím nebylo možno z historických pramenů jednoznačně doložit. Ještě více nejasný je pohyb Romů Malou Asií a jejich trasy do Konstantinopole a Thrákie. Nutný je tedy další výzkum byzantských pramenů, ale i pramenů týkajících se předbyzantských dějin Romů, tedy zejména perských a arménských. Nyní se podíváme na možné teorie příchodu Romů do Malé Asie a jejich pohybu po ní.

První zmínky o Romech v Byzanci jsou především z Istanbulu, z evropské části dnešního Turecka - Thrákie a Řecka. Informace o Romech v Malé Asii chybí (prozatím neuvažujeme o teorii neexistence heretické sekty athinganů). Lingvistický výzkum však dokázal podstatné části dějin osvětlit.

Z lingvistického studia romštiny je známo, že Romové museli opustit oblast Indie v druhé polovině prvního tisíciletí našeho letopočtu a „proto-romština byla v kontaktu s několika jazyky Středního Východu“¹⁹. Obsahuje přejímky z perštiny (západoíránský jazyk), arménštiny, dále i několik přejímek z kurdštiny, gruzijštiny a osetštiny. Romové mohli dané výrazy přejmout buď přímo, na území, kde se těmito jazyky hovořilo, nebo skrze jazyky jiné. Pro příklad, některé perské přejímky mohly být přejaty skrze kurdštinu. Multietnické prostředí Byzantské a Osmanské říše bylo pro jazykový kontakt dvou a více etnik příhodným prostředím.

Jak již bylo řečeno, romština mohla být ovlivněna perštinou skrze kurdštinu. Historické území Kurdistánu se nacházelo ve východní části Anatólie se značným přesahem na Blízký východ. V současnosti oblast Kurdistánu spadá do Turecka, Íránu, Iráku a Sýrie (viz. obrázek 1). „Od 3.století jím procházela dělicí linie mezi Východořímskou říší a sásánovskou Persií, od 7.století odděloval Východořímskou říši od muslimského chalífátu.“²⁰ Romština tedy mohla být ovlivněna perštinou na území Malé Asie, kam mohli Romové tedy dorazit podstatně dříve.

¹⁸ Římský název Anatólie, turecky *Anadolu*.

¹⁹ ELŠÍK, Viktor. *Loanwords in Selice Romani, an Indo-Aryan language of Slovakia*. [online]. [cit. 2010-03-15]. <http://ulug.ff.cuni.cz/lingvistika/elsik/veda/Elsik_2009_Loanwords_in_Selice_Romani.pdf> s. 11.

²⁰ KUBÁLEK, Petr. (red.) *Kurdové a Kurdistán ve středověku*. [online]. [cit. 2010-03-15]. <<http://kurdove.ecn.cz/dejiny.shtml#stredovek>>.

Obrázek 1: Oblast Kurdistánu²¹

Podobná teorie vznikla na základě arménských přejímek. „Není vyloučeno, že na byzantském území pronikly do romštiny i výrazy z jiných jazyků, zejména z arménštiny. ... Tato domněnka je pravděpodobná už proto, že – jak sám Soulis říká – nemáme historické záznamy, které by hovořily o pobytu Romů v Arménii a o přesunu z Arménie do Byzance.“²²

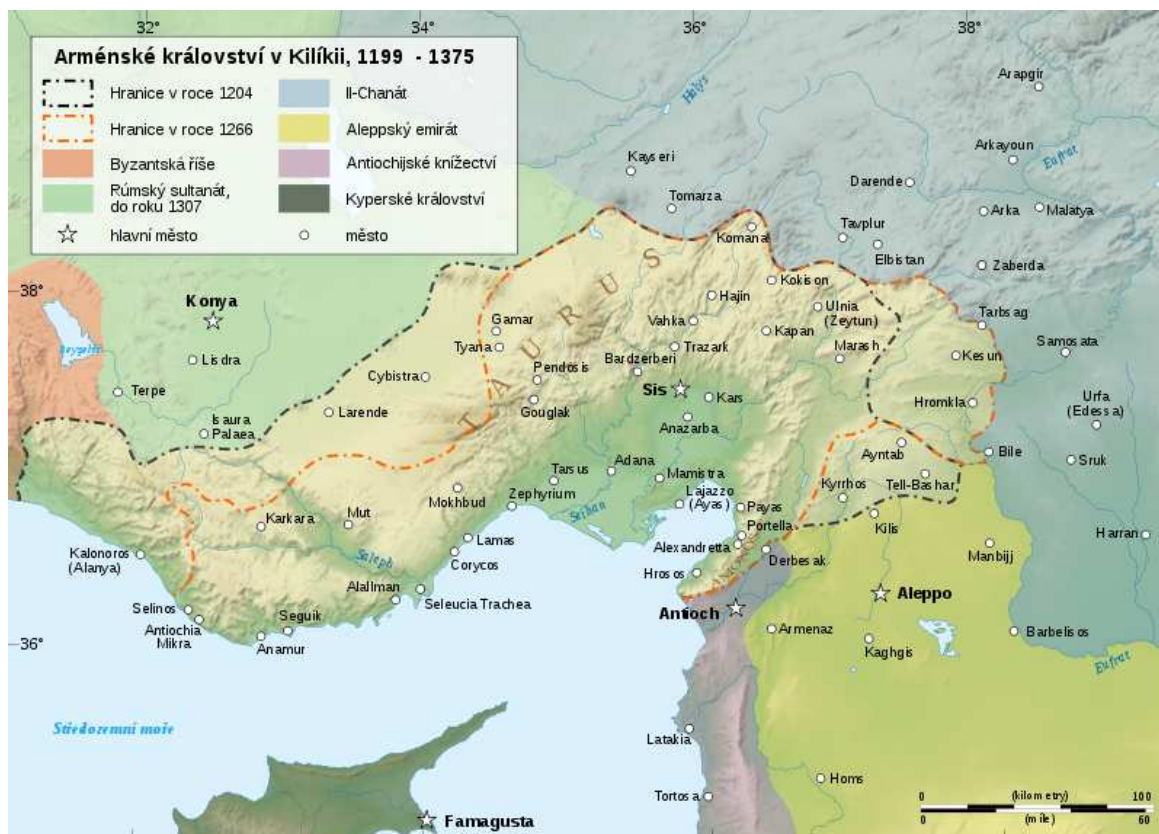
K vlivu arménštiny na romštinu tedy mohlo dojít v Arménii, v tzv. Malé Arménii nacházející se v Kilíkii (pomezí Turecka a Sýrie) nebo v dalších oblastech Byzance, kde žilo arménské etnikum (hlavně ve východních částech Turecka). Nic nevylučuje ani dvojitý kontakt s arménštinou. Romové se s ní mohli setkat jak na území Arménie, tak i na území Byzance.

Kilíkcie byla osidlována Armény v několika migračních vlnách. V roce 965 za vlády císaře Nikefora II. získala Byzanc Araby ovládané území Kilíkcie. Do oblasti přicházelo křesťanské obyvatelstvo ze Sýrie a Arménie. Arménská migrace pokračovala po anexi Velké Arménie Byzancí roku 1015 a o devatenáct let později kvůli dobytí Arménie seldžuckými Turky. Přibližně v letech 1078 – 1375 v této oblasti existovalo Arménské království (viz. obrázek 2).

²¹ *Map of Kurdistan*. [online]. [cit. 2010-03-15].

<http://www.kohaviypublications.com/help/maps/images/special/kurdistan_map.jpg>.

²² HÜBSCHMANNOVÁ, M. Op. cit., s. 7, 27.

Obrázek 2: Arménské království v Kilíkii²³

Romové tedy mohli arménské přejímky získat také v Malé Asii. S tímto souhlasí například populárně naučná publikace Jany Horváthovové: „Četné arménské výpůjčky v romštině je však třeba připsat na vrub vzájemným kontaktům i mimo Arménii. Romové se s Armény setkávali především na území Byzantské říše, kam Arméni prchali před Turky.“²⁴ Tedy s tímto závěrem je seznamována široká veřejnost. Nicméně proti této tezi stojí několik faktů. Tcherenkov a Laederich v rámci své argumentace proti pomalé migraci Romů Malou Asii poukazují na „...naprostou absenci lexémů jazyků, kterými se mluvilo na území Anatólie na přelomu tisíciletí...“²⁵. Tedy samozřejmě s výjimkou arménštiny, ale i řečtiny. Dále jak byzantské, tak později osmanské dokumenty zachycují Romy převážně na území Istanbulu a Thrákie.

Adrian Marsh však upozorňuje na arménský záznam z období přibližně dvaceti let před dobytím Arménské království druhým seldžuckým sultánem Alp Arslanem v roce 1064. Pramen nalezneme v arménské kronice, jejímž autorem je Matheos z Edessy (Şanlıurfa). Událost se vztahuje na karavanu v Antiochii (nejjižnější výběžek Turecka na hranici se Sýrií).

²³ *Arménské království v Kilíkii*. [online]. [cit. 2010-03-17].

<http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Cilician_Armenia-cs.svg>.

²⁴ HORVÁTHOVÁ, J. Op. cit., s. 10.

²⁵ TCHERENKOV, Lev, LAEDERICH, Stéphane. *The Roma: Otherwise known as Gypsies, Gitanos, Gýftoi, Tsiganes, Tigani, Çingene, Zigeuner, Bohémiens, Travellers, Fahrende etc.* Vol. 1. Basilej 2004. s. 59.

Pramen uvádí, že: „skupina popsaná jako ‚z východu‘ se usadila na městském tržišti a začala se ‚veselit‘. Obyvatelé Antiochie je uchvátili a ztloukli, vykázali je z města. Členové karavany, jichž bylo osmdesát, je na oplátku bili holemi a vytlačili místní obyvatele od městské brány... ke kostelu sv. Petra, kde přísahali na slovo boží, že nechají karavanu odejít v míru a ‚karavana se vrátila na místo původu“.²⁶ Dle Marshe je tento záznam pravděpodobně popisem Romů či Domů. Pokud by tomu bylo skutečně tak, pramen by potvrzoval přítomnost Romů v oblasti jihovýchodní Anatólie. Nedostatek informací, bojovnost skupiny a značný počet nomadických etnik v lokalitě však tuto pravděpodobnost značně snižují.

V současnosti jsou vědeckými kruhy přijímány obě teze o kontaktu romštiny a arménštiny. Kontakt romštiny s arménštinou mohl probíhat jak na území Byzantské říše tak mimo něj. „S oběma jazyky – arménštinou i řečtinou – se romština dostala do kontaktu na území Anatólie (Malé Asie) zcela určitě, to je nezpochybnitelný fakt, který je obecně přijímán.“²⁷ Vyloučit nelze ani kombinace těchto tezí. Jako důvod odchodu z Arménie jsou označovány výpady seldžuckých Turků do Arménie. Řecký byzantolog G. C. Soulis uvádí: „Ustavické seldžucké útoky vedly k dislokaci obyvatel Arménie ... a zapříčinily i postup Cikánů na západ do Byzantské Anatólie.“²⁸ „Soulisovo dílo je zatím nejsouhrnnější pojednání o byzantských dějinách Romů a většina pozdějších autorů, kteří píší kompilační studie o Romech, se na Soulise odvolává (např. dílo Anguse Frazera, *The Gypsies* z roku 1991, se v podstatě opírá pouze o Soulise).“²⁹ Angus Fraser uvádí: „O důvodech exodu z Arménie se můžeme pouze dohadovat, ovšem svou roli bezpochyby sehrály i potíže související s prací. Příchod do Byzance mohl být postupným procesem, jehož prvním impulsem byl neklid a nepokoje v zemi vyvolané dlouhodobým bojem mezi Byzancí a Araby. Většina území byla zpusťována byzantskými vojsky, která si je nakonec na počátku jedenáctého století postupně podmanila. Nadvláda Byzance ale netrvala dlouho a Arménie byla dobyta seldžuckými Turky...“³⁰.

²⁶ MARSH, Adrian. A Brief History of Gypsies in Turkey. In UZPEDER, E. (ed.) *We Are Here! Discriminatory Exclusion and Struggle for Rights of Roma in Turkey*. Edirne Roma Association. ERRC. Helsinki Citizen´s Assembly. Istanbul 2008. s. 8.

²⁷ BENÍŠEK, Michael <michael.benisek@gmail.com >. *Dotaz ohledně kontaktu arménštiny a řečtiny s romštinou*. Hlaváčková, Iva <hlavackova.iva@seznam.cz>. 2010-04-15 10:59. [cit. 2010-04-15].

²⁸ SOULIS, George C., 1998, Op. cit., s. 24.

²⁹ HÜBSCHMANNOVÁ, M. Op. cit., s. 8.

³⁰ FRASER, Angus. *Cikáni*. Praha: Lidové noviny, 1998. s. 39.

2.4 Průchod Malou Asií

Zmínky o Romech se od 11. století vyskytují v oblasti Istanbulu, Thrákie a v dalších oblastech Balkánu. Je tedy jasné, že se na maloasijském území museli před tímto obdobím nacházet. Průchod Malou Asií mohl mít mnoho podob. Zda pouze prošli, či zde nějakou dobu žili, nelze kvůli absenci historických zmínek doložit.

Byzantské a osmanské prameny, hlavně daňové registry, ukazují na menší počty Romů v Anatólii, než v evropské části. Tcherenkov a Laederich jako argumenty proti pomalé migraci Romů Malou Asií uvádějí, že by o takovéto migraci měla existovat psaná zmínka (ačkoli toto nebylo dostatečně prozkoumáno) a oblast byla vylidněná.³¹ Mezi další argumenty proti dlouhodobější migraci můžeme zařadit množství bojů, zejména na východní hranici, která byla ohrožována vpády Arabů a seldžuckých Turků. V pasteveckých oblastech nebylo mnoho zdrojů a situaci navíc ztěžovaly procházející armády křížových výprav. Mezi důvody, které mohly zapříčinit nepovšimnutí si migrace, byla také rozsáhlost území, multietnicita či počáteční úpadek říše od počátků výbojů seldžuckých Turků. „Prokázaný důkaz o Cikánech v těchto zemích během byzantského období je vzácný, což naznačuje, že byzantská vláda byla možná vůči této určité skupině v tomto období lhostejná nebo nevědomá...“³² Na druhou stranu, období vlády makedonské dynastie (867-1056) se vyznačuje ekonomickou prosperitou a rozvojem řemesel. Prameny však zachycují zvláštní či významné události. Pokud by se například v Malé Asii pohybovali či usazovali pro historiky „nezajímaví“ kováři či jiní řemeslníci, nemusel o tom vzniknout žádný záznam.

Nicméně v období od poloviny 11. století do 13. století velká část Malé Asie patřila seldžuckému sultanátu, což samozřejmě oslabilo moc byzantinců na tomto území i v následujícím období. Migrace Romů v průběhu 12. a 13. století mohla být podpořena rozsáhlými přesuny kočovných Turků, které prošly „přes Persii do Zakavkazska a Anatólie.“³³

Je možné, že Romové žijící dnes na území Malé Asie se do této oblasti dostali zpětnou migrací z oblasti Thrákie a Řecka, jelikož všechny dialekty romštiny jsou ovlivněny řečtinou. U některých skupin vůbec nemuselo dojít k migraci na evropský kontinent. Řečtina v Malé Asii byla nejen jazykem úředním, ale i jazykem obchodu a byla užívána i ve městech. Romština tedy mohla být ovlivněna řečtinou i v Anatólii.³⁴ „Romština v podstatě ani jinde než

³¹ TCHERENKOV, L., LAEDERICH, S. Op. cit., s. 58-59.

³² MARSH, A., 2008, Op. cit., s. 8.

³³ PIRICKÝ, G. Op. cit., s. 18.

³⁴ TCHERENKOV, L., LAEDERICH, S. Op. cit., s. 54.

v Malé Asii s řečtinou přijít do kontaktu nemohla. Na území dnešního Řecka (s výjimkou Thrakie) se předci většiny pozdějších romských skupin vůbec nemuseli vyskytovat. ... Byzanc se rozkládala především na půdě Anatólie a řecky se tam mluvilo tak jako se tam dnes mluví turecky.³⁵ Tuto tezi podporuje také Peter Bakker, který se ve svém článku *Athematic morphology in Romani: The borrowing of a borrowing pattern*³⁶ zabývá adaptačními vzorci xenoklitik v romštině. Poukazuje na existenci několika opakujících se adaptačních vzorců napříč romskými dialekty, jež romština sdílí s řečtinou. Pro příklad uvádí téměř shodné adaptační vzorce, které užívají řecké dialekty na území Anatólie a Kypru při adaptaci tureckých výrazů. Romština tedy tyto adaptační vzorce přejala z řečtiny. Všechny dialektní skupiny tento stejný systém s malými odchylkami sdílejí a tyto variace existují i v anatolských dialektch řečtiny. Toto autora vede k závěru, že romština reflektuje anatolské dialekty řečtiny, a byla tedy řečtinou ovlivněna spíše na území Malé Asie.

Není zřejmé, zda Romové přišli najednou či postupně, ale lingvistické hledisko velký časový odstup nepodporuje. Ze zdrojů 14. a 15. století vyplývá, že někteří Romové již žili sedentarizovaným způsobem života, zatímco jiné skupiny byly itinerantní nebo semiitinerantní, což může ukazovat na dřívější příchod usazených Romů na dané území. Na druhou stranu je možné, že část Romů se jednoduše neusadila a pokračovala v kočovném způsobu života tak, jak to známe z dějin Romů. Pohyb Romů na území mohly rovněž ovlivnit různé přesídlovací akce v Byzanci. Na usazení Romů v Thrákii před příchodem Osmanů poukazuje Marushiakova a Popov dle značného množství usazených Romů vyznávajících křesťanství v 15. století.³⁷

2.5 Příbuznost Romů s Džátý

Jedna z teorií jakým způsobem a kdy odešli předkové Romů z Indie se zabývá příbuzností Romů a Džátů. Tutu teorii prosazoval holandský orientalista J. De Goeje koncem 19. století. „Podle jeho teorie jsou evropští Cikáni procházející Byzancí potomky Džátů, indického kmene, jehož jméno se v arabštině vyslovuje *Zotti*. Tato teorie je založena především na záznamu arabského kronikáře Tabariho, který líčí, jak asi 27 tisíc *Zottů*, přesunutých na samém začátku devátého století z údolí dolního Tigridu do severní Sýrie, bylo po dobytí

³⁵ BENÍŠEK, Michael <michael.benisek@gmail.com>. *Dotaz ohledně kontaktu arménštiny a řečtiny s romštinou*. Hlaváčková, Iva <hlavackova.iva@seznam.cz>. 2010-04-15 10:59. [cit. 2010-04-15].

³⁶ BAKKER, Peter. *Athematic morphology in Romani: The borrowing of a borrowing pattern*. In: MATRAS, Y., BAKKER, P., KYUCHUKOV, H. (eds.) *The typology and dialectology of Romani*. Amsterdam 1997. 1–21.

³⁷ MARUSHIAKOVA, Elena, POPOV, Vesselin. *Ottoman Empire*. [online]. [cit. 2010-02-15]. <http://www.coe.int/t/dg4/education/roma/Source/FS/2.1_ottoman-empire.pdf> s. 3.

Ainzarby Byzantinci v roce 855 zajato a i s dobyt看em vyvezeno do Byzantské říše.³⁸ Proti této teorii existuje několik důležitých protiargumentů. Romština neobsahuje téměř žádné arabské přejímky, romštinu a jazyk džátakí nelze považovat za příbuzné jazyky a celkový velmi bojovný charakter etnika Romům neodpovídá. Navzdory vyvrácení této teorie je jejím zastáncem např. anglický romista Donald Kenrick³⁹. Jelikož Arabové přenášeli označení *Zott* i na další indické obyvatelstvo, je možné, že v některých pramenech byli tímto názvem označováni Romové. Dále nelze vyloučit, že při mnohých deportacích obyvatel se na západ mohla dostat i menší skupina Romů. Lze však říci, že Romové kvůli absenci arabských přejímek nemohli opustit Indii pouze při deportacích či jako pomocná síla arabských vojsk.

2.6 Počátky příchodu Romů do Malé Asie a na Balkán

2.6.1 První zmínka

Za první spolehlivou zmínku o Romech na území Byzantské říše v Konstantinopoli je považován záznam z gruzínského hagiografického textu *Život svatého Jiřího Athonského*, který byl sepsán v klášteře Iberon na hoře Athos kolem roku 1068. Jeho autorem byl světcův žák Jiří Malý. Text popisuje „že v roce 1050 si císař Konstantinos IX. Monomachos (1042-1055) přál vyhubit divoká zvířata, která napadala císařský park Philopation v Konstantinopoli a dávala císařovu lovnou zvěř. Povolal tedy za tímto účelem „potomky Šimona Kouzelníka, samaritánský lid zvaný Adsincani, známé kouzelníky a šarlatány.“⁴⁰ *Adsincani* zvěř zlikvidovali pomocí očarovaného masa, které zvěř pozřela. Toto označení je gruzínským přepisem řeckého *Atsínghanoi* nebo *Atzínghanoi*.

I v dalších pramenech z 12. – 14. století jsou Romové takto označováni.

2.6.2 Athinganoi

Právě toto označení přináší do dějin Romů další otázky. „O původu výrazu *Atsínghanos* se mnohokrát diskutovalo a dodnes na něj neexistuje jednotný názor. Nejpřijatelnější se zdá domněnka, že se jedná o zkomolené jméno heretické sekty *Athínganoi*, které se k označení *Cikánů* začalo používat, neboť obě skupiny si vysloužily neblahou pověst věštěním a kouzly. Původní heretici, *Athinganoi*, byli v důsledku perzekucí v devátém století vyhnáni a

³⁸ SOULIS, George C., 1998, Op. cit., s. 9.

³⁹ KENRICK, Donald. *Cikáni na cestě z Indie do Evropy*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2003.

⁴⁰ SOULIS, George C., 1998, Op. cit., s. 10.

pravděpodobně zcela vyhlazeni.⁴¹ V Byzanci byl tento název pro Romy zaznamenán poprvé a vyvinulo se z něj jedno z nejrozšířenějších apelativ: Cikán (čeština), *Zigeuner* (němčina), *Zingaro* (italština), *Czigány* (maďarština) atd.

Navzdory tomu, že „neexistují žádné důkazy potvrzující, že „athingani“ přežili perzekuce, kterými byli stíháni v průběhu devátého století“⁴², zatím nedošlo ke shodě, jaká zmínka o Romech v Byzanci je nejranější. Pozdější zmínky z 13. a 14. století jsou již většinou přijaty jako záznamy o Romech. Historička Jana Horváthová shrnula danou problematiku takto: „Přítomnost Romů v Byzanci, potažmo i na evropském kontinentu, můžeme s velkou mírou pravděpodobnosti předpokládat minimálně od 12. století (možná i podstatně dříve), ale nečekejme jednoznačné doložení této domněnky v historických pramenech. Historické údaje z 12.–13. století, citované opakovaně různými autory jako zmínky o Romech, zůstávají nejisté.“⁴³ Musíme si však uvědomit, že daný zdroj není vědeckou prací a neuvádí užitou bibliografii. Tato kompilovaná výuková publikace však seznamuje s danou problematikou širokou veřejnost. Je nutné zkoumat nejen označení Romů, ale i charakteristiku popisované skupiny.

Na základě nových objevů někteří byzantologové míní, že od počátku byli termínem *Athinganoi* označováni Romové. „Za sektu kacířů mohli být označeni církevními autoritami díky provozování z tehdejšího hlediska velmi nebezpečných, a proto odsuzovaných činností i praktik.“⁴⁴

Přibližme si nyní, jaké informace o herezi *Athinganoi* v 8 a 9. století podává byzantoložka Ilse Rochowová⁴⁵. Nutno podotknout, že hereze⁴⁶ byly běžnější v období 5. – 7. století. Na rozdíl od jiných sekt texty nepodávají ucelený obraz náboženského učení *Athinganů*, ale pouze popisují určité magické praktiky, např. věšectví, čarodějnictví, astrologii, zaříkávání. „Ani v nejstarších pramenech se o učení *athinganů* nic nedozvídáme a o jejich způsobu života pak jen velice málo. Relativně hodně se toho z těchto pramenů dozvídáme jen o jejich negativním hodnocení ze strany Byzantinců.“⁴⁷ Sekta byla považována za křesťanskou. Byli

⁴¹ FRASER, A. Op. cit., s. 43.

⁴² SOULIS, George C., 1998, Op. cit., s.12.

⁴³ HORVÁTHOVÁ, J. Op. cit., s. 11.

⁴⁴ HORVÁTHOVÁ, J. Op. cit., s. 11.

⁴⁵ ROCHOWOVÁ, Ilse. Hereze *athinganů* v 8. a 9. století a otázka jejich dalšího osudu. In *Romové v Byzanci*. Praha 1998. s. 33-45.

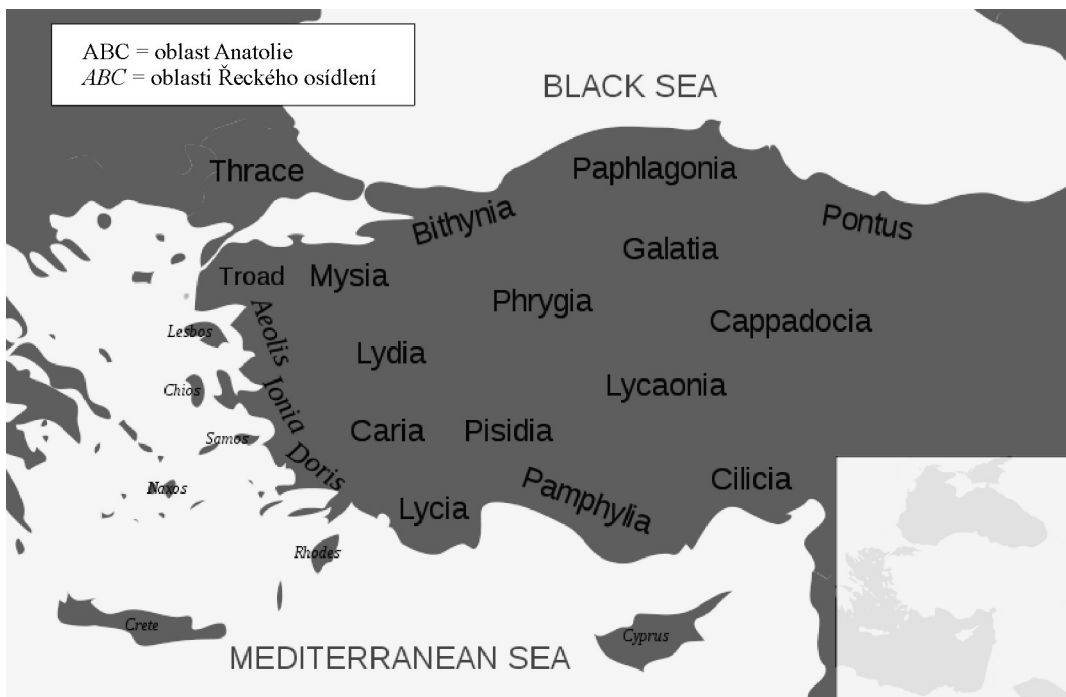
⁴⁶ Hereze, kacířství či blud brát) označuje původně takový teologický názor, který „volí“ nebo si „vybírá“ určitý odlišný pohled, který je neslučitelný s obecnou vírou dané církve, tj. ortodoxií. Zastánce hereze je touto církví označován jako heretik, kacíř či bludař.

Hereze. [online]. [cit. 2010-02-20].< <http://cs.wikipedia.org/wiki/Hereze>>.

Obecněji se jednalo o porušení či snaha o revizi některých dogmat nebo odklon od oficiálně zastávaných názorů.

⁴⁷ SPECK, Paul. Domnělá hereze *athinganů*. *Romano džaniben*, Praha 1997. s. 38.

ztotožňování či srovnávání s dalšími skupinami, např. s Židy. Byzantské zdroje si často v popisu této skupiny odporují. Důležitým prvkem může být samotné označení Athinganoi z řeckého „nedotýkati se“, což není typické jméno pro označení náboženských sekt, ze kterého „by šlo stejně jako u těchto ostatních skupin spontánně odvodit buď základní myšlenku jejího učení, nebo zakladatele.“⁴⁸ Zda jde o shodu náhod, či zda má toto označení souvislost s rozdělením indické společnosti a rituální nečistotou z pramenů nezjistíme. Athingani jsou nejvíce spojováni s oblastí Frýgie (západní část Anatolské vysočiny) a Lykaonie (oblast v okolí města Konya).

Obrázek 3: Oblast Frýgie a Lykaonie v Anatólii⁴⁹

Jejich rozkvět byl kolem roku 800. „Za vlády Nikefora I. (802-811) se šířili také na Balkánský poloostrov a žili i v Konstantinopoli. V tomto období prožívali athingani čas nerušeného rozvoje; sílu a vliv měli zřejmě i na vyšších místech. Za Michala I. (811-813) byli pronásledováni a tím ztratili na významu, takže v následujících obdobích je o athinganech řeč jen zřídka.“⁵⁰ Určitý vliv Athinganů naznačuje záznam v kronice Theofana Homologeta: „k datu 811 uvádí, že císař Nikeforos I. zvýhodňoval paulikiány a athingany a že roku 803 se speciálně na ně obrátil s žádostí o pomoc při potlačování povstání Bardana Turka. Theofanes píše: Nikeforos „byl vášnivým přítelem manichejců, kteří se nyní nazývají paulikiány, a athinganů ve Frýgii a Lykaonii a potěšil se jejich věštbami a obřady. Mimo jiné si je k sobě

⁴⁸ SPECK, P. Op. cit., s. 39.

⁴⁹ *Anatolia Ancient Regions base*. [online]. [cit. 2010-02-20].

<http://en.wikipedia.org/wiki/File:Anatolia_Ancient_Regions_base.svg>.

⁵⁰ ROCHOWOVÁ, I., 1998a, Op. cit., s. 38.

pozval, když proti němu povstal patrikios Bardanes, a porazil ho s pomocí jejich zaklínadel. ... Tito získali za jeho vlády půdu pod nohama, mohli beze strachu působit a mnozí lehkovážní důvěřivci byli zkažení jejich nekalým učením.“⁵¹ „Jako znamení vděku za tyto služby jim Nikoferos dovolil pohybovat se volně celou Byzantskou říší a někteří z nich se usadili v Thrákii.“⁵²

Dle Rochowové hereze přežívala až do poloviny 11. století, od 13. století dochází k záměnam obou skupin, protože je autoři neznají a teprve ve 14. století jsou pod pojmem Athinganoi myšleni Romové. Po patnácti letech autorka na základě nových výzkumů přehodnotila své závěry a uvádí: „Jsem stále přesvědčenější o tom, že oni athingané, zmiňovaní od 8. století v byzantských pramenech, byli Romové a že „kacířství“ athinganů v Byzanci neexistovalo.“⁵³ Stejný názor mají i další byzantologové Klaus Peter Matschke, Paul Speck, Reimar Gilsenbach.

Neucelený popis této hereze, magické praktiky i samotný název naznačují, že by se mohlo jednat o Romy, nicméně toto nelze jednoznačně prokázat.

2.6.3 Paulikiáni

V pramenech bývají Athingani jmenováni spolu s Paulikiány, případně s nimi jsou zaměňováni. „Paulikianismus bylo lidové učení bez psané tradice, rozšířené v Malé Asii v arménském etnickém prostředí.“⁵⁴ Paulikiánství mělo v 8. a 9. století významnou roli a bylo potíráno jak pomocí práva, tak pomocí armády. Tato dualistická sekta „vycházela z učení o nesmiřitelném protikladu principů Dobra a Zla. Byla to směs prvků perského zoroastrismu a křesťanství, ... Za první fáze ikonoklasmu byli v Byzanci paulikiáni trpěni, ale už za vlády císaře Theofila (829-842) ... byli krutě pronásledováni.“⁵⁵ Nicméně našli podporu ve východních částech Malé Asie, „kde si s pomocí Arabů dokonce vybudovali samostatnou državu s centrem v městě Tefrike“⁵⁶.⁵⁷ Jejich území bylo na Byzanci celkem nezávislé a dokonce uskutečnili i tažení proti Konstantinopoli. „V roce 872 byli ovšem poraženi a

⁵¹ ROCHOWOVÁ, I., 1998a, Op. cit., s. 35-36.

⁵² MARUSHIAKOVA, Elena, POPOV, Vesselin. The vanished kurban. Modern dimensions of the celebration of Kakava/H>drellez among the Gypsies in Eastern Thrace (Turkey). In HRISTOV, Petko, SIKIMI, Biljana (eds.). *Kurban in the Balkans*. Belgrade 2007. s. 33.

⁵³ ROCHOWOVÁ, Ilse. Ilse Rochowová o svém pojednání po 15 letech. In *Romové v Byzanci*. Praha 1998b. s. 46.

⁵⁴ HÜBSCHMANNOVÁ, M. Op. cit., s. 58.

⁵⁵ HRADEČNÝ, Pavel a kol. Op. cit., s. 150.

⁵⁶ Dnešní Divgiri, Turecko, centrální Anatólie.

⁵⁷ DOSTÁLOVÁ, R., OLIVA, P., VAVŘÍNEK, V. Op. cit., s. 58.

Basileios I. dal mnoho z nich přesídlit na Balkán.⁵⁸ Ti, „kteří se odřekli své hereze, byli zařazeni do byzantského vojska.“⁵⁹ Na dřívější deportace Paulikiánů a Arménů v roce 754 do Thrákie upozorňuje Tcherenkov a Leaderich.⁶⁰ Dále zmiňují možnou deportaci Romů s těmito skupinami.⁶¹

Pokud by pod pojmem Athinganoi byli od 8. století míněni Romové, mohli Paulikiáni sehrát roli v dějinách Romů v 8. a 9. století. Tyto dvě skupiny mohly být v kontaktu, ať již na území centrální a východní Anatólie, či v Thrákii. Romové tedy mohli od Paulikiánů převzít jak některé prvky jejich učení, tak arménské přejímky.

Pokud Romové byli považováni za heretickou sektu a pobývali na tomto území již v 8. století, jak vysvětlíme absenci přejímek z jiných anatolských jazyků v romštině? Z pramenů víme, že sekta byla nejvíce v oblasti Frýgie a Lykaonie, tedy v oblasti centrální Anatólie. Z jakých důvodů poté odešli směrem na západ? Nebo byla většina zlikvidována či přesunuta do Thrákie spolu s Paulikiány? To by mohlo znamenat, že Romové, o kterých máme zmínky od 11. století, mohli být další migrační vlnou či se v 8. a 9. století pohybovali na jiném území Malé Asie a unikli místním kronikám a záznamům.

2.6.4 „Egypt’ané“ a Malý Egypt

Dalším názvem užívaným pro Romy bylo *Aiguptos* neboli Egypt’an. Poprvé se nám tato „obměna terminologie objevuje v byzantském kánonu z patnáctého století, kterým se nařizuje pětiletá exkomunikace „těch, kteří se o svém osudu radí s Egypt’ankami [*Aigyptíssas*] ...“ To, že jsou tímto termínem označeny Romky „dokazuje staroslověnská verze téhož kánonu, v níž je toto slovo přeloženo jako *ciganki*.“⁶² Z tohoto označení vzniklo např. anglické *Gypsy*, španělské *Gitano* a francouzské *Gitan*.

Romové byli nazýváni Egypt’any, protože přicházeli z byzantského území Malý Egypt. „„Malý Egypt“ byla nepochybně nějaká lokalita (eventuálně lokality) v Byzanci, kde sídlili buď skuteční „Egypt’ané“, anebo lidé za ně považovaní, pravděpodobně Romové.“⁶³ Patrně tak bylo nazýváno okolí města Méthoné (Modon) na Peloponésském poloostrově. Je nutné uvést, že státní útvary za hranicemi Byzance se označovaly přídatným jménem velká/velký a „provincie“ uvnitř hranic přídatným jménem malá/malý.

⁵⁸ DOSTÁLOVÁ, R., OLIVA, P., VAVŘÍNEK, V. Op. cit., s. 58.

⁵⁹ HRADEČNÝ, Pavel a kol. Op. cit., s. 150.

⁶⁰ TCHERENKOV, L., LAEDERICH, S. Op. cit., s. 48.

⁶¹ TCHERENKOV, L., LAEDERICH, S. Op. cit., s. 60.

⁶² FRASER, A. Op. cit., s. 44.

⁶³ HÜBSCHMANNOVÁ, M. Op. cit., s. 31.

Zda tato dvě označení Romů patřila různým romským skupinám, nebylo objasněno.

2.7 Život pod byzantskou nadvládou: Postavení a způsoby obživy Romů v byzantské společnosti

Obyvatelstvo Byzantské říše bylo etnicky různorodé. Důležitou roli nehrála etnicita, vlastní jazyk či zvyky, ale jiné faktory, např. víra a společenské postavení. „Spojovalo je křesťanské vyznání a řečtina, zpočátku jazyk kultury, který byl od Justiniánových časů užíván na císařském dvoře a od konce 6. století také v administrativě a v církvi, zatímco znalost latiny upadala.“⁶⁴ Jaké tedy bylo postavení Romů ve společnosti? Z pramenů jsou nám známy negativní postoje církve proti všemu, co bylo odlišné, a mohlo tedy představovat nebezpečí hereze, se kterou Byzanc v dřívějších dobách často bojovala. Církev pranýřovala veškeré formy zábavy, které Romům sloužily k obživě. Mezi tyto patřilo předvádění hadů a léčení uštknutí, předvádění cvičených medvědů, artistické umění či věštění z ruky. Stejně tak romská komunikace s transcendentním prostřednictvím magie nebyla církví schvalována. V byzantské společnosti: „byly všechny tamější společenské vrstvy, včetně vladařů, známy svou lehkověrností a pověřivostí.“⁶⁵ Toto Romům mohlo v jejich nestálé obživě pomoci. Stejně tak se církvi nelíbil tanec, zpěv, žonglérství a herectví. Světské zábavy však měla ráda byzantská společnost, což způsobovalo tvrdý boj církve proti ní.

První zmínka o Romech na území Byzance z poloviny 11. století hovoří o kouzelnících a šarlatánech, kteří zbavili císařský park škodících zvířat. Druhá zmínka je z 12. století, v komentáři kanonisty Theodora Balzama „k LXI. kánonu trullského koncilu (692) hrozí šesti lety exkomunikace každému členu církve, který by podváděl a zneužíval naivní publikum tím, že mu bude pro obveselení předvádět medvědy a jiná zvířata anebo vykládat osud. „*Ti, kteří vodí medvědy, se nazývají medvědáři. Uvazují barevné nitě na hlavu a po celém těle zvířete. Potom tyto nitě i s kousky srsti odstřihují a nabízejí je jako amulety a jako lék na různé choroby a uhranutí. Jiní, kteří se nazývají Athinganoi, mají kolem sebe omotané hady a jednomu člověku namlouvají, že se narodil pod zlou hvězdou, a jinému, že pod šťastnou. Také předpovídají šťastný a nešťastný osud.*“⁶⁶ Balzamon uvádí další zmínku v komentáři k LXV. kánonu trullského koncilu: „*Břichomluvcí a kouzelníci jsou všichni ti, kteří*

⁶⁴ VASILIJEV, A. A. *The Legislative Work of Justinian and Tribonian* [online]. [cit. 2010-02-10]. <http://www.intratext.com/IXT/ENG0832/_PC.HTM>.

⁶⁵ FRASER, A. Op. cit., s. 44.

⁶⁶ SOULIS, George C., 1998, Op. cit., s. 11-12.

jsou inspirováni Satanem a předstírají věštění neznámého, jako například kritriai, athingani, falešní proroci, poustevníci a jiní.“⁶⁷

Na přelomu 13. a 14. století nás o postoji k Romům informuje oběžník, ve kterém konstantinopolský patriarcha Athanasios I. (1289-1293, 1303-1309) nařizuje: „všemu duchovenstvu, aby varovalo své ovečky před sdružováním se s vykladači osudů, medvědáři a krotiteli hadů, a „zvláště aby nedovolovali Cikánům vstup do domů, neboť učí d'ábelské věci.“⁶⁸ O několik desítek let později učený Joseph Bryennios ve zprávě o důvodech pohrom, které Byzanc postihly, běduje: „, že se lidé denně sdružují „s kouzelníky, jasnovidci, Cikány a zaříkávači.“⁶⁹ Pětiletou exkomunikaci nařizuje byzantský monokanon z 15. století pro ty: „, kteří se o svém osudu radí s Egypt'ankami“⁷⁰. „Patriarchátu šlo především o čistotu víry, proto se snažili o separaci obyvatelstva, především žen, od Cikánů.“⁷¹

„Přes všechna tato tvrdá opatření, kterými chtěla církev potírat pověřivost, důvěřiví Byzantinci nepřestali být Cikány přitahováni.“⁷² Lze se tedy: „domnívat, že lid si jejich produkci žádal.“⁷³ Nicméně na druhou stranu měla církev na společnost prokazatelně svůj vliv. V předindustriální době byly sociální rozdíly překonávány mocensky a pomocí náboženství. Členové lokálních zemědělských kultur byly také součástí náboženské obce. Romy neodsunula na okraj společnosti jejich etnicita, ale některé způsoby obživy, které církev neschvalovala. Některé způsoby obživy jim tedy neumožňovaly být součástí církevní obce. Později církev varovala lid před kontaktem s těmito skupinami Romů a nakonec hrozila exkomunikací těm, kteří se s Romy stýkali. Církev tedy podpořila počátek vzniku stereotypů a sociální segregace.

Šíření negativního pohledu na Romy obecně nám odráží lidový folklór. Tři anonymní díla lidové poezie patrně z Konstantinopole ze 14. století poskytují další informace o obživě a postavení Romů ve společnosti. Jelikož jsou zmínky „v dílech tak populárních a rozšířených naznačují, že obrovská masa řecky hovořícího světa už tou dobou Cikány a jejich řemesla dokonale znala.“⁷⁴ Z básně *Opilcova filozofie* se dovídáme, že Cikán je černý a vyrábí síta. Satirická báseň *Žertovné povídání o čtyřnožcích* charakterizuje Cikána jako medvědáře, ale zároveň je pojmenování Cikán použito jako urážka. Stejně tak je tomu ve třetí básni *Knihá ptáků*. Angus Fraser uvádí: „Z pohrdlivých zmínek v lidové tvorbě můžeme soudit, že se

⁶⁷ SOULIS, George C., 1998, Op. cit., s. 12.

⁶⁸ SOULIS, George C., 1998, Op. cit., s. 12.

⁶⁹ SOULIS, George C., 1998, Op. cit., s. 12.

⁷⁰ FRASER, A. Op. cit., 44.

⁷¹ ROCHOWOVÁ, I., MATSCHKE, K.-P. Nově o Cikánech v Byzantské říši na přelomu 13. a 14. století. In *Romové v Byzanci*. Praha 1998. s. 56.

⁷² SOULIS, George C., 1998, Op. cit., s. 12.

⁷³ HÜBSCHMANNOVÁ, M. Op. cit., s. 6.

⁷⁴ SOULIS, George C., 1998, Op. cit., s. 15.

netěšili dobré pověsti..⁷⁵, přičemž upozorňuje na jednostrannost takového hodnocení. Soulis zmínkám z lidové poezie přikládá význam: „protože zřetelně odrážejí opovržlivý postoj Byzantinců k Cikánům, postoj stále udržovaný mnoha lidmi, kteří je museli nedobrovolně přijmout mezi sebe.“⁷⁶

Více o životě kejklřů a akrobatů by nám mohl říci text vztahující se k vystoupení egyptských akrobatů v létě roku 1321 v Konstantinopoli za vlády císaře Andronika II. (1282-1328). Najdeme jej ve spisu Římské dějiny (*Rómaiké historia*), jehož autorem je byzantský historik Nikeforos Gregoras (1290/1-1360). Tito Egypťané mohli být skupinou z Egypta pouze přicházející. „Porovnání Gregorových záznamů s tím, jak egyptské a syrské Cikány popisují soudobé arabské prameny, podporuje teorii, že Gregoras velmi pravděpodobně hovoří skutečně o Cikánech.“⁷⁷ Gregoras popisuje jejich putování přes Chaldeu, Arábii, Persii, Médii, Asýrii, Ibérii na Kavkaze, Kolchidu a Arménii a dalšími zeměmi až k Byzanci a dále přes Balkán až do Španělska. Zmiňuje se o provazochodectví, cvicích na koni, žongléřských vystoupeních a tanci.

Tento historický text na rozdíl od pramenů církevních popisuje umění akrobatů nezaújatě. Umění hodnotí jako ohromující, avšak zdůrazňuje, že nemá nic společného s magií, ale je výsledkem zručnosti, vynalézavosti a dlouhého tréninku. Tedy akrobaty oceňuje. Dále upozorňuje na riziko smrtelného úrazu při této práci.

Jedním z důležitých způsobů obživy byla i řemesla, zejména kovářství, ale i ševcovství, tkalcovství, obuvnictví apod. Informace o usedlém životě Romů a jejich práci nám poskytují nebyzantské prameny, protože „obvyklé“ bylo pro byzantské kronikáře nezajímavé. Následující prameny se věnují popisu romské osady u města Modon ve 14. a 15. století očima evropských cestovatelů.

Roku 1384 se o této osadě poprvé zmínil Lionardo di Niccolo Frescobaldi. K datu 1483 uvádí Bernard von Breydenbach: „V okolí města je množství chatrčí v počtu asi tří set, které jsou obývány chudým lidem podobajícím se Etiopanům, černým a nevábnyým..⁷⁸ Množství romských obydlí se dle dalších cestovatelů postupně snižovala patrně z důvodu nájezdů osmanských Turků. Konrád Grünemberg (1486) ještě udává stejný počet obydlí, ale Alexander Pflazgraf bei Rhein (1495) již jen dvě stě. Arnold von Harff (1497) zaznamenal úbytek dalších sto chatrčí a Ludwig Tschudi (1606) informuje pouze o třiceti obydlích.

⁷⁵ FRASER, A. Op. cit., 44.

⁷⁶ SOULIS, George C., 1998, Op. cit., s. 16.

⁷⁷ SOULIS, George C., 1998, Op. cit., s. 14.

⁷⁸ SOULIS, George C., 1998, Op. cit., s. 17.

Ačkoliv texty zmiňují chudobu popisované skupiny, relativně dlouhou dobu zde fungovala romská osada či čtvrť, jejíž obyvatelé byli schopní se v dané oblasti uživit svými řemesly. Ve zprávách je z různých řemesel popsáno nejvíce provozované kovářství. Dle Fassenbendera „je praktikováno velmi svébytným způsobem.“⁷⁹ Dietrich von Schachten (1491) ve svém záznamu kladně ohodnotil kovářské výrobky: „Za hranicemi města Modonu, na kopci u zdi, stojí mnoho bídných malých chatrčí, obydlených Cikány, jak jsou nazýváni v Německu. Jsou to velmi nuzní lidé, převážně kováři. Při práci sedí na zemi, před sebou mají prohlubeň, ve které udržují oheň, a když mají tito muži či ženy v ruce pár měchů, jsou zcela spokojeni. Rozdmýchávají oheň pomocí měchů tak žalostně chatrných, že je ani nelze popsat, a vyrábějí množství hřebíků velmi dobré kvality.“⁸⁰ Nejobsáhleji nám život a kovářské umění místních zaznamenal Arnold von Harff: „Ubírali jsme se předměstím. Obývá jej mnoho chudých, černých, nahých lidí. Příbytkem jim jsou malé domy se střechou pokrytou rákosem, v nichž celkem přebývá asi tři sta rodin. ... Živí se množstvím řemesel, jako například obuvnictvím, přístipkařením a kovářstvím. Bylo velmi zvláštní vidět kovářskou přímku přímo na zemi. U ní seděl kovář, stejným způsobem jako sedává při práci krejčí v naší zemi. U něj, také na zemi, tak aby byl oheň mezi nimi, seděla jeho žena a předla. Dva kožené měchy zpoza zahrabané do země u ohně, ležely vedle nich. Čas od času předoucí žena zvedla jeden z měchů ze země a stlačila ho. Tím byl hnán proud vzduchu zemi do ohně a kovář mohl pracovat.“⁸¹

Také na území pod nadvládou Benátek byli Romové usazeni a byli součástí dané společnosti. Tak tomu bylo například na ostrově Korfu či v okolí města Nauplion. V prvním případě odváděli daně, v druhém měli od vrchnosti určitý druh výsad.

O vztahu státu k Romům nám může napovědět korespondence, která jednala o zdanění Romů. Spravování rozsáhlého území, válečná tažení, obrana státu proti nájezdníkům, rozmary císařského dvora apod., to vše bylo důvodem k vybírání daně z pozemku a daně z domácnosti. „Státní aparát a velcí majitelé pozemků se v první řadě zajímali o daňové odvody a pracovní síly. Usilovali proto o personální podchycení Cikánů, podporovali jejich usazení a provázání s domácím obyvatelstvem.“⁸²

Patriarcha Gregorios II. Kypria z Konstantinopole (1283-1289) ve svém dopise zprostředkovává prosbu jakéhosi Monembasana vysokému císařskému úředníkovi Velkému Logothetovi Theodoru Muzalonovi, jehož jméno není v dopise uvedeno. Patriarcha Logotheta žádá, aby prosebníkovi pomohl: „Jeden Monembasan, který se chystá vybírat daně od tzv.

⁷⁹ SOULIS, George C., 1998, Op. cit., s. 18.

⁸⁰ SOULIS, George C., 1998, Op. cit., s. 18.

⁸¹ SOULIS, George C., 1998, Op. cit., s. 18.

⁸² ROCHOWOVÁ, I., MATSCHKE, K.-P. Op. cit., s. 56.

*Egyptanů a atinganů, usilovně na mne naléhá a říká: „Přimluv se nějak za mne, pane, a popros a rychle pohni císařovým srdcem nade mnou zcela zničeným a otevři je, ať mi je poskytnuto prohlášení o přízni, odpuštění a neznepokojování, abych zase neupadl do nebezpečství, když jsem toho podstoupil už tolik nad veškerou spravedlivou míru.“⁸³ Logothetes odpověděl: „Stran toho, oč prosíš nejmilostivějšího císaře kvůli výběřčímu daní, jemuž se stalo bezpráví: Jestliže se i někdy stane bezpráví výběřčímu daní a je obírán o to, co předtím sám vzal, přece jen ne vždy se dopouští bezpráví ten, co si nechává většinu z toho, co vybírá výběřčí, a je lepší, že se mu někdy ukřivdí, aby sám nemohl křivdit a aby se mu stále dostávalo lepšího podílu podle vyhlášené Platonovy antithese. Tenhle ovšem ode mne dostane náležitou pomoc, protože si to přeješ ty a využíváš mě jako prostředníka, a dosáhne přízně, jak prosí, neboť si myslím, že ji císařova dobrotivost ráda štědře poskytne.“⁸⁴ Dopis je tedy nejstarší zmínkou o zdanění Romů v Byzanci. Ukazuje, že v oblasti, kde „*Monembasan*“ daně vybíral, muselo být dostatečné množství objektů ke zdanění. Rochowová a Matschke probírají otázku, zda se jednalo o daň pravidelnou, či výjimečnou. Přiklánějí se k dani pravidelné, k čemuž je vede paralela se snahou usadit a zdanit Vlachy⁸⁵ a uvádí: „Není vyloučeno, že později byzantská administrativa usilovala o usazení Cikánů a jejich zdanění byl toho projevem.“⁸⁶*

Vidíme, že přístup státu, vlastníků pozemků a církve k Romům je odlišný a stejně rozporuplný je poté výsledek daného přístupu. Romské služby byly využívány navzdory tomu, že Romové byli jakýmsi ne zcela pochopeným a poznaným etnikem byzantské společnosti. Církev podpořila vznik stereotypů a snižovala status Romů v očích prostého lidu. Stát Romy nejprve vnímal jako zdroj zábavních služeb a magických praktik. Později Romové pro stát představovali možný objekt zdanění.

⁸³ ROCHOWOVÁ, I., MATSCHKE, K.-P. Op. cit., s. 48.

⁸⁴ ROCHOWOVÁ, I., MATSCHKE, K.-P. Op. cit., s. 48.

⁸⁵ Jako Vlachové se nazývali románští pastevcí – autochtonní romanizované thácké a románské obyvatelstvo na Balkáně.

Viz. BOČKOVÁ, Helena. Vlaši na Balkáně. Geneze, historie a kultura minority. Příspěvek k otázce etnokulturní tradice. *Ethnologia Europae centralis: časopis pro národopis střední Evropy*, Brno 2005, č. 7, s. 73-90.

⁸⁶ ROCHOWOVÁ, I., MATSCHKE, K.-P. Op. cit., s. 50.

3. Osmanská říše

3.1 Geografické vymezení zájmu práce

Z důvodu velikosti Osmanské říše jsem se zaměřila pouze na území, která nejen že spadala pod její nadvládu, ale také v nich byly nejdříve zavedeny osmanské instituce a tradice, které ovlivňovaly život obyvatelstva. Tedy hlavně území Malé Asie a Thrákie. Předmětem mého zájmu jsou také některé další provincie na Balkáně, jelikož k nim směřovala řada sultánových dekretů. Jedná se především o území dnešního Řecka, Bulharska, Makedonie, Srbska, Albánie a Bosny a Hercegoviny⁸⁷. Princip prosazování osmanských zásad a zákonitostí v Malé Asii a v Evropě se lišil. V Evropě byl kladen větší tlak na prosazování osmanských principů, jelikož ohrožení zde bylo bráno jako závažnější.

3.2 Problematika historických pramenů a romských apelativ

Stejně jako v předcházejícím historickém období i zde nalzáme informace o Romech pouze v pramenech neromských. Dle druhu pramenů máme jen omezené informace různého charakteru. Nejvíce informačních zdrojů poskytují státní prameny. „Osmanské úřady věnovaly největší pozornost záležitostem, které jim přímo příslušely, tedy daním, zákonodárství a udržení pořádku. ... Pokud už Cikány úředním výnosem vyčlenily a určily nad nimi zvláštní dozor, jednalo se především o administrativní záležitosti, jakými bylo placení daní nebo udržení veřejného pořádku.“⁸⁸ Jedná se především o dekrety, daňové registry, zákoníky, záznamy soudních řízení, městské vyhlášky apod. První záznamy máme z období 15. století. 16. století, jakožto století rozvoje a centralizace, nám poskytuje nejvíce zdrojů. Prameny nalzáme i v dalších historických obdobích, ale jejich počet se snížil. Celkově nejsou prameny vždy primárně negativní, ale ukazují na komplikovanou pozici Romů v osmanské společnosti. Pro správné interpretování zdrojových informací je nutné vše posuzovat komplexně v rámci osmanské společnosti.

⁸⁷ Postavení jednotlivých balkánských provincií Osmanské říše se liší dle toho, kdy a jak se pod nadvládu dostaly a jak bylo jejich území vzdáleno od centra Osmanské říše. Lze je rozdělit do tří skupin: 1, Provincie na sever od Dunaje. Tedy Valašsko, Moldavsko, Sedmihradsko, Uhry. Vazalské státy musely platit tribut a plnit další povinnosti, ale jejich politické a sociální instituce byly zachovány. 2, Provincie na jih od Dunaje po území Bulharska. Tedy Srbsko, Bosna a Hercegovina, Černá Hora, Albánie, část Řecka. Integrace zemí je větší: vyšší počet muslimského obyvatelstva, provinční správa, fungující timarsko-sipahijský systém. Avšak oblasti měly určité výjimky a byla zde jistá míra otevřenosti okolnímu světu. 3, Oblasti Bulharska, Thrákie a Makedonie byly nejtěsněji připoutány k Osmanské říši. Osmanská moc zde byla prosazována nejtvrději a bylo zde početné muslimské obyvatelstvo.

⁸⁸ FRASER, A. Op. cit., s. 147.

Názor společnosti na Romy můžeme nalézt také v lidovém folklóru a tradičním stínovém loutkovém divadle⁸⁹.

Informace o životě Romů a jejich zvycích můžeme v malé míře najít až ve zdrojích osmanského cestovatele Evliyi Çelebiho ze 17. století, Alexandra Paspatiho z 19. století a dalších, převážně evropských cestovatelů.

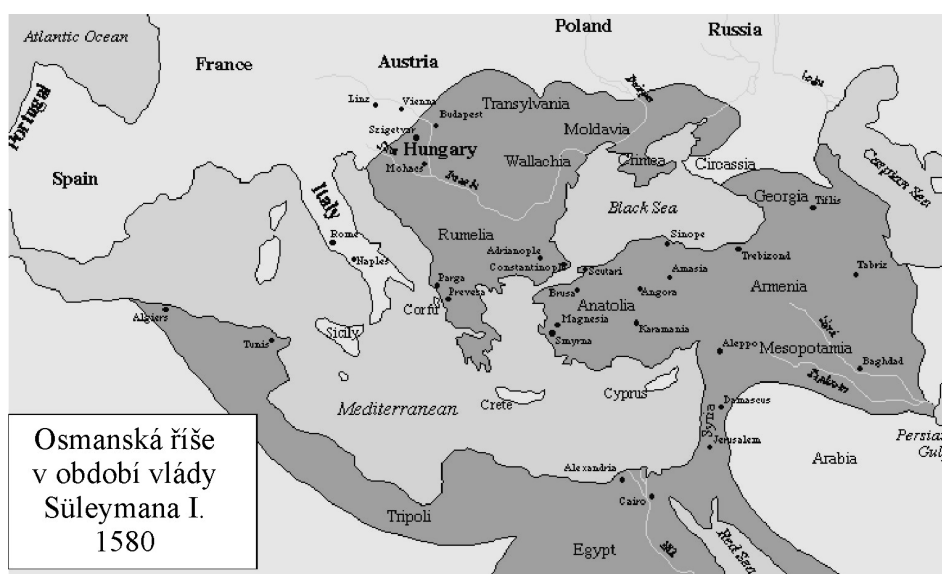
K pojmenování Romů je v dokumentech užito dvou řeckých základních výrazů označujících Romy: *Aiguptos* (neboli Egypt'an) a *Athinganoi*. Oba výrazy jsou různými autory zapisovány s mírnými odchylkami dle historického období a jazykových znalostí.

Z *Athinganoi* vzniklo nejrozšířenější označení *Çingane*, plurál *Çinganeler* (dnešní *Çingene*, plurál *Çingeneler*). Jelikož za pravlast Romů byl v tomto období považován Egypt, bylo užíváno označení *Kıptî*, *Kibtian*, *Kibtî* označující jak Romy, tak Egypt'any. Çelebi užívá pro označení Romů také fráze: *qavm-ı ferâ'ineler* - „people of pharaohs“ - faraonovi lidé.

Z turečtiny vycházejí některá profesionyma romských skupin žijících na území Turecka a Balkánu jako např. džambazové (*cambaz* [džambaz] – koňský handlír), sepetčides (*sepetçi* – košíkář), majmudži (*maymun* – opice), kalajdži (*kalaycı* – dráteník, klempíř), demirdži (*demirci* – kovář), ajdžides (*ayi* – medvěd).

3.3 Osmanská říše: charakteristika státu a společnosti a její problémy

Osmanská říše během své existence v letech 1299 až 1923 zahrnovala oblasti Malé Asie, Balkánu, Černého moře, Blízkého východu, Středního východu i severní Afriky.

Obrázek 4: Osmanská říše v období vlády Süleymana I. - 1580⁹⁰

⁸⁹ STEJSKALOVÁ, Klára. *Stínové divadlo*. [online]. 17.05.2007. [cit. 2010-04-10]. <http://www.rozhlas.cz/svet/portal/_zprava/345918>.

⁹⁰ *The Ottomans and their dynasty*. [online]. 17.05.2007. [cit. 2010-04-05]. <<http://www.turkeyhandbook.com/showpage.php?cid=380>>.

Z důvodu objasnění postavení Romů na území Osmanské říše je nutno alespoň ve stručnosti načrtnout hlavní historické okamžiky, podobu a vývoj státu a společnosti.

3.3.1 Vznik státu a vývoj ve 14. a 15. století

V roce 1299 v západní části Malé Asie založil vůdce tureckého kmene Osman malý muslimský stát. Osman během dvaceti let své vlády úspěšně rozšiřoval vlastní území. V roce 1326 byla dobytá Bursa, která se stala sídelním městem. Osmanův následovník syn Orhan založil tzv. „novou armádu“ - *yeni çeri* – janičáry. (Janičáry jakožto členy elitních vojenských jednotek sultán získával „na válečném poli, koupí na trzích nebo jako odvedence od křesťanských rodičů.“⁹¹ Tito byli vycvičeni, islamizováni, získali pozici, půdu a sultáni jimi nahrazovali dřívější kmenovou aristokracii.) Počáteční územní rozmach říše nadále pokračoval, ale kořistnické výboje se změnily v osidlování nových území. Po ovládnutí Malé Asie Osmané postupovali na Balkánský poloostrov. Nejprve obsadili Thrákií a Makedonii. Murat I. (1359-1389) dále porazil Bulhary a roku 1389 Srby. Hlavním městem se stalo dobyté Edirne. Proti Osmanům neobstála ani křížová výprava uspořádaná Zikmundem Lucemburským, která v roce 1396 skončila vítězstvím Beyazita I. (1389-1402) u Nikopole. Kvůli soubojům o trůn následovalo jedenáctileté bezvládí, jež bylo ukončeno Mehmedem I. (1413-1421) a jeho syn Murat II. (1421-1451) opět započal výboje.

Důležitým okamžikem bylo dobytí Konstantinopole v dubnu roku 1453 Mehmedem II., která se stala hlavním městem říše. Osmanští Turci se tak stali trvalou a vážnou hrozbou pro střední a východní Evropu. Roku 1461 došlo ke kapitulaci Řeků na anatolském pobřeží a v roce 1467 podrobili Albánii.

3.3.2 Stát a jeho struktura

V počátečním období Osmanské říše řídil veškeré státní záležitosti pouze sultán. *Kânun* představoval světské právo, *şeriat* náboženské, islámské právo. V pozdějších obdobích již docházelo k dělbě moci mezi několika subjekty. Vliv na řízení státu měly tři skupiny: hodnostáři Velké Porty (*divan*), duchovní (*ulema*) a janičáři. „Ústředním orgánem osmanského státu byl *díván*, jenž nepředstavoval pouze vládní instituci, ale i soudní moc...“⁹². Mizí alianční sňatky a dochází k prosazení konkubinátu. Postupně také dochází ke

⁹¹ PIRICKÝ, G. Op. cit., s. 28.

⁹² PIRICKÝ, G. Op. cit., s. 30.

změnám v systému následovnictví, z bratrovražd na vládnutí nejstaršího člena osmanské dynastie.

Osmanská říše se rozdělovala na evropskou část *Ejalet Rumeli* a asijskou část *Ejalet Anadolu*. *Sandžaky* byly menší správní celky, které se dále dělily „na 2-4 vilajety (*vilayet*)“⁹³. Později *vilayet* označoval území větší než *sandžak*. „Členové vládnoucí elity obsazovali vysoké funkce v osmanské administrativě, reprezentované velkovezírem, vezíry, místodržiteli provincií a sandžaků...“⁹⁴ Půdu zpočátku vlastnil pouze panovník. *Sipáhijové* – členové provinčních vojenských jednotek „dostávali od panovníka na určité období do pronájmu léna, z nichž nejmenší byly tzv. *tímáry*.“⁹⁵ Od konce 17. století docházelo k postupné decentralizaci státu, stoupala moc místních elit a půda z rukou státu přecházela do soukromého vlastnictví.

Rozšiřování země přinášelo území se smíšeným obyvatelstvem, což znamenalo konec kmenové organizace a počátek centralizovaného státu. Došlo tedy k propojení prvků turkických, islámských a řeckých. Osmanští vládcí tak navázali na byzantskou administrativu.

Státním náboženstvím byl islám sunnitské větve. V prostředí Anatólie, kde docházelo k vzájemnému ovlivňování usedlého a itinerantního obyvatelstva, došlo k „fúzi islámu, animismu a šamanismu.“⁹⁶ Tento synkretický lidový islám byl pro obyvatelstvo přístupnější.

V Osmanské říši, jakožto v muslimském státě, docházelo k islamizaci obyvatelstva. Islamizace probíhala na mnoha úrovních, v různých časových vlnách a s výjimkou *devşirme* (*Devşirme* představovalo pravidelný „odvod křesťanských chlapců ve věku patnácti až dvaceti let...“⁹⁷, kteří se poté stávali janičáry.) převážně dobrovolně. Kvůli příjmům z daní bylo v zájmu státu mít i dostatečný počet nemuslimského obyvatelstva. Muslimové oproti nemuslimům měli nižší daňové povinnosti, mohli získat lepší postavení i „držbu půdy vyňaté z *tímaru*“⁹⁸, tzv. *çiflik*, a museli projít vojenskou službou. Ke konverzím obyvatelstva nejčastěji docházelo z důvodů ekonomicko-sociálních. Jako další faktory můžeme uvést strach lidu při postupu osmanských vojsk, přijmutí islámu poddaných spolu s pány, *devşirme*, důvody ideologické.

Islám víceméně toleroval vyznání Židů a křesťanů. „Osmané nevnímali jinověrce jako národnosti, ale jako příslušníky nábožensko-politických komunit (*millet*).“⁹⁹ „*Millet-i-Rum*, *millet Řeků*, tvořili nejen Řekové, ale všechny pravoslavné národy pod osmanskou

⁹³ HRADEČNÝ, Pavel a kol. Op. cit., s. 231.

⁹⁴ GOMBÁR, Eduard. *Moderní dějiny islámských zemí*. Praha: Karolinum, 1999. s. 26.

⁹⁵ PIRICKÝ, G. Op. cit., s. 34.

⁹⁶ PIRICKÝ, G. Op. cit., 38.

⁹⁷ HRADEČNÝ, Pavel a kol. Op. cit., s. 235.

⁹⁸ HRADEČNÝ, Pavel a kol. Op. cit., s. 234.

⁹⁹ PIRICKÝ, G. Op. cit., s. 36.

správou.“¹⁰⁰ „Dosud má tento přístup osudné následky v neexistenci historických hranic mezi balkánskými etniky a v jejich spojování národní identity s náboženstvím.“¹⁰¹

Jako dva hlavní způsoby rozdělení společnosti tedy můžeme označit dělení dle náboženského vyznání na muslimy a nemuslimy. Dále dle společenského postavení na elitu – *askeri* a poddaný lid – *râya*. Mezi *askeri* patřili příslušníci vojenské a administrativní elity. Poddaný, prostý lid se zabýval zemědělstvím, pastevectvím, řemesly a obchodem. Skupiny obyvatelstva „byly zaznamenávány do speciálních [daňových] registrů na základě průzkumů, které probíhaly v pravidelných intervalech v průběhu říše.“¹⁰²

Osmanská ekonomika byla přibližně do poloviny 18. století autonomní v zajištění výměny zboží, částečně řízena státem. Snahou bylo zajistit moc a prosperitu sultánovi i lidu. Hlavní měnovou jednotkou byla stříbrná mince *akçe*.

Daňový systém Osmanského státu byl komplexní a zahrnující všechny osoby a oblasti v říši dle místních podmínek. Jelikož se zachovaly záznamy týkající se daňových povinností, víme, jaké bylo daňové zatížení muslimského a nemuslimského obyvatelstva, jak se daně vybíraly apod. Adrian Marsch rozděluje osmanský daňový systém na tři základní kategorie:

1. daně vyžadované od osob nebo domácností,
2. daně z obchodu (služby, zboží),
3. daně ze zemědělství a výroby.

Mezi další zdroje státu patřily různé pokuty a poplatky, např. poplatek za povolení k sňatku.

Křesťanští i muslimští rolníci museli odvádět *aşar* – desátek. „Doplňkem desátku byly daně za domácí zvířata, za pastviny, za včely, za víno, za mlýny, za každou domácnost daň „z krbu“.... Křesťané navíc platili daň z hlavy (zvanou *džizja*; později splynula s daní z pozemku *charadž*).“¹⁰³ Daň nemuslimů nazývaná dle tureckého pravopisu *ciziye*, *haraç* či *ispence* je důležitým prvkem pro postavení Romů v Osmanské říši. Byla vybírána od nezávislé ekonomické jednotky – *çift hane*, tedy domácnosti vedené dospělým ženatým mužem či vdovou. Pokud v domácnosti žili dospělí ženatí potomci s příjmem, byli pravděpodobně kategorizováni jako další samostatná jednotka. Základní daňové jednotky *cemaat* sdružovaly několik rodin. V čele stála osoba zodpovědná vůči osmanským úřadům. Od vzdálenějších vazalských území vybírala říše *ispence* – tribut. Názvy pro jednotlivé daně se postupně měnily nebo měl jeden pojem více významů.

¹⁰⁰ DOSTÁLOVÁ, R., OLIVA, P., VAVŘÍNEK, V. Op. cit., s. 72.

¹⁰¹ DOSTÁLOVÁ, R., OLIVA, P., VAVŘÍNEK, V. Op. cit., s. 72.

¹⁰² ÍNALCIK, H., QUATAERT, D. (eds.) *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*. Vol. 1. – 1300-1600. Cambridge University Press 1997. s. 16.

¹⁰³ HRADEČNÝ, Pavel a kol. Op. cit., s. 233.

Mnoho z těchto alespoň v krátkosti objasněných témat bude nutno blíže prozkoumat v souvislosti s romským etnikem na území Osmanské říše.

3.3.3 Společnost 15. století

Multikulturalita se zvětšovala v souvislosti s expanzí říše. Zpočátku byla společnost dělena převážně podle náboženských principů. V evropské části bylo obyvatelstvo smíšené a oproti Anatólíi převážně nemuslimské. Například v Rumélii představovali muslimové přibližně pětinu obyvatel. V Anatólíi bylo přibližně devadesát procent muslimů. Ve městech žili kromě muslimů např. pravoslavní Řekové, Arméni a Židé.

„Od druhé poloviny 14. století byla zahájena i praxe nuceného přesídlování různých skupin obyvatelstva.“¹⁰⁴ Mezi důvody patřilo například zalidnění či kolonizace určitého území, přesun skupin ohrožujících sultána apod. Politika přesídlování byla prováděna na stupnici od aktivní podpory daných obyvatel až po přesuny násilné. Například na území Thrákie, Bulharska a Makedonie přicházeli přistěhovalci z Anatólie. Jednalo se hlavně o kočovná turecká etnika, Jurukey, Tatary, což znamená, že součástí této politiky se samozřejmě mohli stát také Romové. V polovině 15. století hromadné přesídlování a usazování tureckého obyvatelstva v Evropě ustává. V 15. století došlo například k přesídlení Romů z Thrákie a Anatólie do Istanbulu. Sultán Mehmed II. Dobyvatel (1444-46, 1451-81) přesunul do Istanbulu Romy z thráckého Gümülcine (současné Komotini) a z anatólského Balatu. „Anatólským a rumélijským Cikánům se zde ale nedařilo dobře. Nakonec se rumélijský Cikáni vrátili do svého starého rodného města Gümülcine, zatímco anatólský Cikáni z Balatu zůstali v istanbulské čtvrti Balat jako kvazi Muslimové a jako hudebníci a tanečníci.“¹⁰⁵

Nutné je také uvědomit si rozdíl mezi vnitřním územím státu a pohraničními oblastmi. Vnitřní území bylo více ovlivněno vysokou perskou kulturou a usedlé obyvatelstvo se věnovalo zemědělství. Pohraniční oblasti Anatólie byly územím kočovníků, bojovníků a dervišských řádů.

3.3.4 16. století – období rozmachu

V 16. století došlo k územnímu i společenskému rozmachu Osmanské říše převážně zásluhou dvou panovníků Selima I. a Süleymana I.

¹⁰⁴ PIRICKÝ, G. Op. cit., s. 22.

¹⁰⁵ FRIEDMAN, V. A., DANKOFF, R. The Earliest Known Text in Balkan (Rumelian) Romani: A Passage from Evliya Çelebi's Seyāhat-nāme. *Journal of the Gypsy Lore Society*, February 1991, ser. 5, vol. 1, no. 1, s. 3-4.

Sultán Selim I. (1512-1520) byl vzdělaný, obratný politik, ale zároveň tvrdý vládce, který krutě zakročil vůči šíitům v Anatólíi. Expanzi Osmanské říše směřoval do Asie a Afriky. V roce 1514 porazil perského šáha a v roce 1517 dobyl Sýrii, Palestinu a Egypt, později Alžír. Jelikož se sultán prohlásil Chalífou, stala se říše chalífátem.

Za panovníka Süleymana I. (1520-1566) dosáhla říše svého maximálního rozmachu. Expanze byla převážně zaměřena na Evropu. Nejprve roku 1521 dobyl Bělehrad a o rok později Rhodos. Poté se jeho pozornost zaměřila především na dobytí Uher. Roku 1526 došlo k vítězství Osmanů v bitvě u Moháče nad vojskem Ludvíka II. Jagellonského. V roce 1529 neúspěšně obléhal Vídeň. Po dočasném příměří získal Süleyman I. v roce 1541 Budín a Sedmihradsko se stalo vazalským státem.

Kromě výbojů se Süleyman I. zaměřil na zákonodárné a správní aktivity a centralizaci státu. Došlo také k rozvoji kultury. Důležitou roli již měli další vysocí hodnostáři a rádcí. Například velkovezír Ibrahim paša potlačil povstání lidu v Anatólíi.

3.3.5 Společnost v 16. století

V tomto období v Osmanské říši opět přibyly etnické skupiny. Žili zde Turci, Arabové, Řekové, Kurdové, Arméni, Slované, Maďaři, Rumuni, Romové a další.

„Osmanská říše se v důsledku Selimových výbojů stala převážně muslimským státem a nemuslimové od těch dob představovali již jen menšinu obyvatel.“¹⁰⁶ V tolerantním prostředí zde kromě sunnitských, šíitských muslimů a mystických skupin žili také křesťané (pravoslavní, katolíci) a Židé (Sefardé, Aškenázové).

Zákonodárné aktivity Süleymana I. stanovily práva a povinnosti muslimského a nemuslimského obyvatelstva.

Města byla nejen centry politickými a správními, ale i centry obchodu a řemesel. Města s centrálním náměstím byla rozdělena do čtvrtí – *mahalle* dle náboženského vyznání nebo dle geografického místa původu obyvatel. V takovýchto sociálních útvarech existovaly silnější vazby a sociální kontrola. Menšiny tedy nežily spolu, ale vedle sebe. Od 16. století se ve městech objevují žebráci.

Anatolie byla proti západní části země urbanizovaná méně. Stále zde žilo velké množství nomádů. V oblasti Anatolie docházelo k povstáním z důvodu špatné ekonomické situace místního obyvatelstva. V rámci říše pokračovala migrace hlavně směrem z Anatolie a rovněž v rámci Balkánu.

¹⁰⁶ PIRICKÝ, G. Op. cit., s. 26.

Řemeslná výroba byla organizovaná v ceších – *esnaf*. V čele cechu stál mistr – *usta*. Cech zajišťoval vnitřní kontrolu, spolupráci se státem i soudcem. Většina výroby sloužila pro místní spotřebu.

3.3.6 Stagnace 17. století

Na konci 16. století již dochází ke stagnaci říše. Další sultáni vládnoucí v 16. století se o státní záležitosti příliš nezajímali. Zaznamenávali ještě částečné úspěchy na východní hranici. Několik významných velkovezírů se snažilo zlepšit situaci v říši. Nicméně po porážce u Vídně v roce 1683 Osmanská říše postupně ztratila území Uher, část Chorvatska, Sedmihradska i Peloponézu. „Ústřední politická moc zůstávala formálně v rukou sultána, avšak ta byla v praxi značně omezena.“¹⁰⁷. „Posledním sultánem, jenž aktivně řídil zemi, byl Murat IV. (1623-1640).“¹⁰⁸

Celkově docházelo k transformaci státního systému, ke změnám ve státě i ve vládnoucích elitách. Moc byla přenesena ze sultána na celou vládnoucí třídu. Ekonomika státu upadala, zisky nepokrývaly výdaje státu, rostla inflace, došlo k devalvaci měny a byly poskytovány tzv. kapitulace. Tyto a další faktory vedly k postupnému zhoršování ekonomické situace státu. „Oslabení vojenské síly impéria se v 17. století projevilo úpadkem elitních janičárských sborů.“¹⁰⁹ Stát na danou situaci reagoval odklonem od tradičních řádů. Byl zaváděn nový způsob stanovování a vybírání daní, což vedlo k nespokojenosti obyvatelstva.

„Stagnace byla ovšem do značné míry relativní, protože po dlouhou dobu říše nadále budila dojem konsolidované a obávané síly.“¹¹⁰ Sociální situace lidu se však oproti předchozímu období zhoršila.

3.3.7 Přeměna a rozpad Osmanské říše v 18. –20. století

Toto období můžeme celkově charakterizovat jako období krizí, povstání, válečných neúspěchů, ztrát území, reforem a zchudnutí některých skupin obyvatelstva. Nepříznivá situace ve státě mohla vést k menšímu množství zmínek o Romech. Stát se potýkal s uprchlíky z Balkánu a později se nelítostně zaměřil na Armény. Celkově také docházelo k decentralizaci státní moci a Romové tedy mohli stát mimo zájem státu.

¹⁰⁷ GOMBÁR, E. Op. cit., s. 27.

¹⁰⁸ PIRICKÝ, G. Op. cit., s. 40.

¹⁰⁹ PIRICKÝ, G. Op. cit., s. 29.

¹¹⁰ PIRICKÝ, G. Op. cit., s. 40.

První polovina 18. století se vyznačovala společenským uvolněním za vlády sultána Ahmeda III. (1703-1730), které však bylo Osmanem III. (1754-1757) opět omezeno. Vláda se potýkala s decentralizací, povstalci, nekontrolovatelnou migrací a snažila se o obnovu armády. Migrační vlny z Balkánu zhoršovaly sociální situaci obyvatel hlavně ve městech. V Anatólíi již tak nepříznivou ekonomickou situaci zhoršovaly potulné vojenské skupiny. Romové tedy také mohli zpětně migrovat z území Balkánu. Pravděpodobnost migrace muslimských Romů je větší, protože říše již na Balkáně ztratila podporu křesťanů.

V druhé polovině 18. století stoupala moc provinčních elit z důvodu pokračující finanční krize státu. Oslabená autorita ústředních správců měla rovněž vliv na zavádění dekretů, které se týkaly Romů, do praxe. Selim III. (1789-1807) pokračoval v modernizaci armády a vytvořil nový vojenský sbor. Navzdory tomu začíná mít důležitost diplomacie státu a pevné spojení s Francií.

V 18. století docházelo vlivem válek, migrací, ekonomického poklesu a přírodních katastrof k úbytku obyvatelstva. Výrazným jevem tohoto období byla migrace obyvatelstva v rámci říše i za její hranice. Nejčastější byla migrace z důvodu válek, ale objevuje se i nový typ migrace, kdy muži odcházeli za prací převážně do měst. Kvůli zvětšujícímu se daňovému zatížení rolnického obyvatelstva docházelo např. k útěkům před výběřčími daní do hor či k odchodu do měst. Vidíme, že v tomto obtížném období je spontánní migrace nejen ekonomicko-sociální strategií romského etnika, ale i ostatních obyvatel říše.

V průběhu 19. století pokračovalo oslabování centrální moci ve prospěch místních elit a půda z rukou státu přecházela do soukromého vlastnictví. Prosazování vojenských a administrativních reforem nebylo dostatečně rychlé. Vlivem četných válek docházelo k rozdrobování říše a roku 1878 „Osmané ovšem ztratili dvě pětiny území a jednu pětinu obyvatelstva, v Evropě jim zůstala už pouze Makedonie, Thrákie a Albánie.“¹¹¹

Absolutisticky vládnoucí Abdülhamid II. (1876-1908) dával přednost Anatólíi před Balkánem a kladl důraz na islámský charakter říše. V rámci „snah Abdülhamidova režimu vláda po roce 1878 usilovala o definování modernity a pokroku a redefinování „nerozvinutých“ a „nenapravitelných“ skupin jako Arabové, Kurdové, Drúzové, Maronité a Cikáni.“¹¹² Zda tyto snahy byly uvedeny do praxe, není zřejmé. Toto období je známé hlavně kvůli povstání a masakrům Arménů ve východní Anatólíi.

Převrat mladoturků v roce 1908 dosáhl obnovení ústavního systému. Mladoturecká diktatura se snažila o turkizaci a sekularizaci státu. V první světové válce se říše připojila

¹¹¹ PIRICKÝ, G. Op. cit., s. 52.

¹¹² MARSH, A., 2008, Op. cit., s. 16.

k centrálním mocnostem a bojovala na čtyřech frontách. 31. října 1918 bylo mezi Tureckem a Brity uzavřeno příměří v Mudrosu, přístavu na ostrově Lemnos.

Konec Osmanské říše byl plný zvratů a významně ovlivnil život Romů na území dnešního Turecka a Řecka. Mírová smlouva uzavřená v srpnu 1920 v Sèvres u Paříže „znamenala faktickou likvidaci Osmanské říše a pro Turky byla nepřijatelná.“¹¹³ Turci nechtěli přijít o značnou část území ve prospěch Řeků a kladli odpor při uplatňování smlouvy. Jelikož ještě nedošlo k demobilizaci řecké armády, rozhodlo se Řecko Turky k uplatňování smlouvy přinutit. Řekové se tedy pokusili turecký boj za nezávislost zastavit, ale byli roku 1921 poraženi Mustafou Kemalem. Dne „1. listopadu 1922 národní shromáždění v Ankaře rozhodlo o zrušení sultanátu. ... Dne 29. října 1923 národní shromáždění prohlásilo Turecko republikou a Mustafu Kemala zvolilo prvním prezidentem.“¹¹⁴ Mezitím byla v červenci 1923 podepsána mírová smlouva v Lausanne, která definitivně vymezila turecké hranice. V časovém předstihu s lausanskou mírovou smlouvou byla 30. ledna v Lausanne podepsána konvence o výměně obyvatelstva mezi Řeckem a Tureckem. Mělo dojít k výměně ortodoxních křesťanů za muslimy. Smlouva se nevztahovala pouze na pravoslavné věřící v Istanbulu a muslimy v řecké západní Thrákii. Do Turecka bylo přesunuto přibližně 0,5 mil. muslimů a do Řecka 1,3-1,5 mil. ortodoxních křesťanů. Mezi přesunutými obyvateli obou států bylo značné množství Romů. K přesunům obyvatel docházelo již před podpisem mírové smlouvy „politické řecko-turecké střety znepokojovaly romské obyvatelstvo už od konce první světové války“.¹¹⁵ Došlo tak například k přesunu košíkářů ze Soluně do Izmiru a dalších tureckých měst. Jelikož majetkoprávní a další otázky smlouva neřešila, potýkaly se státy s ekonomickými a sociálními problémy přesunutých obyvatel. Jejich začlenění do společnosti komplikovala častá neznalost „nového“ jazyka, kulturní odlišnost a postoj místního obyvatelstva. Marsh uvádí, že Romové násilně přemístění z Řecka do Turecka se dostali do nového národního státu, který nabízel odlišný model státní příslušnosti. Tyto přesídlené komunity nazývané *mübadiller* však musely čelit mnoha změnám a v některých případech také diskriminaci a marginalizaci.¹¹⁶

¹¹³ PIRICKÝ, G. Op. cit., s. 70.

¹¹⁴ PIRICKÝ, G. Op. cit., s. 75-76.

¹¹⁵ HEINSCHINK, Mozes, ZAMBAKLI-HEINSCHINK, Fatma. Izmirští Romové – Sepetdžides. *Romano džaniben*, Praha 1994, roč. 1, č. 2, s. 8.

¹¹⁶ MARSH, A., 2008, Op. cit., s. 16-17.

3.4 Život pod osmanskou nadvládou - daňové registry a zákony

Daňové registry jsou jedním z hlavních zdrojů informací o Romech na území Osmanské říše. Jako prameny nám také slouží s daněmi spojené dekrety a zákony. Poskytují nám řadu informací, které musíme reinterpretovat s ohledem na celospolečenský dobový kontext.

Romové byli začleněni jak v běžných registrech, tak ve zvláštních registrech Romů, vytvářených pro určité území. Romové byli v registrech rozděleni dle několika faktorů (např. věk, zaměstnání, rodinný status) do zdanitelných společenství - *cemaat*¹¹⁷ s vlastním vedoucím – *çeribaşı*. Dle romských čtvrtí se tyto jednotky dále dělily. Zdanitelné skupiny nebyly v případě kočovných Romů určeny geografickým územím a byly nazývány *gezende* dle tureckého slovesa *gezmek* – cestovat, procházet se. „Daňový systém Osmanské říše byl regulovaný mnoha faktory, zejména etnickou a náboženskou identitou, schopností platit a způsobem života (zda kočovný nebo usazený).“¹¹⁸ Roli hrála také ortodoxie skupin. Nesmíme zapomenout, že daňový systém říše byl do určité míry ovlivněn byzantským daňovým systémem. „Způsob, jakým se vybíraly daně v raném období turecké vlády, pravděpodobně navazoval na předchozí byzantské zvyklosti a mohl sahát až k Monembasanovi.“¹¹⁹ Marsh dokonce navrhuje, že byzantská „daň z hlavy“, kterou platili muslimové, Židé, heterodoxní křesťané a Romové, byla důvodem zdanění muslimských Romů. Osmané daň převzali a byla uložena jako další poplatek vybíraný i od křesťanských Romů.¹²⁰

Registry byly vytvářeny např. po nástupu nového sultána. V období stagnace „Byla opuštěna praxe sestavování velkých registrů daňových poplatníků.“¹²¹

3.4.1 Zmínky o Romech v zákonech a daňových registrech v 15. – 17. století

První zmínky nalezneme již v období 15. století, podrobnější informace pak získáváme z období vlády Süleymana I. v 16. století.

První zmínka o Romech je v daňovém seznamu nikopolského regionu z období vlády Murata II. z roku 1430. Tento seznam vyčíslil obyvatelstvo žijící na nově dobytém území a vyměřil daně pro danou oblast. V registru bylo zaznamenáno 431 *çingene hanesi* –

¹¹⁷ Také náboženská komunita.

¹¹⁸ MARSH, Adrian. Ottoman Gypsies & Taxation: A comment upon Cantemir's „...about the Gypsy people“. In MARSH, A., STRAND, E. (eds.) *Gypsies and the Problem of Identities*. Istanbul 2006. s. 171.

¹¹⁹ ROCHOWOVÁ, I., MATSCHKE, K.-P. Op. cit., s. 50.

¹²⁰ MARSH, A., 2006, Op. cit., s. 172.

¹²¹ PIRICKÝ, G. Op. cit., s. 40.

cikánských domácností, které měly odvádět daně místním jezdeckým důstojníkům sipáhiům. Sipáhiové na svém přiděleném území „odpovídali za vybírání daní, které po odečtení vlastních nákladů předávali ústřední vládě.“¹²² Romové v tomto sandžaku představovali přibližně 3,5 % obyvatelstva.

Druhou zmínku o Romech nalezneme v dekretu z roku 1475 v období vlády Mehmeda II. Dekret se vztahuje k počtům ovcí, které vlastnili obyvatelé Rumélie (*Rumeli Etrakinün Koyun Adeti Hükmü*)¹²³. Jako provincie Rumélie byl v říši označen téměř celý Balkán. Dle tohoto dekretu museli všichni Romové platit daň *haraç* ve výši čtyřicet dva *akçe* na tři roky. Ohledně zdanění Romů vyznávajících islám se dekret vyjadřuje takto: „Cikán Muslim by neměl bydlet s Cikánem bezvěrcem (*kafir*), ale mohou se setkávat s Cikány Muslimy. Avšak, jestliže pokračuje v bydlení [s Cikány bezvěrci] a nesetkává se s Muslimy, potom jej zadržte a vyberte jeho daň z hlavy.“ Dále dekret uvádí: „Nevybírejte daň od Cikánů, kteří pracují pro vojenskou pevnost nebo pracují s železem, za předpokladu že mají buď můj dekret, nebo dopis od guvernéra. Jestliže se kdokoli spojí s těmito Cikány a prohlašuje, že je kovář nebo sítař, za účelem uniknutí dani, měl by být uvědomen, že bude pokárán.“

Tcherenkov a Laederich zdůrazňují následující dvě zajímavosti v dekretu: daň nebyla vybírána od Romů pracujících pro armádu, muslimským Romům nebylo dovoleno se setkávat s Romy křesťany.¹²⁴

Dále dekret popisuje, jak má určená osoba daně vybírat a hrozí těm, kteří by se dani chtěli vyhnout. Osmané zapojili do výběru daní princip skupinové odpovědnosti, a tím se snažili zvýšit procento úspěšně vybraných daní. „Jestliže v jedné komunitě někteří Cikáni chybí, uložte vůdci i zbytku komunity je najít a vybrat bezezbytku jejich daň z hlavy.“¹²⁵ Dekret hovoří o Jurucích (*Yürük*) a Romech jako o majitelích ovcí, které nesměli před výběřčími daní schovávat, jinak jim mohli být ovce odebrány a prodány. Romové tedy byli spolu s Juruiky státem považováni za itinerantní skupinu. Otázkou zůstává, zda a jaké množství Romů se věnovalo pastevectví.

Registr z let 1487-1489 vytvořený v období vlády Beyazita II. zaznamenal jako plátce *ciziye* 3237 domácností křesťanských Romů a 211 domácností vdov v následujících regionech: Istanbul, Vize, Gelibolu, Edirne, Çirmen, Yanboli, Plovdiv, Sofie, Nikopol, Vidin, Kyustendil, Kruševac, Smederevo, Yeni Pazar a Bosna. Registr byl od roku 1491 regulován

¹²² PALMER, Alan. *Úpadek a pád Osmanské říše*. Praha: Panevropa, 1996. s. 9.

¹²³ ÇELIK, Faika. *Exploring Marginality in the Ottoman Empire: Gypsies or People of Malice (Ehl-i Fesad) as Viewed by the Ottomans*. EUI Robert Schuman Centre for Advanced Studies. Italy 2004. s. 13. Anglické překlady zákonů, které autorka používá, vychází z faksimilí a transliterace z publikace AKGÜNDÜZ, Ahmed. *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, Vol. 1, 2, 6. Istanbul 1989 – 1993.

¹²⁴ TCHERENKOV, L., LAEDERICH, S. Op. cit., s. 108.

¹²⁵ ÇELIK, F., 2004, Op. cit., s. 13.

nařízením, které stanovovalo výši daně nemuslimů *haraç* na dvacet pět *akçe* za rok a definovalo výběr dalších daní např. pozemkové daně křesťanů či daň povolení sňatku (*evlilik vergisi*).

*Zákon o dani z hlavy Cikánů*¹²⁶ (*Kanun-i Cizye-i Cinganehan*) vydaný v roce 1497 byl zaměřen jen na nevěřící Romy z daných provincií. Převážně se jednalo o Istanbul a oblast Rumélie. Daně měly být vybírány dle registru výběrčím daní, za pomoci místních orgánů, správců, osoby z cikánské subprovincie i romských vůdců. Dále klade důraz na bezchybnost výběru a dohled nad výběrčími. Výběrčí „musí vybrat pouze sumu zaznamenanou v registru a neměl by požadovat ani jednu další akçe.“¹²⁷ Opět měla romská komunita za úkol najít své případně chybějící členy, a pokud je nenašli, museli daně zaplatit za ně. Ti, kdo se daním vyhýbali, měli být zaznamenáni do zvláštního registru. Do registru měla být zapsána nová populace Romů a vyškrtnutí mrtví.

Tento zákon je tedy zaměřen přímo na Romy a ukazuje, že navzdory malému podchycení kočovných skupin si státní správa byla vědoma přítomnosti Romů ve státě. Zákon je již podrobnější a více rozebírá dané pravomoci a dohled při vybírání daní. Vidíme, že stát měl zkušenosti jak se snahou vyhnout se daním, tak s nevybíravými způsoby výběrčích, neoprávněným výběrem daní od osob, které nejsou v registru či s navyšováním vybíraných částek pro vlastní obohacení. Jelikož se podobné vyhlášky opakují, nebylo jejich znění zcela dodržováno.

Velmi důležitý pramen vypracovaný v době vlády Beyazita II. a vydaný později za Süleymana I. je daňový registr z let 1522-23 nazvaný *Komplexní seznam příjmů a zdanění Cikánů v provincii Rumélie*. Registr s rozsahem 347 stran zaznamenal romské domácnosti dle geografického uspořádání. Domácnosti se nacházely v devíti oblastech Balkánského poloostrova. Registr udával informace o náboženském vyznání, o vlastníkově půdy, na které Romové žili, a v mnohých případech o zaměstnání Romů. Celkem bylo zaznamenáno 17191 romských domácností (včetně 471 domácností vdov), z toho 10294 domácností křesťanských Romů, 4203 muslimských Romů a 2694 romských muslimských domácností, které patřily do „cikánského sandžaku“ – *çingene sancak*. Pokud budeme stejně jako Marushiakova a Popov¹²⁸ uvažovat, že průměrná domácnost měla pět členů, bylo v tomto období zaznamenáno necelých osmdesát šest tisíc Romů. Dle současného územního rozdělení Balkánu byly domácnosti distribuovány takto: Bulharsko – 5701, území bývalé Jugoslávie –

¹²⁶ ÇELIK, F., 2004, Op. cit., s. 13. Anglické překlady zákonů, které autorka používá, vychází z faksimilí a transliterace z publikace AKGÜNDÜZ, Ahmed. *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, Vol. 2. Istanbul 1990. s 383-386.

¹²⁷ ÇELIK, F., 2004, Op. cit., s. 14.

¹²⁸ MARUSHIAKOVA, Elena, POPOV, Vesselin. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingeneler*. Istanbul 2006. s. 33.

4382, evropská část Turecka – 3185, Řecko – 2512, Albánie – 374 a poloha zbylých 1037 domácností není dle záznamů jistá. Největší koncentrace Romů byla v Thrákii, kde se Romové usazovali již v období Byzantské říše.

Je třeba si uvědomit, že kdo je a není Rom, bylo určeno z pohledu okolní společnosti a státu. Nicméně v daném období menšiny žily spíše vedle sebe, než spolu, proto by tento faktor neměl mít příliš velký vliv na skutečný počet Romů v Osmanské říši. Větším problémem byl záznam itinerantních či semiitinerantních romských skupin. Jak uvádí Tcherenkov a Leadrich i Marushiaková a Popov, bylo zaznamenáno pouze jedenáct kočovných skupin.¹²⁹ Mnozí itinerantní či spíše semiitinerantní. Romové tak mohli být označeni za sedentarizované obyvatelstvo. Určité množství kočovných Romů se jistě těmto akcím vyhýbalo, ať již z ekonomických či sociálních důvodů.

*Zákon o Cikánech v Rumélii*¹³⁰ (*Kanunname-i Kibtiyan-i Vilayet-i Rumeli*) z roku 1530 vydaný za vlády Süleymana I. nám lépe osvětluje registr z let 1522-23. Jeho obsah je důležitý pro celkové pochopení přístupu státu k Romům. Poukazuje na kategorizaci Romů dle etnicity, snahu státu podchytit nomadismus, trestnou činnost a zefektivnit výběr daní. Ukládá povinnosti guvernérovi cikánského sandžaku, osobám státní správy a lokálním správcům.

Obsah prvního paragrafu ustanovuje výši daní. Muslimští Romové z Istanbulu, Edirne a dalších částí Rumélie platili daň ve výši dvacet dva *akçe* za domácnost nebo svobodného muže. Nemuslimové platili dvacet pět *akçe* (v tomto dokumentu je daň nemuslimů nazývána *ispençe*). Daň Muslimů byla nepatrně nižší, ale obecně museli všichni Romové bez ohledu na své vyznání platit daň jako nemuslimové. Vdovy platily daň šest *akçe*.

Další paragrafy mají následující obsah:

- Cikáni z Istanbulu, Edirne, Plovdivu a Sofie zaplatí daň sto *akçe* za každý měsíc, kdy se jejich ženy zapletly do prostituce.
- Platí daň za sňatek a pokuty za trestné činy a špatné chování podle zákona jako zbytek obyvatelstva.
- Cikáni, kteří vytrvale odcházejí ze svých vlastních zákonných oblastí do jiných zákonných oblastí, by měli být vypátráni, pokáráni, pevně potrestáni a vráceni do jejich řádných oblastí. Cikáni, kteří opustí své komunity, by měli být lokalizováni a vráceni vůdcem Cikánů a jeho pomocníky a dalšími osobami, které jsou vhodné.

¹²⁹ TCHERENKOV, L., LAEDERICH, S. Op. cit., s. 110.

Srov. MARUSHIAKOVA, E., POPOV, V. *Ottoman Empire*. Op. cit., s. 5.

¹³⁰ ÇELIK, F., 2004, Op. cit., s. 13. Anglické překlady zákonů, které autorka používá, vychází z faksimilí a transliterace z publikace AKGÜNDÜZ, Ahmed. *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, Vol. 6, Part 2, Istanbul 1993. s. 511-14.

V době výběru sultánových pravidelných a nepravidelných daní nesmí být nepřítomni, ale zaregistrováni.

Zde opět nacházíme důraz na odpovědnost členů skupiny za celek a autoritu vlastních vůdců. Stát se snažil vybrat daň od všech skupin obyvatelstva v plné výši a pokud je vůdce a skupina odpovědná za výběr daní, je zde větší pravděpodobnost úspěchu. Tcherenkov a Laederich uvádějí, že druhá část paragrafu je zaměřena na Romy ititnerantní.¹³¹ Toto potvrzuje např. dále zmíněný dekret z roku 1574.

- Guvernér cikánského sandžaku (*Çingene sancağı beği*) je odpovědný za vybírání pokut za zločiny a menší přestupky, výběr sultánových daní a daní z náhodného příjmu, stejně jako za trestání těch Cikánů, kteří spadají do cikánského sandžaku, vyjma Cikánů, kteří jsou registrováni k půdě (*vakfs, has, emlak, zeamet a timar*)¹³². Guvernéři subprovincií, správci a úředníci paláce, a janičáři nemají moc do těchto případů zasahovat.
- Vrchnost léna je odpovědná za výběr všech daní a řízení trestů Cikánů, kteří spadají pod daná léna. Ostatní nemají zasahovat. Je také odpovědná za všechny případy odehrávající se mezi Cikány.
- Jestliže muslimští Cikáni migrují a setkávají se s nevěřícími Cikány poté, co jsou pokáráni a potrestáni, potom by měli platit daně jako bezvěrci.
- Cikáni, kteří mají říšské edikty ukazující, že pracují v pevnostech a dalších službách jako *müsellem*, platí jen daně uložené sultánem. Neměli by platit mimořádné daně, daň nemuslimů ani další sultánovy daně.

Vidíme tedy, že Romové pracující pro armádu a Romové pracující v zemědělství byli státem dvě oddělené kategorie a každou z nich měla na starost jiná, státem určená autorita.

Zbylé paragrafy se věnují výši daní v některých oblastech. Některé paragrafy budou více rozebrány v následujících kapitolách.

Na přelomu let 1530/31 byly v Rumélii vybrány od Romů: „poplatky ve výši 150 000 *akçe*, což činilo jednu třetinu příjmu z poplatků v Rumélii.“¹³³ Romové tedy nebyli bezvýznamným zdrojem státní pokladny.

Rajko Djurić a kolektiv ve spíše populárně naučné publikaci *Ohne Heim – ohne Grab* uvádí: „Romové v Anatólíi byli osvobozeni od daní.“¹³⁴ Nicméně autor necituje zdroj a žádný známý dekret nenasvědčuje tomu, že by Romové v Anatólíi byli osvobozeni od daní.

¹³¹ TCHERENKOV, L., LAEDERICH, S. Op. cit., s. 114.

¹³² Léna různé velikosti.

¹³³ DJURIĆ, R., BECKEN, J., BENGSCHE, A. B. *Ohne Heim – ohne Grab. Die Geschichte der Roma und die Sintí*. Berlin 2002. s. 96.

¹³⁴ DJURIĆ, R., BECKEN, J., BENGSCHE, A., B. Op. cit., s. 97.

Dekrety byly sice směřovány převážně na oblast Rumélie a nejvíce Romů bylo zaznamenáno v registrech na daném území, což ale neznamená, že by Romové v jiných oblastech nebyli a daně neplatili.

Realizace zákonů a dekretů patrně nebyla stoprocentní, jelikož docházelo k jejich opakování, často doslovnému. Silně centralizační vláda Süleymana I. se snažila mezery v těchto snahách najít a zacelit. O tomto vypovídá *Příkaz pro správce a zákoník ustanovený k zapsání Cikánů*¹³⁵ (*Cingane Yazmak İçün Tayin Olunan Emine Ve Katibine Hüküm*) vytvořený v roce 1532 a schválený o pět let později v roce 1537 jako reakce sultána na konkrétní informace získané při výběru daní: „V současné době jste přišli k mému urozenému dvoru a v souladu s mým vznešeným dekretem jste začali registrovat skupiny Cikánů. Oznámili jste, že některé cikánské skupiny se stěhují se svými ženami; že mezi nimi nejsou nevěřící Cikáni; že dokonce neplatí mimořádnou daň a že se neřídí *şeriatem*, ale platí daň pouze dvacet dva *akçe*.“ Následující paragrafy příkazují vyšetřit zjištěné zkušenosti, např. zápis osob v registrech, jejich náboženské vyznání, provedení platby daní, vytvoření nových registrů a o výsledcích prošetření opět informovat. Příkaz se vztahuje jak na Romy žijící ve městech, tak na vesnicích, i na Romy přicházející z oblastí vazalských států.

Nyní se blíže podívejme na obsah jednotlivých částí:

- Příklad jsem, že byste měli dohlédnout na zápis daní výše zmíněných skupin. Jak byli zapsáni v novém registru ti Cikáni, kteří se stali muslimy a usadili se u jiných muslimů? Na základě toho byste měli vyšetřit, zda byl zapsán desátek a jiné daně. Měli byste je zapsat dle jejich zákonů a tradic a toto po svém návratu adresovat mně. Záležitost by měla být rozhodnuta na základě důvodu presentovaného v mém vznešeném příkazu.
- Někteří Cikáni se stýkají s nevěřícími Cikány, ale neplatí daně nevěřících Cikánů. Uvádějí, že jsou muslimové a tak byste to měli prošetřit.
- Ti Cikáni, kteří neupouští od vztahů s nevěřícími Cikány a usazují se s nimi, nesmí následovat islámské zákony. Měli byste zapsat daně takovýchto Cikánů stejným způsobem jako jiných, podle ustanoveného postupu a zákona.
- Cikáni, kteří žijí na vesnicích, platí daň z příjmu a mimořádné daně. Avšak jsou Cikáni, kteří žijí v dílnách a v některých prostorech v Istanbulu a v Edirne a dalších místech. A zatímco někteří platí mimořádnou daň, zbytek ji neplatí a nenásleduje islámské zákony. Měli byste je prozkoumat a dohlédnout na ně. Musíte se naučit, jak

¹³⁵ ÇELIK, F., 2004, Op. cit., s. 13. Anglické překlady zákonů, které autorka používá, vychází z faksimilí a transliterace z publikace AKGÜNDÜZ, Ahmed. *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, Vol. 6, Part 2, Istanbul 1989 – 1993. s. 520-523.

byl postup a zákon použit na Cikány jako tito v minulosti. Toto musíte zaznamenávat zvlášť a uvést poměry těch, kteří platili mimořádné daně, ale nyní je již neplatí.

- Cikáni usazení v některých vesnicích ... zaznamenali [je] jako *raiyyet* a registrovali je k lénům (*vakf, emlak a timar*) a pevnostem. Měli byste žádat o vznešený dekret od těch, kteří byli zaregistrováni k lénům a pevnostem. To byste měli vědět a vypracovat samostatný registr obsahující jména a počet Cikánů, kteří byli začleněni do cikánského sandžaku a byli registrováni v seznamu v dávné době.... Po svém návratu byste měli předložit tento registr.
- V některých komunitách nevěřících jsou Cikáni, kteří se stali muslimy a žádají, aby mohli po vyjmutí z daně nemuslimů platit desátek. Měli byste také dohlédnout na tyto. Jestliže přerušili vztahy s nevěřícími a následují muslimská pravidla, musíte od nich jako od jiných v souladu s registrem žádat desátek.
- Musíte pozorně a bděle dohlédnout na Cikány, kteří přišli z Uher, Valašska a Moldavska. Kdo je zaznamenal a kdo od nich až do současnosti vybíral daň nemuslimů a další daně? Jestliže tyto daně nebyly do současnosti vybrány, měli byste tuto sumu vzít a odevzdat ji bez jakékoliv chyby do mé říšské pokladny.
- V této záležitosti Vám guvernéri subprovincií, soudci a správci musí pomoci a podpořit Vás, jak je očekáváno, tak, abyste neztratili ani chvíli, zatímco budete zapisovat Cikány. V tomto směru Vaše vděčnost a stížnosti jsou přípustné. Jestliže jakýkoliv guvernér subprovincie, soudce nebo správce ukáže zatvrzelost nebo umíněnost, musíte zaznamenat ty, jenž Vám nepomohli a obrátit se okamžitě k mému dvoru.

Vidíme tedy důraz státu na dodržování správného náboženského chování a zákonů a postupů při vybírání daní.

Dekret vydaný v roce 1574 Selimem II. popisuje daňové úlevy pro Romy pracující v bosenských dolech a dále určuje odpovědnost předáků stanovených skupin. Těžba nerostných surovin byla pro Osmanskou říši důležitá. V dolech pracovali převážně místní obyvatelé, kterým se dostávalo zvláštních privilegií a to převážně v podobě daňových úlev. Proto se i na místní Romy pracující v dolech vztahovalo následující: „Cikánské komunity, které se nacházejí v Bosně, jsou zcela osvobozeny od osobní daně, jiných mimořádných daní a od jakýchkoli jiných daní. Výše uvedení Cikáni si mají zvolit a jmenovat vedoucího pro každou padesátčlennou skupinu. Nikdo nesmí zasahovat do jeho záležitostí nebo jej omezovat. Jestliže někdo poruší zákon, měl by být zadržen a za předpokladu záruk daných

komunitou a jejich vedoucím, proběhne vyšetřování.“¹³⁶ Místní Romové tedy měli sami za sebe odpovědnost vůči úřadům.

V 17. století se již projevuje stagnace státu, což má vliv na tvorbu daňových registrů. Nicméně existují dokumenty potvrzující nastartované trendy výběru daní od Romů v 17. století. Angus Fraser zmiňuje úřední výnos vydaný za vlády Ahmeda I., který stanovuje výběr daní od Cikánů v letech 1604-5 na území dnešní Albánie a severozápadního Řecka. „Usazení Cikáni, kteří byli registrováni, i kočovní Cikáni, kteří bydleli ve stanech a registrováni nebyli, měli platit daň na hlavu ve výši 180 asprů za každého muslima a 250 za křesťana. Jakékoli prodlení podléhalo stanoveným pokutám.“¹³⁷ „Osmanské záznamy pro toto období ukazují, že v Rumélii bylo registrováno 5 940 Romů...“¹³⁸ Romové tedy nadále nebyli zcela usazeni a stejně tak stále někteří z nich byli křesťané.

Druhý dokument zmiňuje Soulis¹³⁹ v období vlády Mehmeda IV.. Jedná se o úřední výnos směřovaný soudcům v Soluni, Berrhoii a Genitse z roku 1684 zavádějící nové daně z hlavy a z domácích zvířat. Výše daně byla 650 asprů pro Cikány muslimy a 720 pro křesťany. Daň měl vybírat pověřený úředník, ale jinak státní úředníci neměli do záležitostí Cikánů zasahovat. Přitvrzování ve výběru daní potvrzuje i Evliya Çelebi. Sultán Mehmed IV. uplatňoval praxi vybírání daní od mrtvých Romů až do doby než byli nalezeni noví a nahradili je.

V 17. století je konsenzus mezi státem a elitami ve vybírání daní oslabován a je zaveden nový způsob stanovování daní a způsob jejich výběru. Snahy získat co nejvíce financí a přechod na platbu v penězích má za výsledek řadu povstání. Dochází tedy ke zvýšení daní a vzniká instituce *iltizam* – systém pronájmu daní. Stát pronajme daň osobě, která daň zaplatí okamžitě a sama ji pak místo státu vybírá od obyvatelstva. Takovéto osoby však měly snahu vybírat více, než stát požadoval. Následně najatí výběrčí daní dále zvyšovali vybíranou sumu a způsob výběru daní nebýval šetrný. Tyto skutečnosti, jak bylo řečeno, dokládají i daňové dekrety vztahující se na Romy. Tímto novým systémem výběru daní bylo zatíženo i romské obyvatelstvo, což zhoršovalo jeho ekonomickou situaci.

V průběhu 18. a 19. století docházelo k dalšímu zvyšování daní, protože ubývalo těch, kteří daně platili. Častěji se objevují snahy vyhnout se zdanění či odchod rolnického obyvatelstva do měst. Především se navyšovaly daně nemuslimského obyvatelstva. Na území dnešní Bosny a Hercegoviny platili nemuslimskou daň z hlavy i muslimové. Toto opatření

¹³⁶ MARUSHIAKOVA, E., POPOV, V., 2006, Op. cit., s. 40.

¹³⁷ FRASER, A. Op. cit., s. 147.

¹³⁸ CROWE, D. M. *A history of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*. London 1995. s. 198.

¹³⁹ SOULIS, George C. A note on the taxation of the Balkan Gypsies in the seventeenth century. *Journal of the Gypsy Lore Society*, 1959, vol. 3, no. 38, s. 154-6.

ukazuje nejen na zhoršující se ekonomickou situaci, ale také snižuje neobvyklost zdanění muslimských Romů.

3.5 Způsoby obživy Romů v Osmanské říši

Romové v Osmanské říši vykonávali širokou škálu řemesel a zaměstnání, některá jim přinášela slušné příjmy a vyšší status a prestiž, jiná marginalizaci a pověst morálně zkažených osob. Romské etnikum, jak některé zdroje naznačují, patřilo mezi sociálně slabší skupinu obyvatel jako velká část prostých poddaných. Nalezneme však i zprávy o velmi bohatých Romech.

Dle daňových registrů z let 1522-23 a 1530 bylo zjištěno, že Romové se nevěnovali jen tzv. tradičním řemeslům a profesím, ale vykonávali mnohá další zaměstnání. „...pohled zblízka na osmanské daňové registry z let 1522-1530 ukazuje, že mnoho zde uvedených živností nesplnilo očekávané předpoklady– a pro mnoho Romů dnes dokonce nejsou romské.“¹⁴⁰ Romská komunita se také mohla věnovat několika způsobům obživy v závislosti např. na ročním období, jelikož některé zdroje byly spíše flexibilní či sezónní než permanentní. Část Romů příležitostně využívala rovněž ilegálních a semiilegálních způsobů obživy.

V následujících podkapitolách podrobněji probereme hlavní způsoby obživy Romů v Osmanské říši.

3.5.1 Romové – řemesla a profese

Řemesla byla jedním z důležitých zdrojů obživy. Romové provozovali svá řemesla ve městech i vesnicích. Služeb romských řemeslníků jak víme, využívala osmanská armáda. Monoprofesnost romských rodových skupin často vyvolávala tzv. řemeslné kočovnictví. Provozování řemesel mohlo Romům zajistit lepší ekonomické podmínky. „Lepší než postavení sedláků bylo postavení řemeslníků, jejichž znalost a zručnost byly ceněny. Řemeslníci byly organizováni v ceších (rusfeti, esnafı).“¹⁴¹

Dle daňových registrů z první poloviny 16. století zjišťujeme, že Romové vykonávali rozmanitou škálu řemesel a profesí. Mezi tradiční řemesla lze zařadit řemesla spojená s prací s kovem a se dřevem. Romové byli kováři, klempíři, podkováři, zlatníci či zlatokopové,

¹⁴⁰ TCHERENKOV, Lev, LAEDERICH, Stéphane. *The Rroma: Otherwise known as Gypsies, Gitanos, Gýftoi, Tsiganes, Tigani, Çingene, Zigeuner, Bohémiens, Travellers, Fahrende etc.* Vol. 2. Basilej 2004. s. 531.

¹⁴¹ HRADEČNÝ, Pavel a kol. Op. cit., s. 233.

výrobci mečů, výrobci hřebíků, obchodníci se železem, sítaři, košíkáři, výrobci uhlí, dráteníci, výrobci rohoží a košťat, výrobci loutek apod. Romové byli také ševci, malíři pokojů, výrobci kamen, sedláři, tkalci koberců, krejčí, barvíři a zpracovatelé kůže.

Romové zastávali mnohá další zaměstnání. Pracovali jako kopáči, metaři, řezníci, výrobci halvy, výrobci sýrů, prodavači kebabu, zahradníci, kuchaři, prodavači kvašeného nápoje *boza*, mezkaři, hlídači, vězeňští dozorcí, sluhové, poslové, pracovníci v zemědělství a registry uvádějí i pár policistů, vojenských důstojníků, janičárů, doktorů, dokonce i mnichů. Samozřejmě bylo zaznamenáno množství hudebníků a chovatelů cvičených opic a medvědů, komediantů a menší počet překupníků koní. „Nad neproduktivními skupinami, žijícími z krádeže a žobroty, nadobudli převahu drobní remeselníci a příslušníci rozličných dalších povolání.“¹⁴²

Marushiaková a Popov, následně Tcherenkov a Laedrich upozorňují na velmi malé množství kovářů, které bylo zaznamenáno v registrech z počátku 16. století.¹⁴³ Od 17. století se množství záznamů zvyšuje. Jak víme, kováři byli důležitou součástí lokální společnosti již v období Byzantské říše. V Osmanské říši byli nepostradatelnou součástí armády. Na tyto Romy se jako na součást cikánského sandžaku vztahovaly daňové úlevy, a tedy nebyli v běžných ani „cikánských“ registrech zaznamenáni. Jako součást lokálního společenství také nemuseli být okolní společností vnímáni jako Romové. Potřeba kovářů byla v tomto období důležitá pro armádu a majitele koní. V zemědělství však nebylo jejich služeb zatím tolik zapotřebí. Jejich potřeba mohla být časově omezená, a kováři mohli vykonávat i další povolání.

V období úpadku Osmanské říše vzrůstala moc místních vládců. Tito „se snažili vynutit moc vůči sultánovi a portě svými vlastními dvořany, mnoho z nich byli Cikáni. Ali Paša z Ionie měl ve svých osobních službách stovky Cikánů a další také.“¹⁴⁴ Ionia byla středověký region na jihozápadním pobřeží Anatólie, dnes oblast v okolí Izmiru.

Začlenění romských řemeslníků v lokálním hospodářství ukazuje Paspatiho pojednání z druhé poloviny 19. století: „Obvykle pracují na farmách jako košíkáři a kovotepci.“¹⁴⁵ Pramen zmiňuje i další profese, které Romové zastávali. „Ve vesnici ... Kirk Kilizze [dnešní Kırklareli] ... žije množství Cikánů, kteří vyrábí cukrovinky a prodávají je na okolních trzích. ... V malém městě Kızanlık zaměstnávali cikánské ženy jako služebné v ženských lázních.“¹⁴⁶

¹⁴² HORVÁTHOVÁ, Emílie. *Cigáni na Slovensku*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1964. s. 75.

¹⁴³ MARUSHIAKOVA, E., POPOV, V. *Ottoman Empire*. Op. cit., s. 6.
Srov. TCHERENKOV, L., LAEDERICH, S. Op. cit., s. 116-118.

¹⁴⁴ MARSH, A., 2008, Op. cit., s. 14.

¹⁴⁵ PASPATI, A. G. *Turkish Gypsies*. *Journal of the Gypsy Lore Society*, Edinburgh 1889, vol. 1, no. 1, s. 4.

¹⁴⁶ PASPATI, A. G., 1889, Op. cit., s. 4.

Vidíme, že někteří Romové se více začleňovali do majoritní společnosti a vykonávali nejen tradiční povolání.

O bohatství některých řemeslníků vypovídá Marsh na základě práce Normana H. Penzera¹⁴⁷, kdy cech romských košíkářů poskytl peníze na stavbu pavilonu Sepetçiler na Zlatém rohu v Istanbulu. Důvodem byla vděčnost jejich ochránci sultánu Ibrahimovi (1640-48).¹⁴⁸

R. W. Halliday zmiňuje, že dle evropských cestovatelů z období počátku 18. století byli sultánovi popravitelé často vybíráni z řad Cikánů.¹⁴⁹

S postupem industrializace někteří Romové opouštěli tradiční profese z důvodu snižování poptávky po jejich službách. Jako příklad nám může posloužit první moderní textilní továrna v Osmanské říši, která byla otevřena ve Slivenu v roce 1836 a sloužila hlavně osmanské armádě. Hlavní dělnickou silou byli Romové, muži, ženy i děti.

3.5.2 Romové jako umělci

V období Byzantské říše bylo obživou mnoha Romů předvádění zábavních produkcí, které obsahovaly hudbu, zpěv, tanec, žonglérství, herectví a předvádění cvičených zvířat. Umělecké profese byly stejně jako některá řemesla spjata s kočovným způsobem života. Tento způsob obživy přetrvával i v období Osmanské říše. Podobně jako v předcházejícím období existovala averze ortodoxních vyznavačů náboženství vůči tomuto způsobu obživy, avšak popularita zábavy u běžné populace neklesala. Na druhé straně muzikální nadání romských hudebníků bylo ceněno v armádě i ve společnosti a profesionální a poloprofesionální hudebníci byli součástí oslav dvora i prostého lidu. Nyní se podrobněji podíváme na jednotlivé druhy romské umělecké produkce.

3.5.2.1 Hudba a tanec

Dle daňového registru z let 1522-23 bylo největší množství Romů hudebníky. Byli zaznamenáváni jako *sazende*, tedy hráči na *saz* (tradiční strunný drnkací nástroj podobný loutně, který byl prvkem tradiční turecké, kurdské, azerbájdžánské a perské lidové hudby).

¹⁴⁷ PENZER, H. Norman. *The Harem: an Account of the Institution as it Existed in the Palace of Turkish Sultans*. Philadelphia 1936. s. 77-78.

¹⁴⁸ MARSH, A., 2008, Op. cit., s. 14.

¹⁴⁹ HALLIDAY, R. W. Some Notes upon the Gypsies of Turkey. *Journal of the Gypsy Lore Society* (third series). 1922, no. 1, s. 168.

Romští muzikanti byli důležitou součástí vojenských kapel i společenských událostí prostého lidu, paláce i vládnoucích elit jako např. svatebních procesí a veřejných slavností.

Institut armádní hudby existoval od počátků Osmanské říše až do zrušení janičárských sborů v roce 1826. Romové zde našli velmi dobré uplatnění. Velké janičárské kapely měly vliv na hudbu Balkánu, což můžeme vidět v 19. století na rozmachu balkánských dechových orchestrů.

Nejčastěji zmiňovaným nástrojem byla zurna a buben - *davul*. Zurna či zurla je tradiční arménský dechový nástroj podobný klarinetu, který se rozšířil na území Blízkého Východu a Balkánu. Záznam z roku 1335 z Kosova potvrzuje, že Romové „měli hudební nástroje jako zurna a davul.“¹⁵⁰ V osmanské armádě byla zurna využívána nejen jako hudební nástroj při nejrůznějších ceremoniích, ale i jako znamení v průběhu bitev. Člen vojenské skupiny byl nazýván *mehter*.

Mezi další používané nástroje patřila tamburína, klarinet – *gârneci*, a v pozdějším období strunné nástroje. Čelebi ze strunných nástrojů zmiňuje kromě *sazu çökür* a *çeşte* a malý dvojitý buben *kudüm*.

İsmail Altinöz a Owen Miller poukazují na nezkrotnost romského života, jež se v hudbě odráží a na skutečnost, že se Romové neomezili jen na používání tureckých nástrojů, ale účinkovali i s nástroji vlastními. Od Turků si vypůjčili „üfleme (vdechnutí, závan) a sazlı çalgılarını (strunné nástroje).“¹⁵¹

Romské skupiny byly profesionální i poloprofesionální. Některé ansámby doprovázely tanečnice - Romky, ale i Židovky. Tanečnický byly chlapci (*köçek*) i dívky (*çengi*). Dle seznamu cechů v Istanbulu, který vytvořil cestovatel Evliya Çelebi za vlády Murata IV. v roce 1630, bylo v cechu hudebníků tři sta osob, převážně Romové. Část hudebníků tedy byla součástí sultánových ceremonií a oslav dvora, mezi něž dle Çelebiho patřil například „Cikán *Donsuz*“. Romští hudebníci měli své místo na oslavách narození sultánových dětí – *beşik alayı* či obřadních svatebních zvyčích – *gelin hamamı* (koupel nevěsty).

Dva datované záznamy o romských hudebnících nalezneme v období vlády Murata III. Romští hudebníci a tanečníci byli na oslavách obřizky vnuka Murada III. roku 1584. Angus Fraser na základě Lewenklawowy *Neuwe Chronika tütkischer Nation* z roku 1590 uvádí: „v roce 1582 pořádal budský paša slavnostní procesí u příležitosti mírové mise ze Západu do tábora, průvod vedli tři Cikáni oblečení po tureckém způsobu – písňe velebící osmanského

¹⁵⁰ ALTINÖZ, İsmail. MILLER, Owen. *The Gypsies in the Ottoman entertainment culture*. Report. University of Helsinki 2009a. s. 5. srov. HOERBURGER, Felix. *Der Tanz mit der Trommel*. Regensburg 1954. s. 20.

¹⁵¹ ALTINÖZ, İ. MILLER, O., 2009a, Op. cit., s. 6.

sultána doprovázel jeden na loutnu a zbylí dva na fiduly.“¹⁵² Fidula je strunný nástroj, předek dnešních houslí, který se v Evropě užíval nejvíce v 13. – 15. století.

Obrázek 5: Procesí Turků vedené cikánskými hudebníky, dřevořez z Lewenklawowy Neuwe Chronika türkischer Nation, 1590¹⁵³

Rozsudek z 2. srpna 1572 zaslaný soudci v Bergosu (SZ Anatólie) hovoří o „Cikánech, kteří tančí „hora“ na trhu společně s křesťany.“¹⁵⁴ Tato skutečnost je úřady vnímána negativně. *Hora* je kruhový tanec rozšířený na Blízkém východě, Anatólii a Balkánu. Jeho název a přesná forma se liší v závislosti na regionu (viz. obrázek 5). Tanec je tradičně doprovázen zurnou a bubnem.

¹⁵² FRASER, A. Op. cit., s. 149-150.

¹⁵³ FRASER, A. Op. cit., s. 149.

¹⁵⁴ ALTINÖZ, İsmail. MILLER, Owen. The Gypsies in the Ottoman entertainment culture. In *Annual Meeting and Conference of the Gypsy Lore Society. Abstracts*. University of Helsinki May 20, 2009. s. 5.

Obrázek 6: Přehled názvů pro kruhový tanec na území dnešního Turecka¹⁵⁵

Paspati popisuje romské hudebníky na konci 19. století takto: „Téměř všichni hudebníci v Rumélii jsou Cikáni. Mají příjemné hlasy a jsou znamenitými hráči na violu.“¹⁵⁶ V 19. století se na území říše objevily dechové nástroje a rychle si u posluchačů získaly oblibu, což museli reflektovat i romští hudebníci.

Na počátku 20. století vznikla na území současného Řecka nová hudební forma - rebetiko, která odrážela společenskou nespokojenost. Rebetiko vzniklo v reakci na násilnou výměnu obyvatel mezi Tureckem a Řeckem. Romští interpreti měli určitý vliv na jeho podobu.

Obecně lze říci, že turecká hudba byla ovlivněna arabsko-islámským kulturním okruhem a měla vliv na hudbu Balkánu. To lze aplikovat i na hudbu Romů.

3.5.2.2 Předvádění cvičené zvěře a další zábavní produkce

Romští medvědáři a cvičitelé opic (*Maymuncı*), akrobaté, žongléři a baviči provozovali kočovné živnosti již od svého příchodu do Anatólie a na Balkánský poloostrov. Jejich vystoupení bylo často syntézou více složek – hudby, tance a dalších zábavních prvků. Cvičená zvířata uměla tančit a předváděla různé triky.

Někteří romští medvědáři byli v 17. století členy cechu, který měl sedmdesát členů. Ačkoli vystoupení tancujících medvědů a cvičených opic bylo oblíbenou a běžnou zábavou prostého lidu, nestali se romští cvičitelé zvířat skutečnou součástí nejvíce obydlených částí hlavního

¹⁵⁵ *Verbreitungskarte der türkischen Volkstänze*. [online]. 17.05.2007. [cit. 2010-04-15].

<http://en.wikipedia.org/wiki/File:Verbreitungskarte_der_t%C3%BCrkischen_Volkst%C3%A4nze.png>.

¹⁵⁶ PASPATI, A. G., 1889, Op. cit., s. 4

města. Faika Çelik na základě publikace obsahující registr finančních ediktů¹⁵⁷ uvádí příklad soužití Romů mezi muslimskými usedlíky z Hoca Ali ve čtvrti Edirne Kapı. Na základě ediktu, který byl zaslán istanbulskému soudci v roce 1761, víme, že starousedlíci byli znepokojeni nečistými zvířaty, vlastnictvím hořlavých materiálů a zapojením Romů v různých hříšných činnostech. Poté úřadům podali žádost o vyloučení Romů z jejich čtvrti. Následně sultán nařídil soudci Romy z dané oblasti vystěhovat.¹⁵⁸

Paspati zaznamenal skupinu medvěďářů v malé vesnici blízko Çorlu (pravděpodobně dnešní Değirmen) v roce 1866. Všichni měli muslimská jména a byly považováni za muslimy.

Doklad romského umění můžeme, jak Marsh uvádí, najít na osmanských miniaturách dokumentujících průvody a slavnosti.¹⁵⁹ Miniatury obsahují vyobrazení akrobatů, kejklřů, tanečnicků, hudebníků a bavičů.¹⁶⁰ V měsíci ramadánu romští bubeníci probouzeli věřící ještě před úsvitem, aby se věřící mohli nasytit. Večer bavili obyvatelstvo v Kağıthane a v dalších místech. Byli samozřejmou součástí oslav svátků.¹⁶¹

Uchování těchto způsobů obživy po staletí potvrzuje Emílie Horváthová popisující práci cvičitelů zvířat, což nám může přiblížit přesnou podobu jejich vystoupení. „Menej kvalitní hudobníci z radov bulharských, tureckých a rumunských Cigánov, žijúcich v Bulharsku, kupovali medved'atá, ktoré cvičili chodiť na zadných nohách a tancovať. Pri predstaveniach s medved'om boli potrební dvaja muži. Jeden držal medved'a na re'azi a usmerňoval ho pokrikmi a gestmi. Druhý hral na giblu, za zvukov ktorej medved' predvádzal výsledky drezúry. Mečkarom najbližšie stáli majmundži. Kupovali mladé opice, obvykle dve a po dvojmesačnom výcviku ich naučili tancovať, hrať na bubon, husle, vyberať do čialky od divákov peniaze a pod. Výcvik opíc bol ľahší a oveľa kratší ako medved'ov, ale boli aj oveľa menej odolné.“¹⁶²

Romské ženy převážně kočovných skupin si přivydělávaly provozováním magie, nejčastěji věštěním budoucnosti z ruky či karet. Často byla provozována jako součást zábavních

¹⁵⁷ KAL'A, Ahmed. (ed.). *İstanbul Akhâm Defterleri: İstanbul'da Sosyal Hayat*. Vol 2. İstanbul 1997. s. 238-239.

¹⁵⁸ ÇELİK, F., 2004, Op. cit., s. 9.

¹⁵⁹ MARSH, A., STRAND, E. (eds.) *Gypsies and the Problem of Identities: contextual, constructed and contested*. Papers presented at the First International Romani Studies Conference in Istanbul at the Swedish Research Institute in Istanbul, April 10-12, 2003. İstanbul 2006. s. 15.

¹⁶⁰ AND, Metin. *Osmanlı Tasvir Sanatları: Minyatür*. İstanbul 2002.

¹⁶¹ LEWIS, Raphaela. *Everyday Life in Ottoman Turkey*. New York 1971. s. 130-31.

¹⁶² HORVÁTHOVÁ, E. Op. cit., s. 86.

produkcí. Çelik z práce Abdülazize Beye¹⁶³ zmiňuje, že všechny známé istanbulské věštkyně v druhé polovině 19. století byly Cikánky.¹⁶⁴

3.5.3 Romové a obchod s koňmi

Obchod s koňmi byl pro romské jednotlivce i rody jedním z běžných způsobů obživy. Věnovali se mu spíše Romové itinerantní či semiitinerantní. Na základě zdrojových dokumentů - legislativy a soudních případů - lze tento způsob obživy označit v Osmanské říši za semilegální, protože vytvářel značné množství sporů. Jak uvádí Jana Horváthová o Romech žijících v Evropě i na Balkáně v populárně naučném textu: „V rámci potulky se provozovalo i **handlování s koňmi**, i když handlíři, zabývající se nákupem a prodejem koní (vzácně i prasat), patřili k nejbohatším Romům. Za prodej koně totiž získávali peníze, nikoliv naturálie jako za produkty většiny ostatních romských řemesel. Koňští handlíři ovládali řadu způsobů, jak dočasně upravit nemocného nebo neduživého koně, aby vypadal silně a zdravě.“¹⁶⁵

V určitém období 16. století nebylo Romům dovoleno pracovat jako handlíři na koňském trhu v Istanbulu. Důvod tohoto opatření není jasný. V úvahu přicházejí „nekalé“ praktiky některých handlířů či jejich společenský status. Příklad dokazující problematiku obchodování s koňmi nám poskytuje soudní spor mezi mnichem Nikodimem a Romem Dervişem, synem Abdullaha, v Sofii v roce 1550. Nikodim koupil za 158 *akçe* od Dervişe koně, který jak brzy zjistil, je slepý na jedno oko. Z tohoto důvodu chtěl koně vrátit. Derviş vypověděl, že Nikodim koně prohlédl a o této vadě věděl, ale nemohl poskytnout soudem požadovaný důkaz tohoto tvrzení. Nikodim přísahal, že o problému nevěděl a Derviş si musel následně vzít koně zpět a pravděpodobně vrátit peníze.

Evliya Çelebi ve svém seznamu cechů zaznamenal také cech koňských handlířů – *cambaz*, jichž bylo tři sta. Cestopis blíže vypovídá: „Obchodníci s koňmi jsou bohatí obchodníci, každý z nich má stáj se 40-50 arabskými koňmi; většina z nich jsou Cikáni, ačkoli někteří patří k dalším obyvatelům.“¹⁶⁶

¹⁶³ BEY, Abdülaziz. *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri: İnsanlar, İnanışlar, Eğlence, Dil*. vol. 2, Istanbul 1995. s. 368.

¹⁶⁴ ÇELIK, F., 2004, Op. cit., s. 10.

¹⁶⁵ HORVÁTHOVÁ, J. Op. cit., s. 33.

¹⁶⁶ MARUSHIAKOVA, E., POPOV, V., 2006, Op. cit., s. 52.

3.5.4 Romové a armáda: *Çingene sancak* – Cikánský sandžak

V první řadě je nutno uvést, že sandžak v této souvislosti nemá význam geografického regionu. Sandžak „zahrnoval obyvatelstvo pod vojenskou úřední pravomocí, vojáky, stejně jako pracovníky pracující pro armádu a jejich rodiny.“¹⁶⁷ Cikánský sandžak tedy zahrnoval romské obyvatelstvo, které se podílelo na mnohých pomocných aktivitách ve vojenských službách. Jednalo se tedy o určitou třídu obyvatelstva.

Existenci cikánského sandžaku nám potvrzuje *Zákon o dani z hlavy Cikánů* z roku 1497 uvádějící: „Přikázal jsem, že guvernér cikánského sandžaku (*Çingene Sancağı Beği*) musí poslat schopného a důvěryhodného člověka s výběřím daní, aby mu asistoval při vypátrání Cikánů.“¹⁶⁸

*Zákon o Cikánech v Rumélii*¹⁶⁹ (*Kanunname-i Kibtiyan-i Vilayet-i Rumeli*) z roku 1530 již potvrzuje speciální zákonný status obyvatel cikánského sandžaku, vymezuje povinnosti a pravomoci guvernéra a stanovuje výjimky z daní, které Romové nemuseli platit: „Guvernér cikánského sandžaku (*Çingene sancağı beği*) je odpovědný za vybírání pokut za zločiny a menší přestupky, sultánových daní a daní z náhodného příjmu stejně jako za trestání těch Cikánů, kteří spadají do cikánského sandžaku, ... Guverneři subprovincií, správci a úředníci paláce, a janičáři nemají moc do těchto případů zasahovat. ... Cikáni, kteří mají říšské edikty ukazující, že pracují v pevnostech a dalších službách jako jako *müsellem*, platí jen daně uložené Sultánem. Neměli by platit mimořádné daně, daň nemuslimů ani další sultánovy daně.“

Zákon vztahující se ke guvernérovi cikánského sandžaku (*Çingene sancağı önderine ilişkin kanun*) z roku 1541 opakuje skutečnosti v zákoně předcházejícím.

Guvernér – *bey* byl Nerom, jehož sídlo bylo v Kirk Klise ve východní Thrákii (dnešní Kırklareli). Do cikánského sandžaku patřily cikánské domácnosti z měst „Hayrabolu, Vize, Keşan, Çorlu, Panar Hisar, Didimotichon, Komotini, Fere, Yanboli, Stara Zagora a další osídlení, převážně v současné Thrákii.“¹⁷⁰

Romové žijící v pevnostech či v jejich blízkosti pro armádu vykonávali celou řadu prací. Udržovali a opravovali pevnosti, stavěli cesty a prováděli další pomocné služby. V průběhu vojenských tažení nosili a opravovali výzbroj. Důležitou složkou armády byli hlavně romští

¹⁶⁷ TCHERENKOV, L., LAEDERICH, S. Op. cit., s. 107.

¹⁶⁸ ÇELIK, F., 2004, Op. cit., s. 14.

¹⁶⁹ ÇELIK, F., 2004, Op. cit., s. 13. Anglické překlady zákonů, které autorka používá, vychází z faksimilí a transliterace z publikace AKGÜNDÜZ, Ahmed. *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, Vol. 6, Part 2, Istanbul 1993. s. 511-14.

¹⁷⁰ MARUSHIAKOVA, E., POPOV, V., 2007, Op. cit., s. 35.

kováři, kteří vyráběli a opravovali zbraně, vyráběli střelný prach a odlévali dělové koule. Stejně tak armáda využívala umění romských hudebníků. V době válečných tažení někteří romští řemeslníci armádu doprovázeli. Mohlo se jednat i o romské řemeslníky, kteří pro armádu primárně nepracovali.

Romové byli v armádě rozčleněni do čet - *myusyulem* a dalších pomocných jednotek. Vedoucí čty byl Nerom a nazýval se *mir-liva*. Celkový počet čet byl 543.

Jak víme, Romové v cikánském sandžaku měli úlevy na daních a kromě toho „obdrželi pozemky, celkem 449, které byly umístěné v sedmnácti regionech Rumélie.“¹⁷¹

V zákoně se setkáváme s výrazem *müsellem*, který označuje „určitou skupinu obyvatelstva – *raya*, kteří poskytovali speciální služby, jako například hlídání horských průsmyků a pevností nebo přispívali speciálními zásobami pro palác a armádu. Tyto skupiny známé jako *muaf* a *musellem* ... vytvořily jakýsi druh střední třídy mezi *askeris* a *reaya*.“¹⁷² Romové pracující pro armádu tedy získali ekonomické výhody „avšak nikdy jim nebylo povoleno dosáhnout *askeri* statusu“¹⁷³, tedy statusu elity.

Od konce 18. a počátkem 19. století docházelo k reformám a modernizaci armády. Po porážce říše Ruskem zrušil sultán Abdülhamit I. (1774-1789) v roce 1775 místní pomocné vojenské skupiny (*levent*). Bojeschopnost janičářů byla postupně oslabována, což vedlo roku roku 1826 Mahmuda II. (1808-1839) k jejich odstranění. Navíc klesal počet *sipahijů* (provinční jízda). Romové tak mohli v mnoha případech přijít o stálou obživu a úlevy z daní.

V případě válečného tažení bylo povinností muslimů vykonávat vojenskou službu. Stejně tak ji měli vykonávat i muslimští Romové. Nemuslimové místo služby platili daň. Navzdory Paspatiho poznatkům, že Romové byli vyňati z vojenské služby až do roku 1874, existují záznamy o Romech ve vojenské službě. Marushiaková a Popov uvádějí důkaz datovaný od roku 1566, že část obyvatelstva odvádějícího daně a povolného do vojenské služby byli muslimští Romové. V průběhu 16. a 17. století bylo dle odhadů součástí armády mezi patnácti a dvaceti tisíci Romy, kteří vykonávali převážně pomocnou vojenskou práci.¹⁷⁴

Paspati uvádí, že muslimští Romové stejně jako křesťané byli vyňati z vojenské služby a platili daň nazývanou *bedel*, což také poukazuje na speciální status Romů ve společnosti. Vládní zpráva z 21. ledna 1874 v období vlády Abdülhamita II. uvádí: „Až do současnosti vláda zanedbávala zvýšení počtu odvedenců mezi muslimskými Cikány, ale vyjmutí těchto mužů z vojenské služby, která je povinná všem osmanským obyvatelům, činí rozpor

¹⁷¹ MARUSHIAKOVA, E., POPOV, V. *Ottoman Empire*. Op. cit., s. 4.

¹⁷² İNALCIK, H., QUATAERT, D. (eds.) Op. cit., s. 16.

¹⁷³ İNALCIK, H. (ed.) *The Nature of Traditional Society*. In: *The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy*. London 1978. s. 44.

¹⁷⁴ MARUSHIAKOVA, E., POPOV, V. *Ottoman Empire*. Op. cit., s. 3-4.

v obecném právu. Ministr války zprávou, kterou schválila státní rada, navrhl podrobit muslimské Cikány osobní vojenské službě. Jeho veličenstvo se uránilo schválit tento návrh. V důsledku toho, ode dne kdy toto opatření vejde v platnost, bude daň placená do teď muslimskými Cikány nazývaná *bedeli askeri* zastavena.¹⁷⁵

V období úpadku Osmanské říše se někteří Romové žijící na Balkáně účastnili povstání proti Turkům. Alija a Mujo Plavić padli roku 1807 při srbském povstání (1804-1813). Romové se také stali aktéry rusko-turecké války v letech 1877-78. „...jak muslimští tak křesťanští Romové se přidali k bulharsko-ruským šikům proti Turkům. Účastnili se rozhodující krvavé bitvy o průsmyk Šipka, která se odehrála 9.-14. srpna roku 1877 a byli započítáni mezi 3 773 bulharských a ruských obětí.“¹⁷⁶

3.5.5 Romové a zemědělství

Zemědělství nepatřilo mezi nejčastější způsob obživy Romů. Přesto nalezneme informace, že Romové pracovali na farmách.

Základní jednotkou byla domácnost manželského páru (*çift hane*). V rozšířené rodině žili ženatí potomci. Rozšířená rodina „doplněná dvěma tažnými voly, tvořila základ osmanského venkovského uspořádání a zemědělské produkce, *çiftlik*“¹⁷⁷ neboli farma. „Pozice osmanských Romů v tomto systému byla považována za vnější.“¹⁷⁸ Dle zmíněných dokumentů z let 1530 a 1532 byli Romové u lén registrováni. Vrchnost léna byla odpovědná za výběr daní, řízení trestů a další záležitosti stávající se mezi Romy. To potvrzuje také zákon z roku 1569 v provincii Silistra. „Tento zákon uvádí, že Romové, kteří se usadí v timarech a užívají půdu, by měli platit majiteli půdy desátek, zatímco jejich další daně by měly být placeny v regionech, z kterých pochází.“¹⁷⁹ Dekret z roku 1475 naznačuje, že se Romové věnovali pastevectví ovcí. Tuto skutečnost potvrzují záznamy soudního jednání z počátku 17. století v Sofii, kde je zmínka, že Romové zaplatili jednorázovou daň z ovcí.

Romové vykonávající pomocné práce pro armádu také pracovali na půdě, která byla armádě propůjčena. Soupis z let 1445-46 z oblasti Sofie zaznamenal majetky jistého Aliho,

¹⁷⁵ PASPATI, A. G., 1889, Op. cit., s. 4.

¹⁷⁶ CROWE, D. M. Op. cit., s. 9.

¹⁷⁷ ÍNALCIK, H., QUATAERT, D. (eds.) Op. cit., s. 105.

¹⁷⁸ MARSH, A., 2008, Op. cit., s. 11.

¹⁷⁹ TCHERENKOV, L., LAEDERICH, S. Op. cit., s. 115.

který vlastnil vesnici, kde žilo osmnáct domácností (z toho tři vdovy) a „seznam je kategoricky stanovil, že „jsou Cikáni““¹⁸⁰.

V průběhu 18. a 19. století byli Romové na Balkáně dále najímáni pro práci v zemědělství, což nám „potvrzují spisy Williama MacMichaela, který v průběhu svých cest Bulharskem v roce 1818, popsal několik vesnic, kde Romové pracovali jako zemědělství dělníci.“¹⁸¹ „Od konce 18. století ... vzrostl počet trvale usedlých „Cikánů“ ve vesnicích a důvěra v práci na farmě...“¹⁸²

V Paspatiho pojednání z druhé poloviny 19. století nacházíme bližší informace, jaké práce Romové na thráckém venkově vykonávali. „Na farmách jsou zaměstnáváni v obdobích žní a sklizení, někdy orají, ale jsou obvykle slabí a nemůžou zastat tolik práce jako Bulhaři.“¹⁸³ Další zmínka popisuje místo Hariupol, které leží na západ od tureckého města Çorlu. „Zde žije značné množství Cikánů. Chovají velké množství buvolů ... V brzkém jaře na velkých vozech tažených buvoly opustí místo a putují vlašnými údolními dokud neprodají všechna zvířata.“¹⁸⁴

Tcherenkov a Laederich upozorňují na knihu S. Tabakova o Plovdivu z roku 1911, která uvádí, že lidé, jenž se starali o sultánovy koně, byli téměř výhradně Romové.¹⁸⁵

Romové tedy nestáli zcela vně zemědělského systému. Pomáhali při pracích na poli, věnovali se chovu domestikovaných zvířat a nomadickému pastevectví. Především však pravděpodobně vykonávali potřebná řemesla. Byli tedy součástí lokální rurální společnosti.

3.5.6 Romové a nezákonné zdroje obživy

Mezi způsoby obživy musíme zahrnout i činnosti na hraně zákona či nezákonné aktivity. Pro některé Romy byly tyto způsoby obživy jen částí celkových zdrojů či určitou výpomocí v období nouze, např. v zimě. V některých případech se jednalo o značně bohaté Romy. Mezi tyto zdroje obživy patřila např. potulka, žebrání, drobné krádeže či prostituce. Obraz o nezákonných aktivitách Romů nám utváří jak dekrety směřující k udržení veřejného pořádku, petice a stížnosti místních obyvatel, tak záznamy soudních případů či daňové dekrety.

Zákon o Cikánech v Rumélii z roku 1530 stanovuje pro Romy stejné pokuty za trestné činy a špatné chování jako pro zbytek obyvatelstva. Stejný zákon „se snažil omezit prostituci

¹⁸⁰ MARUSHIAKOVA, E., POPOV, V. *Ottoman Empire*. Op. cit., s. 6.

¹⁸¹ TCHERENKOV, L., LAEDERICH, S. Op. cit., s. 145.

¹⁸² MARUSHIAKOVA, E., POPOV, V. *Ottoman Empire*. Op. cit., s. 7.

¹⁸³ PASPATI, A. G., 1889, Op. cit., s. 4.

¹⁸⁴ PASPATI, A. G., 1889, Op. cit., s. 3.

¹⁸⁵ TCHERENKOV, L., LAEDERICH, S. Op. cit., s. 145.

v Cařihradu, Drinopolu, Sofii a Plovdivu.¹⁸⁶ Cikáni ze stanovených oblastí měli zaplatit daň sto *akçe* za každý měsíc, kdy se jejich ženy zapletly do prostituce. Tcherenkov a Laederich upozorňují, že zákon nehovoří primárně o prostituci, ale o zapojení romských žen v zákonem zakázaných aktivitách.¹⁸⁷ Nemuselo se tedy nutně jednat o prostituci, ale například o věštění budoucnosti. Na prostituci se shodli osmanští učenci. Faika Çelik však daný úsek zákona překládá jako „nezákonné sexuální styky“ a ve své práci upozorňuje na nepřesné překlady Marushiakové u původních osmanských dokumentů, které využívají také Tcherenkov a Laederich.¹⁸⁸ Postoj státu k prostituci vyjadřuje a potvrzuje dekret vydaný roku 1570, který viní Romy z ponechávání si zisků z prostituce, a tím tedy z neplacení daní.

Nevíme, do jaké míry byla tato opatření pouze preventivní. Osmanská říše věděla, že tyto aktivity těžko ze společnosti zcela vytlačí, proto je alespoň využila ke zvýšení daňových příjmů. Tomu také nasvědčuje nízká realizace trestů za prostituci. Prostituce, jako zločin ze smilstva, měla být dle islámského práva trestána sty ranami, pokud byl viník svobodný, smrt ukamenováním hrozila ženatému provinilci. Tresty však nebyly časté.

Dle západních cestovatelů 16. století množství veřejných domů v Istanbulu provozovali Romové. O samotných prostitutkách se cestovatelé nezmiňují. Jelikož ctnost romských žen byla vždy romskou komunitou značně střežena, je nepravděpodobné, že by prostitutky byly Romky.

Zmínka z 18. století je z cest velitele Shada z let 1740- 41, který viděl dvě romské prostitutky v bulharském Halasaru: „V Halasaru jsme potkali první lehké ženy v Osmanské říši. Dvě frivolní ženy kmene ubohého lidu, který ve Francii obvykle nazývají Egyptané. ... Čekaly na nás nejlépe oblečené a tmavší než všechny Muslimky žijící v těchto oblastech. Hlavy měly pokryty hedvábnými šátky ... jejich veškerý oděv byl také hedvábný.“¹⁸⁹

Paspati ve století 19. zaznamenal: „Množství lidí mne ujistilo, že ve městech Sofie, Silistra, Samakou, Turnevo ... je množství lehkých žen čisté cikánské krve. Ve vesnicích, kde nejsou trpěny, se nikdy neobjeví.“¹⁹⁰

Zmínky cestovatelů o prostituci romských žen jsou pouze kusé a nelze jednoznačně doložit, že se skutečně jednalo o Romky. Mohlo dojít ke špatné reinterpetaci na základě neznalosti romského a byzantského prostředí. Problematika označování jednotlivých etnických skupin také mohla hrát svou roli. Fenomén prostituce romských žen je však hlavně

¹⁸⁶ FRASER, A. Op. cit., s. 147.

¹⁸⁷ TCHERENKOV, L., LAEDERICH, S. Op. cit., s. 113.

¹⁸⁸ „Nicméně, překladatelské chyby, které znesrozumitelňují význam originálních osmanských archivních zdrojů, základní analýzy osmanské společnosti a především nedostatek poznámek pod čarou ubírají na cennosti práce.“ ÇELIK, F., 2004, Op. cit., s. 2.

¹⁸⁹ TCHERENKOV, L., LAEDERICH, S. Op. cit., s. 113.

¹⁹⁰ PASPATI, A. G., 1889, Op. cit., s. 4

v rozporu s konceptem ženské sexuality v romské komunitě. Mladé dívky nesměly nikam chodit samy, a tak je bratři či jiní příbuzní všude doprovázeli. Pokud by se tak nedělo, získaly by pověst „lehkých“ žen, což by jim mohlo znemožnit dobře (či vůbec) se vdát. Svazek mezi mužem a ženou byl v tradiční romské společnosti trvalý. Jak bylo nahlíženo na nevěru? Na ženskou sexualitu bylo pohlíženo zcela jinak než na mužskou a byla sociálně rušivá. Žena musela být svému muži věrná. Případná nevěra vedla k jejímu odsouzení a opovržení. Muž ji mohl opustit či potrestat. Žena se musela na veřejnosti chovat dle pravidel mravnosti, aby nebyla neustále dohlížejícím okolím byt' jen nařčena z (neodůvodněné) nevěry.¹⁹¹ Pokud tedy skutečně docházelo k prostituci romských žen, muselo se jednat o jev okrajový.

O všech státem odsuzovaných aktivitách hovoří majestátní dekret z roku 1564 vztahující se na guvernéry a soudce všech osmanských provincií a subprovincií. Informoval o následujícím: „V současné době se na Vašich územích objevily skupiny poutníků a Cikánů, které jsou zapojeny v různých nezákonných aktivitách a které se chovají nemorálně. Putovaly městy, městečky a vesnicemi. Se svými nevěstkami, zábavným představením a hudebními nástroji přicházejí na společenská shromáždění a bazary, kde jsou velké davy, klamou kohokoli potkají a ruší veřejný pořádek. Když prochází susedními městy v málo obydlých oblastech, vraždí a okrádají ty, nad nimiž mohou zvítězit a nepřetržitě způsobují zmatek a nezdržují se takto ohavných činů.“¹⁹²

Je nutno zdůraznit, že nařízení se primárně nevztahovalo jen na Romy. Ne všechny zahrnované skupiny musely páchat všechny zmíněné činy. Důležité je také zamyšlení, zda pojmem Cikáni byli vždy označováni jen Romové. Je možné, že označení sloužilo i pro další kočovné skupiny žijící na území říše samé či přicházející např. z území na východ od Osmanské říše nebo i z Balkánu. Pojmem Cikán mohla být označena tedy i skupina etnicky smíšená. Dále si musíme uvědomit, že chování Romů bylo za nemorální označeno muslimskou společností. Jelikož všichni Romové nebyli muslimové, normy společenského

¹⁹¹ Tyto informace vychází z literatury, která se zabývá skupinou tzv. slovenských Romů.

HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. Postavení a role některých členů tradiční romské rodiny. *Romano džaniben*, 1 – 2/1996.

HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. Několik poznámek k hodnotám Romů, Od etnické kasty ke strukturovanému etnickému společenství. In *Romové v České republice*. Praha: Socioklub, 1999.

HÜBSCHMANNOVÁ, M., ŠEBKOVÁ, H., ŽIGOVÁ, A. Postavení snachy v tradiční romské komunitě. In *Český lid*, 1984, roč. 71, č. 2.

LACKOVÁ, Elena. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha: Triáda, 1997.

ŠEBKOVÁ, Hana a kol. Úloha nejstaršího syna v tradiční romské rodině. *Romano džaniben* 1 – 2/1996. s. 52-57.

Nicméně tradiční romská rodina byla ovlivněna indickým sociokulturním zázemím. Romská rodina a komunita v daném období tedy pravděpodobně vykazovala shodné rysy.

¹⁹² ČELIK, F., 2004, Op. cit., s. 4.

chování obou skupin se mohly výrazně lišit. Nicméně i v dalších zaznamenaných dekretech v *mühimme* registrech z let 1558-1569 jsou Romové zobrazeni jako původci kriminality.

Romové se zabývali také padělatelstvím např. mincí a klíčů. Pro obě dvě aktivity uvádí příklady Faika Çelik.¹⁹³ V případě padělání klíčů však mohlo jít o nevědomou účast romského řemeslníka na podvodu. Máme o daném případě však málo informací. Záznam příhody pouze uvádí, že padělatel Çilinger Sinan po zadržení při výslechu jako jednoho ze svých spolupracovníků uvedl Cikána nazývaného *Elsüz Çingene* – Bezruký Cikán. V případě byl zapleten i Cikánův syn. Padělání peněz mohlo být nepřímo podpořeno nestabilitou trhu, která nutila stát zmenšovat podíl stříbra v mincích. „Stát již od 15. století tradičně prováděl systematickou politiku znehodnocování *akçe*, jež z původní hodnoty 1,2 g stříbra poklesla až na 0,33 g.“¹⁹⁴ Do oběhu se tak dostalo množství heterogenních nestandardních mincí, což vytvořilo příhodné podmínky pro jejich padělání. Poprvé falšování peněz zaznamenal příkaz poslaný roku 1567 soudcům v Rumélii. Nařízení upozorňuje, že Cikáni klamou místní obyvatelstvo, aby získali jejich produkty falešnými stříbrnými mincemi. Podruhé nás informuje říšský dekret určený hlavnímu soudci v Aydınu z roku 1596, v němž sultán prohlásil: „...množství Cikánů žijících v této subprovincii vykonává padělání jako profesi. Proto přikázal, aby byli pachatelé posláni k sultánově dvoru (*südde-i saâdet*) s jejich nástroji k padělání.“¹⁹⁵ Jaký byl osud těchto Romů, nevíme. Daná skutečnost nevyklučuje, že se stát před potrestáním viníka zajímal o jeho řemeslné schopnosti. Suraiya Faroqi¹⁹⁶ navrhuje vycházet z trestního práva kodifikovaného v 15. a 16. století. V období vlády sultána Mehmeda II. mohli být padělatelé popraveni. Trestní zákoník z období Süleymana I. však uvádí škálu trestů od popravy po stigmatizující tělesné tresty či nucené práce na galejích. Druh trestu patrně závisel na počtu a závažnosti trestných činů, ale i statusu zločince. Například duchovní hodnostáři (*ulema*) by byli potrestáni tělesným trestem, nikoliv smrtí.

Potulka byla dalším prohřeškem, které se Romové dle majoritní společnosti dopouštěli. Zmiňuje ji již trestní zákoník z období Süleymana I. Jako příklad negativního pojetí potulky nám mohou posloužit stížnosti obyvatel vesnic Bitola (1634) a Zhajabi (1636). Romům mělo být zakázáno procházet jejich územím, protože se na tomto území potulovali, obsazovali prázdné stodoly, káceli stromy a kradli. Jelikož neexistovala jasná legislativa omezující kočování, řešily lokální úřady problémy různě. V prvním případě bylo i nadále Romům

¹⁹³ ÇELIK, F., 2004, Op. cit., s. 5.

¹⁹⁴ GOMBÁR, E. Op. cit., s. 23.

¹⁹⁵ ÇELIK, Faika. Probing the Margins: Gypsies (Roma) in Ottoman Society, c.1450-1600. In *Subalterns and social protest: history from below in the Middle East and North Africa*. Soas/Routledge Studies on the Middle East. New York 2007. s. 183.

¹⁹⁶ FAROQHI, Suraiya Counterfeiting in Ankara. *Turkish Studies Association Bulletin* 15. 1991. s. 281-92.

povoleno procházet daným územím, ale případné škody museli zaplatit. V druhém případě jim bylo zakázáno procházet zmíněnou vesnicí.

Bohatí Romové neodpovídali představám společnosti o Romech. Jejich majetek byl automaticky - bez důkazů - přičítán nekalým způsobům obživy. Takové postoje reflektuje již daňový registr z roku 1522-23 vykazující několik daňových jednotek Romů – *cemaat*, jejichž daně byly mimořádně vysoké, a tedy dle společnosti získané pomocí nezákonných aktivit: „*Cemaat* Iliase z Istanbulu musel zaplatit 5000 akçe za rok, *cemaat* Mehmeda, syna Karaça z Edirne zaplatil 3000 akçe za rok, zatímco *cemaat* Jarama, syn Todora zaplatil 1400 akçe za rok.“¹⁹⁷ Největší příjmy měli bohatí Romové v hlavním městě, se vzdáleností od centra státu klesaly.

Na rozsáhlém území Osmanské říše však nalezneme informace dokládající jisté bohatství Romů i na území Balkánu. Hovoří o něm pro příklad záznam soudního jednání z počátku 17. století v Sofii. Mezi daněmi, které Romové zaplatili, je „vymáhána speciální daň z prodeje dvaceti domů, stejně tak jako daň z ovcí.“ Z roku 1611 máme zprávu, že „Cikán Stefan“ prodal svůj dům v Sofii, tak jako obchod a několik ovocných stromů za 2400 akçe.“¹⁹⁸

3.6 Postavení Romů v Osmanské říši

Postavení Romů v rámci Osmanské říše je komplikovanější, než se může na první pohled jevit. Obecně je přijímáno, že s Romy bylo zacházeno jako s ostatními poddanými, např. platili daně a nedocházelo k jejich perzekuci a vyhánění, protože společnost byla rozlišována spíše dle náboženské, než etnické příslušnosti. Popularizační články a publikace historiků pak nabízejí zjednodušený náhled na situaci Romů v Osmanské říši, to vše bez citací zdrojové literatury. Pro příklad populárně naučná publikace Jany Horváthové uvádí: „**Jiná byla situace v zemích pod tureckou nadvládou**, která příliš nerozlišovala mezi podmaněným obyvatelstvem; všichni poddaní včetně Romů usedlých i kočovných museli platit daně a poskytovat vojenskou podporu.“¹⁹⁹ Titul navíc vůbec neuvažuje o důležitosti protikladu muslim/nemuslim. Text Petra Lhotky stejně jako předchozí neuvádí informační zdroje a neproblematizuje vnímání etnicity u Romů: „Na území Balkánu, které bylo od 15. století součástí osmanské říše, se vůči Romům uplatňovala stejná opatření jako vůči dalšímu obyvatelstvu. V zásadě byla politika osmanské říše založena na nerozlišování obyvatelstva podle etnického původu. Rozlišovalo se však na základě vyznání. Obyvatelstvo bylo

¹⁹⁷ TCHERENKOV, L., LAEDERICH, S. Op. cit., s. 114.

¹⁹⁸ MARUSHIAKOVA, E., POPOV, V., 2006, Op. cit., s. 46.

¹⁹⁹ HORVÁTHOVÁ, J. Op. cit., s. 23.

rozděleno na muslimy a ostatní a rozdíl se uplatňoval především při výběru zvláštní daně od nemuslimů. Poplatek zvaný "charač" tak museli platit také křesťanští Romové.²⁰⁰

To však právě na Romy nelze zcela uplatnit. Uvažujme nyní území, která byla silně připoutána k říši, ne vazalské státy jako například Moldavsko a Valašsko, jejichž samospráva byla Turky zachována. Jistě, Romové nebyli vyháněni a perzekuováni jako na území Evropy, ale jejich postavení ve společnosti mělo dvojí charakter. Zvláštní postavení v říši nebylo však pouze specifikem Romů, ale i dalších, ať již etnických (kočovná etnika) či náboženských skupin (ší'ité). Postavení Romů ve společnosti variovalo na základě mnoha faktorů, např. způsobu obživy, bydlení, náboženského vyznání, kočovného způsobu života, naladění společnosti či státní politiky. Postupem času do říše také pronikly evropské proticikánské postoje. Na jedné straně nalezneme informace o marginalizaci Romů, jejich chudobě a trestné činnosti, na straně druhé o využívání jejich řemeslné zručnosti v armádě, členství v ceších a nepostradatelném hudebním projevu. Jak vidíme, je nutné zobrazit postavení Romů v Osmanské říši komplexně, z mnoha úhlů, a ukázat duální pohled na Romy jak ze strany státu, tak společnosti.

Je nutné si uvědomit, že Osmanská říše zahrnovala velké množství etnik, ke kterým však přistupovala převážně jen jako k subjektům, které bylo třeba řídit, zdanit a upotřebit jako pracovní síly dle záměrů paláce a elit. Přístup státu nebyl zcela etnocentrický, ale ne všechna kulturní specifika jednotlivých etnik byla tolerována či dokonce chápána. Při střetu kultur bývá životní styl ostatních logicky označen jako špatný a může se zde objevit snaha o korekci jiných (např. asimilace) či jejich oddělení (např. segregace). Osmanská říše však nepovažovala za důležité pochopit jiné kultury v jejich vlastních termínech. Navíc nedocházelo k reflexi zjištění o Romech, což způsobilo následně jejich špatnou interpretaci. „Každá etnická pospolitost má svou specifickou komunikační symboliku – jazyk a kulturní zvyklosti – kterou po generace vyvíjí, pozměňuje, doplňuje, tříbí proto, aby se její příslušníci mezi sebou vzájemně dorozuměli. ... Setkají-li se dvě etnokulturní společnosti, střetávají se tím zároveň dva rozsáhlé, strukturně propojené soubory odlišných zvyků.“²⁰¹ Následné neporozumění může být zdrojem konfliktů či, jak vidíme v Osmanské říši, zdrojem duálního postavení Romů ve společnosti.

²⁰⁰ LHOTKA, Petr. *Postavení Romů ve východní a jihovýchodní Evropě (16. – 18. století)*. [online]. c2004-2010, [cit. 2010-01-18]. <<http://skola.romea.cz/cz/index.php?id=historie/04>>.

²⁰¹ HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. *Šaj pes dovakeras – Můžeme se domluvit*. Olomouc 2002. s. 7-8.

3.6.1 Postavení Romů ve společnosti v závislosti na jejím dělení

Společnost rozlišovala obyvatelstvo spíše dle náboženské, než etnické příslušnosti. Pirický uvádí, že „národnost většiny obyvatel v Osmanské říši“ byla „nepodstatná“²⁰². Jako dva hlavní způsoby rozdělení společnosti můžeme označit dělení dle náboženského vyznání na muslimy a nemuslimy. Dále dle společenského postavení na elitu – *askeri* a poddaný lid – *râya*.

Faika Çelik zdůrazňuje pozici náboženské příslušnosti ve společnosti: „Již v druhé půlce 15. století byli sultánovi poddaní uspořádáni podle konfese. Členství v daném konfesním společenství nebo *milletu* bylo jedním ze zásadních faktorů určujících práva a závazky subjektu. Z osmanského úhlu pohledu spíše než etnická a jazyková vzájemnost bylo náboženství základem společné identity.“²⁰³ Çelik však podporuje teorii, že na Romy bylo ze správného hlediska nahlíženo spíše na základě etnicity a jejich členství v jakémkoliv *milletu* není jisté. Důvod vidí jednak ve vytvoření cikánského sandžaku (správní jednotka) a v samostatné klasifikaci Romů ve sčítacích dokumentech.²⁰⁴ İsmail Haşim Altunöz příslušnost Romů v *milletu* vylučuje: „Cikánům žijícím v Osmanské říši nebyl nikdy udělen status *milletu* a nikdy nebyli příslušníky žádné muslimské nebo křesťanské konfesní komunity.“²⁰⁵

Taktéž Marushiakova a Popov uvádějí: „Romové zaujímali speciální místo v celkové společenské a administrativní struktuře říše. V první řadě byli od založení říše „občané“. Navzdory dělení společnosti na muslimy a nemuslimy měli specifický statut a byli rozlišováni na základě své etnicity. Nebylo silné rozdělování mezi Romy muslimy a nemuslimy, mezi kočujícími a usedlými. Celkem vzato byli v těsném kontaktu s místním obyvatelstvem. Muslimští Romové měli malé daňové výhody a Romové zaměstnaní v armádě větší. Etnické rozdělení „Cikánů“ není spojeno s tzv. „systémem *milletů*“, což je často chybně uváděno. „Systém *milletů*“, ve smyslu diferenciací jednotlivých národů, (v etnických, ne náboženských pojmech) byl od 19. století uváděn jako následek reformních snah v Osmanské říši. Oddělení „Cikánů“ bylo bohužel zakořeněno ve veřejném mínění. Mnoho zdrojů odhaluje zjevné opovržení pocíťované zbytkem společnosti, Osmané stejně jako místní obyvatelstvo je považovali za podřadný národ, který si nezaslouží jakoukoliv pozornost. Tento dlouhotrvající společenský stereotyp přežil na Balkáně dodnes. ... Vcelku však byl občanský status Romů

²⁰² PIRICKÝ, G. Op. cit., s. 33.

²⁰³ ÇELIK, F., 2004, Op. cit., s. 5.

²⁰⁴ ÇELIK, F., 2004, Op. cit., s.6-7.

²⁰⁵ ÇELIK, F., 2004, Op. cit., s. 7.

v Osmanské říši příznivější, než osud jejich příbuzných v západní Evropě, kde byli Romové během téhož historického období perzekuováni.²⁰⁶

V dalším článku Marushiakova a Popov uvádějí, že Romové: „...zaujímal dvojí stav, bez toho aniž by patřili k jedné z těchto základních kategorií. (To také zahrnovalo placení daní). Romové byli rozlišeni dle komunity (v současné terminologii dle etnicity), princip, který se vyskytoval v Osmanské říši velmi výjimečně (přesto nebyl unikátní). Pokud jde o daně, které platili a status Romů ve společnosti, nebyl ostrý rozdíl mezi Romy muslimy a křesťany.“²⁰⁷

Stejně tak Marsch upozorňuje na přeceňování systému náboženských komunit (millet) jako způsobu společenské diferenciaci v Osmanské říši a značné poopravení tohoto názoru v nedávné historiografii. Marsch uvádí stanovisko Usammi Makdisiho²⁰⁸: „Komplexní sociální struktura Osmanské říše spoléhala na propracované členění náboženských, etnických a třídních identit. ... V tomto imperiálním paradigmatu Romové zaujímal pohyblivé místo, které se postupem doby měnilo, společně s ostatními skupinami jako jsou Kurdové, Beduíni, Turkméni a další nomádi. Tento proces změny se odehrál pravděpodobně jakožto výsledek proniknutí evropských idejí vztahujících se na Romy...“²⁰⁹

Eyal Ginio na základě svého zkoumání soudních záznamů v Soluni poukázal na podřadné postavení Romů ve společnosti a jejich marginalizaci: „Jejich přítomnost byla nedílnou součástí formy osmanské společnosti. Jejich existence se opírala o dlouhý seznam nařízení a daňových zákonů. I když je tyto zákony jasně diskriminovaly, přesto je [Romy] činili legitimní součástí osmanské společnosti a trvalým zdrojem státních příjmů. Místo dané Romům však bylo bezpochyby podřadné. De facto jsou Romové nejjasnějším příkladem skupiny, která byla na Balkáně za Osmanské nadvlády marginalizována.“²¹⁰

Romové tedy byli součástí osmanské společnosti, ale byli pojmáni jinak, než většina obyvatel - na základě etnicity. Blíže si popíšeme další faktory, které ovlivňovaly duální postavení Romů ve společnosti a odraz jejich postavení v daňových registrech a lidové kultuře.

²⁰⁶ MARUSHIAKOVA, E., POPOV, V. *Ottoman Empire*. Op. cit., s. 7-8.

²⁰⁷ MARUSHIAKOVA, E., POPOV, V., 2007, Op. cit., s. 34.

²⁰⁸ MAKDISI, Usamma. *Ottoman Orientalism*. *The American Historical Review*, 2002, vol. 7, no. 3, s. 768.

²⁰⁹ MARSH, A., 2008, Op. cit., s. 14.

²¹⁰ GINIO, Eyal. Neither Muslims nor Zimmis: The Gypsies (Roma) in the Ottoman States. *Romani Studies*, 2004, ser. 5, vol. 14, no. 2, s. 141.

3.6.2 Náboženství Romů a jeho vliv na postavení Romů ve společnosti

Jeden z faktorů, který zapříčinil kritických náhled okolních společností na romské etnikum, je postoj Romů k náboženství. Skutečnost, zda Romové vyznávají určité náboženství a způsob jakým jej praktikují, je předmětem řady studií.

V období Byzantské říše byli Romové ovlivňováni křesťanstvím. Výzkumy Marushiakové a Popova ukazují, že větší část sedentarizovaných Romů v oblasti Thrákie v 15. a 16. století byli křesťané. Registr z let 1522-23 zaznamenal celkem 17 191 romských domácností, z čehož bylo 10 294 křesťanských Romů a 6 897 muslimských Romů. V průběhu staletí však docházelo ke konverzím k islámu, nejčastěji ze sociálně-ekonomických důvodů. Poměr křesťanů a muslimů se na jednotlivých místech rozsáhlé říše lišil v závislosti na mnoha faktorech (sociální, politické, ekonomické, geografické), avšak počet muslimů se zvyšoval. V 19. století byl již poměr křesťanů a muslimů obrácen přibližně 1:3 nebo 1:4. Romové tedy alespoň do určité míry přijali náboženství mocnosti, ve které žili.

Přijetí náboženského vyznání okolní společnosti je jedním z nejdůležitějších faktorů ovlivňující postavení a život Romů v osmanské společnosti. Islám jako státní náboženství toleroval vyznání křesťanů a Židů, ale nepřipouštěl lhostejné praktikování víry.

Nejprve si musíme uvědomit, že Romové přicházeli ze zcela jiného sociokulturního prostředí indického subkontinentu. Staroindická společnost se rozdělovala do čtyř společenských stavů (*varn*) a postupně vznikla pátá mimovarnovní skupina tzv. „nedotýkatelní“. Později byla společnost rozdělována také kastovním systémem. Kasta (*džátí*) byla rodově profesní skupinou, která se vyznačovala endogamií, profesní výlučností, ekonomickou komplementaritou, hierarchickým uspořádáním, částečnou autonomií a dědičnou příslušností. Sociální distance mezi jednotlivými kastami byla značná a bylo nutno dodržovat přísná pravidla rituální čistoty. Předci Romů patřili do domského společenství kast. V současnosti tyto kasty stále nesou společné charakteristiky, kterými se odlišují od varnovních hinduistů (prodávání nevěst, pohřbívání mrtvých, víra v duchy zemřelých). Vyznávají především lidové formy hinduismu a kultu ženských božstev.

Romové tedy přicházeli do zcela odlišného sociokulturního prostředí. Kontakt s majoritním obyvatelstvem mohl být ovlivněn souborem kastovních pravidel. Romové také neměli zkušenost s podobou a povahou monoteistického náboženství jako je křesťanství či islám. V průběhu migrace z Indie byli v kontaktu s mnoha kulturami. Jejich kultura je syntézou prvků indických a přejatých, často modifikovaných.

Jelikož kontakt Romů s majoritním obyvatelstvem byl převážně ekonomického charakteru, byly přejímky převážně materiální, a ne duchovní povahy. Přijetí nového náboženství pak muselo být procesem značně dlouhodobým a z pohledu majority neuspokojivým. Podoba náboženství jako části světonázoru, který se týká víry ve spirituální aspekty světa, však může být velmi variabilní. Specifické pojetí náboženství Romů vzniklo synkrezí kastovních pravidel, náboženských představ určitého náboženství (v tomto případě islámu či křesťanství), lidové podoby daného náboženství (příp. dalších náboženství) a magických prvků. Majorita se však o podobu této víry nezajímala, důležitá zde byla jen dostatečná a řádná manifestace státem uznávaného náboženství. Romové svou víru však vyznávali více v rámci vlastní komunity než na půdě kostela či mešity. Bylo pro ně důležité jejich vnitřní pouto s Bohem, ne náboženská doktrína. Nedodržovali, případně neznali všechny náboženské praktiky a pravidla. Islámské tradice byly součástí téměř všech aspektů života jednotlivce i muslimské společnosti, jejich nedodržování pak zhoršovalo pohled společnosti na Romy, kteří se jako muslimové označovali. Romská víra je pak v pramenech označována jako „vražná“. Nepochopeno bylo také vyznávání různých prvků více náboženství, např. oslava svátku jiného než vlastního náboženství. Neznamená to však, že někteří Romové nebyli ortodoxní.

Důvody byly převážně sociálně-ekonomického charakteru, ale i psychologické a historické. Problémem však bylo v některých případech i samotné vnímání konvertitů. Negativní přístup nalezneme např. v Bulharsku, kde bylo na přestoupivší pastevce pohlíženo jako na jakési „druhořadě“ muslimy. Marushiakova zobrazuje konverzi k islámu jako způsob umožňující Romům „zvýšit jejich vlastní status a stát se rovným sousednímu vládnoucímu obyvatelstvu.“²¹¹

Nyní si přiblížíme konkrétní zmínky o Romech a jejich vztahu k víře. Nalezneme případy, kdy Romové museli dokazovat svou pevnou víru v Alláha, aby se jim dostalo stejných práv jako ostatním muslimům. Stejně tak existují i zmínky dokazující svérázný přístup Romů k víře.

„Musíme však zmínit, že konverze Romů k muslimské víře byla osmanskými úřady považována přinejmenším za nejistou.“²¹² Tuto skutečnost potvrzuje daňový registr z let 1487 – 1489 obsahující zmínku „...Marko Mustafa, který je hlášený jako křesťan, konvertoval k Islámu, Sultánem je nařízeno, že jakákoliv osoba, která opustí *katun*²¹³ a usadí se, platí od nynějška *haraç* jako nevěřící – tj. jako křesťan.“²¹⁴

²¹¹ MARUSHIAKOVA, Elena. *Ethnic Identity among Gypsy Groups in Bulgaria*. Journal of the Gypsy Lore Society. Fifth Series, Vol. II, No. 2 (1992): p. 113.

²¹² TCHERENKOV, L., LAEDERICH, S. Op. cit., s. 108.

²¹³ Autor uvádí, že *katun* je u itinerantních Romů ekvivalentem pro *cemaat*.

²¹⁴ TCHERENKOV, L., LAEDERICH, S. Op. cit., s. 108-9.

Z konce 17. století, přesně z roku 1693, máme soudní záznam ze Sarajeva, kde Rom Selim, syn Osmanův, konvertoval a musel svou oddanost islámu dokazovat u soudu, aby byl osvobozený od daně nemuslimů a muslimských Romů. Dokazování víry u soudu nebylo při konvertování běžné. „Předložil důkaz, že se chová a žije jako muslim a platí všechny daně jako muslim. Soud mu udělil výjimku.“²¹⁵ Romská víra v tomto případě byla primárně považována za nedostačující a bylo nutno ji prověřit. Na druhou stranu vidíme, že pokud byl Rom řádným muslimem, nebyla mu práva dále upírána.

Evliya Çelebi ve svých záznamech z cest k roku 1668 popisuje Romy žijící v istanbulské čtvrti Balat. Mehmed IV. zde usadil Romy z anatolského Balatu a Romy z Gümülcine (dnešní Komotini – SV Řecko). Jejich vztah k víře vykresluje následovně: „Cikáni z Rumélie slavili Velikonoce s křesťany, svátek obětování s Muslimy a Pesach s Židy. Nepřijali žádné náboženství, a proto jim naši *imámové* odmítli vést pohřební bohoslužby, ale dali jim zvláštní hřbitov vně Egri Qapu. Je to proto, že jsou takoví odpadlíci, že jim bylo přikázáno platit dodatkovou daň pro nemuslimy (*xarāc*).“²¹⁶ Zde vidíme přímý následek romského pojetí víry. Tento trend syntézy jednotlivých monoteistických náboženství vidíme hlavně na Balkáně dodnes.

Ana Oprişan zmiňuje dílo pojednávající o osmanských Romech, jehož autorem je Dimitrie Cantemir a bylo napsáno roku 1722 v Petrohradu. Stať popisuje víru muslimských Romů: „Cikáni, kteří věří v Muhammada ... nehledají přikázání a podmínky zákona; ignorují vše bez toho aniž by dělali nebo ochraňovali cokoli co zákon říká; nemodlí se, nedodrží půst a dokonce nechtějí slyšet o Mece; namísto solidárnosti se dopouští krádeží, podvodů, kouzel a čarodějnictví...“²¹⁷

Paspati popisuje událost z roku 1866, kdy romský medvěďář nešťastnou náhodou zahynul ve vesnici blízko města Çorlu a poukazuje na netečnost ke konfesi. Všichni členové skupiny měli muslimská jména a byli považováni za muslimské Romy. Po smrti Mustafy „Jeho společníci šli k řeckému knězi ve vesnici, aby ho pochovali. Ten jej ale nechtěl pochovat, protože věděl, že do tohoto dne byl nazýván Mustafa. Jeho společníci tvrdili, že jeho jméno bylo Theodor. Nakonec Turci, kteří nenašli známku obřizky, přijali jej jako křesťana a pochovali dle obřadů křesťanské církve.“²¹⁸ Zde vidíme komplikovaný přístup Romů k víře

²¹⁵ MARUSHIAKOVA, E., POPOV, V. The Roma – a Nation without a State? Historical Background and Contemporary Tendencies. In: BURSZTA, W., KAMUSELLA, T., WOJCIECHOWSKI, S. (eds.). *Nationalism Across the Globe: An overview of the nationalism of state-endowed and stateless nations*. School of Humanities and Journalism 2005. s. 434.

²¹⁶ FRIEDMAN, V., A., DANKOFF, R. Op. cit., s. 4.

²¹⁷ OPRIŞAN, Ana. An Overview of the Romanlar in Turkey. In MARSH, A., STRAND, E., (eds.) *Gypsies and the Problem of Identities*. Istanbul 2006. s. 167.

²¹⁸ PASPATI, A. G., 1889, Op. cit., s. 3.

majoritního obyvatelstva, stejně tak neznalost romské komunity u majority. Romové mívali více jmen, jedno pro účely kontaktu s majoritou a druhé jméno užívali v rámci romské komunity. Zde vidíme, že Rom měl patrně dvě neromská jména, což bylo v dané době obvyklé i u majority. Dále Tcherenkov a Laederich dokládají, že ačkoliv většina romských konvertitů přijala muslimská jména, poměrně velké množství křesťanů mělo muslimská jména, a naopak.²¹⁹ K celkovému vlivu islámu bylo zapotřebí delšího časového úseku.

David Crowe, na základě popisu života Romů ve vesnici Derekuoi (blízko Varny) z roku 1868 britskými autory S. G. B. St. Clairem a Charlesem A. Brophym²²⁰, uvádí: „Ačkoliv formálně byli muslimové, nikdy nevstoupili do mešity a jinak si všimli jen několika málo pravidel přikázaných Koránem. Romské ženy z Derekuoi ... odmítly nosit muslimský yashmak (závoj).“²²¹

V průběhu 19. století s postupným rozpadem Osmanské říše docházelo na Balkáně k probouzení nacionalismu, který způsobil mnohá povstání místních etnik.²²² Někteří ze zde žijících Turků prchali zpět do centra říše. V tomto období se také zhoršil postoj k muslimům v těchto oblastech. Muslimští Romové tak paradoxně mohli zažít zvyšující se odpor společnosti.

Forma náboženského vyznání a jeho pojetí bylo jedním ze základních faktorů ovlivňujících pohled státu a společnosti na povahu romského etnika v Osmanské říši. Byla patrně jedním z rozhodujících činitelů pro zdanění veškerých Romů nemuslimskou daní, stejně tak přispívala k opatrnému nahlížení na romskou minoritu.

3.6.3 Nomadismus a migrace

Rozsáhlé území osmanského státu obývalo značné množství itinerantních či semiitinerantních skupin, zejména v Anatólii a na Blízkém východě. Patřily sem i některé romské skupiny. Nomadismus začal být postupem času vnímán jako překážka vůči centralizačním zájmům státu, a tedy jako projev znesnadňování státní politiky. Stát chtěl vybírat daně od veškerého obyvatelstva a itinerantnost skupin mu v tomto jednání bránila. Lindner v textu *Nomads and Ottomans in Mediaeval Anatolia* ukazuje, že stát užil zdanění

²¹⁹ TCHERENKOV, L., LAEDERICH, S. Op. cit., s. 111.

²²⁰ CROWE, D. M. Op. cit., s. 5-6.

²²¹ CLAIR, S. G. B. St., BROPHY, CH. A. *A Residence in Bulgaria: Or Notes on the Resources and Administration of Turkey*. London 1869. s. 7-8.

²²² Nacionalismus v 19. století sjednocoval říše, ale zde naopak jako jeden z prvků pomohl sjednotit balkánská etnika, která využila oslabení ústřední moci. Dále situaci ovlivnilo Rusko, které nejprve podporovalo pravoslavné obyvatelstvo Balkánu a později hájilo národně osvobozencká hnutí jednotlivých balkánských etnik.

jako prostředek kontrolující itinerantní a semiitinerantní skupiny a snažil se skupiny sedentarizovat.²²³ Snahy státu tedy nebyly primárně namířené proti Romům, ale proti všem itinerantním skupinám. Výše uvedený zákon z roku 1530 trestá a vrací Romy, kteří odcházeli ze svých vlastních zákonných oblastí. Zákon dále hrozí trestem muslimským Romům, kteří pokračují v potulování se s nevěřícími Romy. Volnost v rámci oblasti nebyla omezena, ale větší přesuny kočovných Romů byly vnímány jako znesnadňování výběru daní či snahy vyhnout se jejich výběru. V literatuře se setkáváme s obecnou generalizací, že kočovní Romové byli muslimové a usazení křesťané. „Turci rozdělili Cikány na kočující muslimy a usazené křesťany.“²²⁴ Z větší části prameny tento stav potvrzují, ale jak vyplývá i z výše zmíněného zákona, nelze tento předpoklad aplikovat na celou romskou populaci v daných oblastech. Je třeba se zamyslet, proč tomu tak bylo. Romové, kteří se v oblastech Thrákie a Balkánu usadili již v období Byzantské říše, byli ovlivněni státním náboženstvím - křesťanstvím - po dlouhý časový úsek. Zatímco Romové, kteří se zdržovali na území Malé Asie a kočovali, přicházeli do styku s místním, zpočátku kmenově orientovaným obyvatelstvem, pravoslavnými armény a později muslimy. I v případě, že itinerantní skupiny kočovaly na území Thrákie a Balkánu, nebyl jejich kontakt s lokálním společenstvím natolik silný, aby měl dostatečný vliv na přijetí nové víry. Kočovné skupiny mohly být více ovlivněny islamizovanými autoritami.

Angus Fraser uvádí: „Kromě sporadických pokusů (tj. pokusů tyranského Murada IV. týkajících se Cikánů v Srbsku ve třicátých letech sedmnáctého století) odnaučit Cikány potulnému životu, měli svobodní Cikáni značnou volnost pohybu. Jako občané sjednoceného státu se obyvatelé Balkánu mohli pohybovat po celém území říše a v průběhu čtyř set let osmanské nadvlády docházelo ke značné vnitrostátní migraci.“²²⁵ Nicméně některé dokumenty ukazují, že stát měl touhu vnitřní migraci kontrolovat a u skupin nomádů ji omezit či eliminovat. Marushiakova a Popov uvádějí: „Osmanské dokumenty reflektují přání státní správy donutit kočující „Cikány“ usadit se nebo alespoň omezit oblast jejich kočování.“ Ovšem: „...je poměrně důležité, že neexistuje jasný návod, kdo by měl uvalit omezující opatření na kočující „Cikány“ (a jak)...“²²⁶ Náznaky můžeme nalézt v zákonech Süleymana I. z roku 1530, 1551 a Murada III. z roku 1574. Zákon z roku 1569 týkající se provincie Silistra poskytuje informace o placení daní v případě, že se migrující usadí. (Provincie Silistra zahrnovala území na SV hranici dnešního Bulharska a historické území Dobrudža, které se

²²³ LINDNER, R. P. Nomads and Ottomans in Mediaeval Anatolia. *Indiana University Uralic & Altaic Series*, Indiana 1983, vol. 144.

²²⁴ CROWE, D. M. Op. cit., s. 2.

²²⁵ FRASER, A. Op. cit., s. 149.

²²⁶ MARUSHIAKOVA, E., POPOV, V. *Ottoman Empire*. Op. cit., s. 5.

rozkládalo na pomezí Rumunska a Bulharska, na pobřeží Černého moře.) Faika Çelik zmiňuje dekret vydaný v roce 1572, který omezoval pohyb nemuslimů, mezi nimi byli i Romové. Tento dekret zakazoval překročení úžiny zpět z Rumélie do Anatólie, jízdu na koni a nošení zbraně.²²⁷

Pirický uvádí, že v 18. století „vláda usilovala o systematické usazování kočovníků.“²²⁸ Mezi neúspěšné pokusy můžeme zařadit například snahu státu o usazení turkmenských a kurdských kočovníků v syrské poušti. Dopady snah však byly minimalizovány patrně kvůli jiným záležitostem a problematice uskutečnění takovýchto opatření. Příkladem nám může být bosenské nařízení z roku 1805, podle kterého mají být přijata opatření proti itinerantnosti Romů. Nízkou závažnost dané problematiky ukazuje reakce místních úředníků, kteří jak se zdá, s Romy pouze promluvili a stačil jim jejich slib, že zanechají kočovného života a usadí se. Říšský dekret z roku 1845 vztahující se na stejnou oblast povolil Romům putovat od jara a usadit se, kdekoliv jim to bude dovoleno.

Žádná větší legislativní opatření proti nomadismu nebyla vytvořena, jelikož stát měl mnoho závažnějších problémů. Itinerantní skupiny pokračovaly ve svém způsobu života: „...většina křesťanských Cikánů na Balkáně nebo v *Rumélii* bylo usazených, zatímco *nomadismus* v Anatólii byl a zůstává konzistentním způsobem života Cikánů a ostatních.“²²⁹ Určitá opatření proti nomadismu Romů se „objevila pouze s přílivem olašských Romů usazujících se v Osmanské říši v 17. a 18. století.“²³⁰

Jako příklad různorodosti nomadismu romských skupin může sloužit skupina *Zargari*. Původně se jednalo o skupinu kočovných Romů, kteří se věnovali převážně práci se zlatem. Současní potomci se usadili v severozápadní oblasti Íránu a stali se zemědělci.²³¹ Jazykový výzkum dokazuje, že se tato skupina pohybovala na území Malé Asie, případně i Balkánu, protože romština *Zargarů* je ovlivněna řečtinou. V 18. století následovala jejich zpětná migrace na Blízký východ.²³²

Marsch na základě prací autorů Eyali Giniho a Rudiho Paula Lidnera ukazuje na faktor nomadismu jako možnou příčinu neobvyklého zdanění i marginálního statusu Romů. Lindner uvádí, že osmanská pokladna měla v podezření všechny nomády a pastorální skupiny a zdá

²²⁷ ÇELIK, F., 2004, Op. cit., s. 8.

²²⁸ PIRICKÝ, G. Op. cit., s. 42.

²²⁹ MARSH, A., 2006, Op. cit., s. 172.

srov. HALLIDAY, R. W. Some Notes upon the Gypsies of Turkey. *Journal of the Gypsy Lore Society* (third series). 1922, no. 1, s. 163-189.

²³⁰ TCHERENKOV, L., LAEDERICH, S. Op. cit., s. 451.

²³¹ BAGHBID, Hasan Rezaï. *The Zargari language: An endangered European Romani in Iran*. 2003. *Romani Studies* 5, no. 13, s. 123-148.

²³² WILLIAMS, G. A. Dom of the Middle East: An Overview. *KURI Journal of the Dom Research Center*, 2000, vol. 1, no. 1. [online]. [cit. 2010-04-10]. <<http://www.domresearchcenter.com/journal/11/dom.html>>.

se, že s Romy takto zacházela, i když byli sedentární. Ginio ze záznamů náboženského soudu – *sicil* – z období 18. století v Soluni vyvozuje: „...Romové byli stigmatizováni jako skupina, která byla známa díky své snaze vyhnout se splnění povinností vůči státu; nepolapitelní lidé, kteří se snadno pohybují z místa na místo, a proto s nimi může být jednáno s nedůvěrou a pevnou rukou.“²³³ Jelikož výběr daní od všech itinerantních skupin byl problematický, nebyl patrně navrhnut systém výběru jen pro Romy, ale pro itinerantní skupiny obecně. To potvrzuje například výše zmíněný dekret z roku 1475, který společně zmiňuje Romy a Juruky. Ginio uvádí jako možný původ této diskriminující daně byzantský daňový systém (podrobněji viz. oddíl 3.4). Nejprve zmiňuje práci Machiela Kiela²³⁴, který „podotýká, že Osmané po přejmenování před-osmanských daní a lokálních daní z hlavy termínem *cizye*, tyto daně dále vybírali.“²³⁵ Následně nabízí podobné vysvětlení: „Cikánská daň z hlavy dodávala státu význačné výnosy a ze záznamů náboženských soudů *sicil* máme důkaz, že tyto daňové výnosy byly užívány např. k rekonstrukci pevností nebo k financování janičárských kabátů. Poté je poměrně jasné, proč byl stát nakloněn zachování této taxy a pokračoval v jejím vybírání. Správní orgány obešly právní problém vybírání daně z hlavy od muslimů tím, že ji označily jiným termínem, který byl zbaven původního náboženského významu. Jeho podstata však zůstala stejná.“²³⁶

3.6.4 Postavení Romů ve společnosti v závislosti na způsobech obživy a možnostech sociální mobility

Postavení Romů ve společnosti v závislosti na způsobu obživy má dvě protikladné stránky. Romští řemeslníci, hudebníci, ale i pracovníci v zemědělství byli potřebnou součástí osmanské společnosti. Romští hudebníci byli nepostradatelnou součástí palácových a vojenských oslav a událostí. Romští řemeslníci pracovali nejen pro armádu. Někteří řemeslníci byli členy cechů, které dbaly na kvalitu produktů a jejich ceny.

Na druhou stranu některá zaměstnání postavení Romů ve společnosti nepochybně zhoršovala. Každá společnost na základě svých morálních parametrů vytváří jakousi sociální hierarchii jednotlivých profesí. Bohužel některé romské profese byly na spodních příčkách tohoto žebříčku.

²³³ GINIO, E. Op. cit., s. 141.

²³⁴ KIEL, Machiel. *Remarks on the administration of the poll tax (cizye) in the Ottoman Balkans and the value of poll tax registers (cizye defterleri) for demographic research*. 1990. *Études Balkaniques* 26 (4): s. 70-104.

²³⁵ GINIO, E. Op. cit., s. 131.

²³⁶ GINIO, E. Op. cit., s. 131.

Podobně jako v Byzantské říši bylo sledování zábavních produkcí oblíbenou zábavou prostého lidu, ale islámská obec takovéto aktivity neschvalovala. Romové měli pověst věštců a kouzelníků, což vyvolávalo pocit, že jsou heretiky nebo nevěřícími. Oděv romských žen, hlavně při zábavních produkcích, neodpovídal muslimským pravidlům ženského oblékání. Navíc v období 17. století byli tanečníci a tanečnice spojováni s homosexualitou. Romové tak získali pověst nemravných osob a nevhodných sousedů. Přítomnost medvědů a jiných zvířat v obytných čtvrtích zase způsobovala strach okolních obyvatel. Postavení koňských handlářů zhoršovaly nemorální praktiky některých z nich. Na jejich příkladu je také vidět paradox bohatých Romů. Pokud Rom vlastnil větší majetek, společnost jej často považovala za nelegálně nabytý. Kladnou zmínku o bohatství Romů poskytují např. romští košíkáři, jejichž cech poskytl peníze na stavbu pavilonu Sepetçiler na Zlatém rohu v Istanbulu.²³⁷

Potulka²³⁸, prostitute a další nezákonné aktivity však nejvíce poškozovaly postavení Romů ve společnosti. Část romského obyvatelstva se těmto způsobům obživy věnovala, ale patrně ve stejné míře jaké jiné skupiny obyvatel. Je nutné si uvědomit, že negativní a velmi pozitivní skutečnosti jsou v pramenech zaznamenány díky povaze daných pramenů (zákony, soudní záznamy či záznamy kronikářů apod.), ale o běžném životě Romů máme velmi málo informací. Dále, nikdy není zcela jasné, že ve všech případech skutečně šlo o Romy. Nicméně následkem provozování některých způsobů obživy byl „cikánský způsob života považován za nemorální a škodlivý pro dobro necikánských společností.“²³⁹ Stát si však byl vědom některých romských schopností (dovednost v řemeslech, hudební nadání), nezavrhl skupinu jako celek, ale zcela prakticky je plně využil ve svůj prospěch.

Důsledkem výše zmíněných aspektů a postupu informací o představách Evropanů týkajících se Romů se v dekretech a soudních rozhodnutích objevovaly snahy kontrolovat romské etnikum. Žádná centrální legislativa ale vydána nebyla. Jako příklad nám může posloužit sultán Mustafa II. (1695-1703), který v roce 1696 „nařídil, aby byla vydána zvláštní instrukce, jež by Cikány odvrátila od nespořádaného a nemorálního života.“²⁴⁰

Postavení Romů ve společnosti také naznačuje jejich možnost sociální mobility. Halil İnalçık potvrzuje jistý stupeň sociální mobility mezi sociálními vrstvami, což činilo otomanský systém mnohem méně striktním například ve srovnání se systémem kastovním. Jasným příkladem může být instituce *devşirme*: „umožňovala i sociální vzestup: sedlák nebo

²³⁷ MARSH, A., 2008, Op. cit., s. 14.

²³⁸ Potulka byla ve společnosti, která pojímala množství itinerantních skupin, označována jako pohyb, kdy daná skupina neměla žádný zdroj obživy (pastevectví, prodej výrobků, řemeslné kočovnictví apod.), neplatila daně či jinak porušovala zákony státu a normy společnosti. Stát měl dále obavu z rozrůstajícího se jevu loupežných band (převážně na území Malé Asie).

²³⁹ ÇELİK, F., 2004, Op. cit., s. 10.

²⁴⁰ FRASER, A. Op. cit., s. 148.

pastýř se teoreticky mohl stát velkovezírem.²⁴¹ Možnost třídní mobility směrem vzhůru nebyla však přístupná všem. *Devşirme* bylo zaměřeno na křesťanské chlapce převážně v oblastech Balkánu. Systém se tedy nevztahoval na muslimy, jelikož cílem této sultánovy strategie bylo oslabení místních vůdců. Velká část velkovezírů a vezírů pocházela z řad sultánových otroků křesťanského původu, např. velkovezír Sokulu Mehmed Paša (1565-1579) pocházel z Bosny. *Devşirme* by se potenciálně mohlo týkat pouze křesťanských Romů. Faika Çelik však uvádí, že Židé a Romové byli předvídatelně z tohoto systému vynecháni: „... Romům nebylo dovoleno využít tuto příležitost, protože byli stigmatizováni jako morálně a sexuálně zkažení lidé.“²⁴² Prameny však neuvádí, jakým způsobem se morálka Romů odlišovala od oficiálních a společenských norem. Křesťanští romští chlapci však mohli být „vynecháni“ stejně jako další občané říše, a to nejen kvůli postavení etnika ve společnosti. „Pokud jde o etnicitu chlapců, osmanské úřady byly mimořádně vybíravé. Ve zprávě nejpravděpodobněji vydané sultánem Süleymanen I. je rozkázáno, že *devşirme* ...nesmí být syn ruského, perského, cikánského nebo tureckého *reaya* [obyvatele]. Ani nesmí být rekrutován ze synů těch, kteří sídlí v Harputu, Diyarbekiru a Malatye.“²⁴³ Romští křesťanští chlapci tedy pravděpodobně nebyli do této instituce zahrnuti.

3.6.5 Postoj státu k Romům v závislosti na daňových registrech a zákonech

Jak jsme viděli v předešlých kapitolách, Romové bez závislosti na náboženském vyznání museli platit daň nemuslimů nazývanou *ciziye*, *haraç* či *ispence*, jejíž výše byla pro muslimy nepatrně nižší.

Důvodem zdanění muslimů byla pravděpodobně syntéza několika následujících faktorů: „vlažná“ víra Romů, životní styl neodpovídající společensko náboženským konvencím muslimů, vliv byzantského daňového systému, pejorativní vnímání některých zdrojů obživy, pohled na přestoupence jako na druhořadé muslimy, pejorativní vnímání nomadismu a příliv stereotypů o Romech z Evropy.

Zoltan Barany považuje toto neobvyklé zdanění Romů bez ohledu na jejich vyznání jako příklad jejich marginálního (hlavně ekonomická marginalita) statusu vůči státu. Projev obezřetnosti úřadů vůči Romům uvádí i Eyal Ginio: „Skutečně, představa správních úřadů, tj. stereotypy, o Romech, je nejvíce zřejmá v daňových vyhláškách. ... Vyhlášky týkající se

²⁴¹ PIRICKÝ, G. Op. cit., s. 29.

²⁴² ÇELIK, F., 2004, Op. cit., s. 7.

²⁴³ ÇELIK, Faika. *Gypsies (Roma) in the Orbit of Islam: The Ottoman Experience (1450-1600)*. M. A. Thesis. 80 s. McGill University. Montreal 2003a. s. 41.

romských daní zdůrazňují různé způsoby, jakými by se skupina patrně snažila vyhnout placení daní. Vyhlášky výběřčím nabízely detailní instrukce, jak při vyhýbání se daním jednat. Jako příklad zmiňují náhlé přemístění, nepravdivé zmínky o údajné daňové úlevě nebo předstírání, že řádně zaplatili jinému výběřčímu daní – zástupci *vakfu* nebo *tumaru*. Výběřčí byli instruováni provádět výjimečná opatření – až do té míry, že brali zástavu, aby zajistili spolupráci s Cikány, udělovali velké pokuty a ignorovali jakékoliv nepravdivé tvrzení o výjimce. ... hlavní hrozba úniku leží v cikánském zvyku stále se stěhovat z jednoho místa na další...²⁴⁴ Tyto instrukce se spíše jeví jako vytvořené na základě zkušeností výběřčích daní, než pouze na základě stereotypů o Romech.

3.6.6 Bydlení jako prostředek marginalizace?

Centrem města bývalo náměstí s mešitou. Město bylo děleno na čtvrti – *mahalle*. „V říši Turci oddělovali obyvatele podél etnických a náboženských linií do čtvrtí nazývaných na Balkáně *mahala* nebo *maala*...“²⁴⁵ Toto byl „...základní princip pro usazování všech menšinových společenství v Osmanské říši.“²⁴⁶ Romové přicházející do měst Anatólie, Istanbulu i Balkánu vytvářeli romské čtvrti, většinou relativně vzdálené od centra. Potvrzení existence romských čtvrtí dokládá Evliya Çelebi ve svém cestopisu: „Podle registru, který vytvořil İsmail Paşa v letech 1657-58, toto město má deset muslimských čtvrtí, deset pravoslavných řeckých čtvrtí, ... a židovských čtvrtí, dvě arménské a jednu cikánskou...“²⁴⁷ Samozřejmě někteří Romové bydleli v různých částech měst i ve vnitřním městě, patrně ze zcela pragmatických důvodů jako je bližší vzdálenost do centra města. Ta byla důležitá jak pro Romy zabývající se zábavními službami, tak pro řemeslníky. V některých případech došlo k napětí mezi starousedlíky a Romy. Následkem pak mohlo být jejich vystěhování. Příkladem nám může být zmíněné vystěhování romských medvěďářů z istanbulské čtvrti Edirne Kapı v roce 1761. Místní muslimové podali petici a žádost o vystěhování Romů, jelikož se obávali chovu zvířat a romských nezákonných aktivit. Dále dekret z roku 1763 uvádí, že „Cikáni začali žít v oblasti Fatihu. ... Podle verdiktu, protože se Cikáni účastní různých hříšných aktivit, byli vyhnáni do Edirne Kapısı, kde žili v minulosti.“²⁴⁸ Dále Çelik upozorňuje, že již trestní zákoník Süleymana I. naznačuje vykázaní Romů z měst i vesnic v důsledku jejich

²⁴⁴ GINIO, E. Op. cit., s. 124-25.

²⁴⁵ TCHERENKOV, L., LAEDERICH, S. Op. cit., s. 105.

²⁴⁶ MARUSHIAKOVA, E., POPOV, V. *Ottoman Empire*. Op. cit., s. 5.

²⁴⁷ MARSH, A., 2008, Op. cit., s. 13.

²⁴⁸ ÇELIK, F., 2004, Op. cit., s. 8.

dlouhodobé marginality: „Někteří Cikáni v malých městech nebo vesnicích nejsou usazeni a nezabývají se mírumilovně svou prací, ale ozbrojují se, sedlají koně a potulují se vesnicemi a krajinou, utlačují a činí bezpráví rolníkům ... takovíto nositelé zla by měli být vykázáni a hnáni ze země...“²⁴⁹ Navzdory nerealizování naznačených skutečností vypovídají tato fakta o nelehké situaci některých Romů ve společnosti. Problematická byla zejména jejich snaha o usazení se na jiných, než státem daných místech.

Romové byli vysídlováni ze čtvrtí, kde nebyli tradičně usazeni. Náboženské vyznání obyvatel čtvrti a Romů bylo prakticky irelevantní, protože víra byla u Romů vnímána jako „vražná“. Obyvatelé Romy považovali za hrozbu morální i majetkovou a žádali soudce o jejich vysídlení.

Jelikož minority v Osmanské říši obývaly vlastní čtvrti, není problémem existence romských čtvrtí, ale jejich poloha a podoba. Z tohoto pohledu lze již hovořit o bydlení jako o prostředku marginalizace. Společnost na některé romské skupiny v důsledku neporozumění romské kultury, podobě víry nebo způsobům obživy nahlížela jako na hrozbu. Toto stereotypní vnímání některých skupin pak dopadalo na Romy jako celek. Uvedené faktory následně ovlivňovaly volbu míst, kde bylo Romům dovoleno se usadit. Romské čtvrti bývaly na samém okraji měst a postupně se zhoršovalo prostředí těchto čtvrtí. Namísto modernizace přicházel úpadek.

3.6.7 Romové a otroctví

Otroctví bylo v Osmanské říši legální a mělo zvláštní charakter a mnoho podob. Jelikož bylo v rozporu s islámským právem *šariat*, byli otroci převážně jinověrci. Otroci – *kul* – byli nejčastěji válečnými zajatci. Otroci „podléhali zcela pravomoci svých pánů. Z jejich vůle mohli být převáděni z místa na místo. Muži a ženy pracovali odděleně, pokud nebyli členy jedné rodiny. Otroky zůstávali i jejich děti, které mohly být odděleny od své rodiny, pokud nebyly vykoupeny.“²⁵⁰ Většinou nepracovali v zemědělství (výjimkou byl např. lov perel), ani nepomáhali při těžbě nerostných surovin. Fenomén rurálního otroctví se do říše dostal až v 19. století z Kavkazu. Otroci vypomáhali především v domácnostech např. jako chůvy. Stejně tak konkubíny v harému byly otrokyněmi. Teprve v průběhu 19. století došlo k postupnému právnímu zrušení otroctví, ale ve skutečnosti zaniklo dříve.

²⁴⁹ ÇELIK, Faika. The Limits of Tolerance: The Status of Gypsies (*Roma*) in the Ottoman Empire. In: *Studies in Contemporary Islam*. Part Four: Marginals and Outcasts 7. Spring and Fall Youngstown 2003b. vol. 5, no. 1-2, s. 174.

²⁵⁰ HRADEČNÝ, Pavel a kol. Op. cit., s. 232-233.

Určitou formou otroctví byl systém *devşirme* a odvody křesťanských chlapců pro službu v paláci. Jejich status byl nejednoznačný. „Přísně vzato představovala taková praxe z hlediska islámského práva nemalý problém, jelikož odvedenci byli poddaní sultána a jako obyvatelé islámského státu tudíž nesměli být zotročováni.“²⁵¹ Tito islámští konvertité dostávali plat. Janičáři měli mimoto možnost dosáhnout vysokého statusu. *Kapıkulu* „otroci Porty“ měli vysoké postavení ve společnosti, byli mezi nimi i vysocí hodnostáři a vojenská elita. Marsch vysvětluje termín *kul* v závislosti na definicích Boswortha a İnalcika. Termín *kul* v kontextu daňového systému by neměl být překládán jako otrok, ale „služebník ve vztahu k Alláhovi“, tudíž „poddaný“ a „osoba boží vůle“. *Kulluk*, běžně překládané jako otroctví, je tedy stav závislosti.

Romové nebyli otroky v Osmanské říši, ale ve vazalských státech, v Moldavsku a Valašsku. Prameny ukazují, že osmanské zákony se Romy před otroctvím snažily spíše chránit. Angus Fraser na základě článku Gastera *Rumunští Cikáni v roce 1560* uvádí: „Když se ve Valašsku v šestnáctém století rozšířily případy únosů Cikánů a jejich prodeje, velký vezír vydal úřední výnos (císařské nařízení), jímž úředníkům podél břehu Dunaje nařídil, aby těmto věcem učinili přítrž.“²⁵² Dále zmiňuje, že výnos pro oblast západního Balkánu se vztahuje na: „*ispence* (otrocká daň), lze rovněž usoudit, že mezi poddanými Cikány byli i otroci.“²⁵³ *İspence* však nebyla otrockou daní, ale tímto termínem byl označován jak tribut, tak daň z hlavy nemuslimů. Může se tedy jednat spíše o nepřesnou formulaci této daně.

Tcherenkov a Laedrich uvádí, že German Hans Dernachwamm v roce 1533 viděl Cikány v řetězech, kteří měli být prodáni na trhu s otroky, protože nezaplatili *haraç*. Na druhou stranu se ale přiklání k tomu, že osmanská legislativa se Romy snažila proti otroctví spíše chránit. Poukazují na dekret z roku 1560 směřovaný k lokálním autoritám v oblasti Dunaje, které „by měly dohlížet na místní trhy s otroky, aby zabránily prodeji Romů, kteří zaplatili *haraç* valašským nebo moldavským princům.“²⁵⁴

Dále daňové registry (např. z roku 1522/23) a zákony dokládají, že Romové z těchto vazalských států utíkali na centrální území Osmanské říše, někdy i na asijskou část, aby tak unikli otroctví. K zvýšenému přílivu Romů došlo v 17. a 18. století po porážkách Osmanů v Uhrách.

²⁵¹ PIRICKÝ, G. Op. cit., s. 28.

²⁵² FRASER, A. Op. cit., s. 147.

²⁵³ FRASER, A. Op. cit., s. 148.

²⁵⁴ TCHERENKOV, L., LAEDERICH, S. Op. cit., s. 115.

Celkem lze tedy říci, že až na výjimky osmanský stát Romy nezotročoval. Naopak se snažil, aby se Romové žijící na území Osmanské říše nestali otroky následkem nekalých praktik na Balkáně.

3.6.8 Odraz Romů v lidové ústní slovesnosti a stínovém divadle

Prvky lidové ústní slovesnosti ukazují na stereotypní smýšlení obyvatel o Romech a zdůrazňují jejich odlišnost od zbytku společnosti. V legendách, anekdotách a každodenním jazyce odráží slovo „Cikán“ předsudky okolní společnosti. „Metaforické užití výrazu *Çingene* ... má v turečtině hanlivý význam.“²⁵⁵ Výraz „Cikán“ tedy takto označené osobě přisuzuje nestydaté, drzé, nepoctivé či nezpůsobné chování. Výraz užitý jako urážka rozhodně patří mezi silnější. Idiomatické použití nalezneme v úslovích. *Çingene şalvarı* – „cikánský šalvar“²⁵⁶ je spojeno s významem krádeže a výraz *çingene kavgası* – „cikánská rvačka, hádka“ naznačuje nečestnost. Přísloví *Çingenden çoban olmaz* – „Cikán se nemůže stát pastevcem“, vykresluje Romy jako zkažené a nespolehlivé. *Çingene çergesinden beter* – „Je to horší než cikánský stan“, poukazuje na stereotypní představu chudých kočovníků.

Pejorativní význam slova *Çingene* nacházíme i v dalších vyjádřeních každodenního jazyka. *Çingene düğünü* – „Cikánská svatba“, je cosi, co není učiněno, ačkoliv by mělo být. *Çingene çalar, Kürt oynar* – „Cikán zpívá, Kurd tancuje“, vyjadřující špatné jedince na špatném místě nebo nepřipravenost osoby na činnost, kterou skutečně nemůže dělat.²⁵⁷

V turecko-anglickém a anglicko-tureckém slovníku²⁵⁸ nacházíme další slovní spojení a přísloví, která potvrzují negativní vnímání Romů v turecké společnosti:

- *Çingene borcu* - - cikánský dluh - drobný dluh
- *Çingene çergesi* – cikánský stan - špinavé a ubohé místo
- *Çingene çorbası* – cikánský nepořádek - změť rozporných názorů
- *Çingene düğünü* – cikánská svatební hostina - hlučné shromáždění, zmatek, bláznec
- *Çingene kavgası* – cikánská hádka - hlučná hádka
- *Çingene parası* – cikánské peníze - nicotná suma peněz
- *Çingene pilici* – cikánské kuře - nestydaná, drzá osoba; lakomá osoba
- *Çingene pembesi* – cikánská růžová – velmi jasná růžová barva

²⁵⁵ ÇELİK, F., 2004, Op. cit., s. 12. Autorka vychází z následujících slovníků: *Örnekleleriyle Türkçe Sözlük*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1995-1996; Ömer Asım Aksoy. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. 2 vols. İstanbul: İnkilap Kitabevi, 1989.

²⁵⁶ *Şalvar* jsou dlouhé široké nabírané kalhoty, které nosili ženy i muži zejména ve východní Anatolii.

²⁵⁷ ÖPRIŞAN, Ana. An Overview of the Romanlar in Turkey. In MARSH, A., STRAND, E., (eds.) *Gypsies and the Problem of Identities*. İstanbul 2006. s. 166.

²⁵⁸ *Çingene*. [online]. [cit. 2010-04-10]. <<http://www.turkishdictionary.net/?word=%C7ingene>>.

- *Çingene çergesinde/çadırında musandır ne arar?* – Hledá kredenc v cikánském stanu? - Nehledej pěkný nábytek v cikánském stanu.

Suat Kolukirik²⁵⁹ v rámci výzkumu sesbíral a analyzoval následující vyjádření o Romech v každodenním jazyce:

- Vlas vypadne Cikánovi ve jménu Alláha – signalizuje, že Romové jsou nejistí a neupřímní v náboženském způsobu života,
- Nenech švestku na zahradě, ani Cikána na prahu,
- Jsi jako cikánské dítě – užívá se pokud je někdo příliš dlouho na slunci a ztmavne,
- Smilstvo s Cikánkou by mělo ukončit neštěstí – zbaví osobu neštěstí, vidíme stále spojení Romů s magií,
- Cikán je hlučný, jeho vozík bídný – vztahuje se k romské nečistotě,
- Spal/a jsi s Cikánkou/Cikánem? – užívá se pro osobu, která příliš mluví,
- Tady je cikánská svatba? – užívá se pro hlučné místo,
- Nechovej se jako Cikán – označuje lakomce.

Jak vidíme, slovní spojení a přísloví jsou převážně negativní. Jazyk tedy odráží negativní vnímání Romů společností. Ingvar Svanberg uvádí přísloví, které shrnuje turecké stereotypy: „*Türkiyede altmışaltıbuçuk millet var*²⁶⁰“ – „V Turecku je sedmdesát dva a půl národností!“.

Legendy a anekdoty vzniklé v minulosti se ústním předáváním zachovaly až do současnosti. Témata legend se vztahují především na původ Romů, důvod jejich kočovného života, nevhodnost interetnických sňatků či nemorální chování Romů.

Evropský cestovatel zaznamenal legendu, která přichází s objasněním tureckého výrazu „Cikán“ – *Çingene* a ukazuje na amorální chování Romů na příkladu incestního sňatku. Toto chování je dle legendy důvodem romského kočování a exkluze ve všech kulturách. „Když Cikány vyhnali z jejich vlastní země, přijeli do Mekranu. Byl vyroben úžasný stroj, jehož kolo se odmítlo točit. Teprve když zlý duch převlečený jako mudrc informoval vůdce cikánů nazývaného Chen, že by se točilo, jen kdyby si vzal svou vlastní sestru Guin. Tato rada byla následována a kolo se točilo, ale z tohoto incestního manželství si lid odnesl nejen jméno *Chenguin*, ale také kletbu, která byla vynesena mohamedánskými světci, že by [Romové] měli být poutníky vyloučenými ze všech ras lidstva.“²⁶¹

²⁵⁹ KOLUKIRIK, Suat. The Gypsy Image And Prejudice In Turkish Society. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi (Sociological Research Journal.)*, Spring 2005, vol. 8, no. 2.

²⁶⁰ SVANBERG, Ingvar. Marginal Groups and Itinerants. In: ANDREWS, P. A. (ed.) *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*. Wiesbaden 1989. s. 602.

²⁶¹ HALLIDAY, R. W. Op. cit., s. 174.

Další turecké legendy a anekdoty taktéž pocházejí z výzkumu Suata Kolukirika.²⁶² Nepatrně odlišná verze o původu Romů byla zachycena i tímto výzkumem. Romové se v Turecku „zrodili“ následkem prokletého incestního vztahu sourozenců Çin a Gane. Od této události je odvozeno jejich označení *Çingene*.

Kočovný život a absence vlastního území jsou legendou vysvětlovány jako božská pochybení. Bůh při rozdělování půdy a pšenice všem národům na Romy zapomněl, a proto musí trvale kočovat.

Legenda o nevhodnosti interetnických sňatků mezi Romy a ostatními etniky nabádá, že osoba, která si vezme Cikána/Cikánku, by měla vykonat rituál omývání. Po čtyřicetidenním omývání cihly by mělo dojít k jejímu rozpuštění. Legendy a příběhy o nevhodnosti interetnických sňatků mohly také vzniknout následkem zdráhání se samotných Romů mísit se s neromskou populací.

Vidíme, že v křesťanských zemích dobře známé legendy spojující kočování Romů s ukřižováním Ježíše Krista či Marií a Ježíšem se v muslimském Turecku nevyskytují.

Anekdoty se spíše věnují romské lhostejnosti k náboženství či nemožnosti úniku z vlastní kultury. První anekdota ukazuje na větší důležitost lokálních vztahů oproti víře: „Jednoho dne jde Cikán do mešity. Všichni si najdou místo k bohoslužbě a Cikán zjistí, že se nachází vedle Kary Rüstema, nejnepříjemnější osoby v sousedství. Na konci bohoslužby, zatímco všichni otočí hlavy doprava jako imám, Cikán otočí hlavu doleva na Karu Rüstema. Když bohoslužba skončila, lidé se Cikána ptali, proč otočil hlavu doleva a Cikán odpověděl: „Bůh odpouští, ale Kara Rüstem nikoliv.“²⁶³ Druhou anekdotu znázorňující vztah k víře vyprávěli izmirští Romové. Anekdota vypovídá o neznalosti náboženství: „Dva Romové nastoupí na loď jako černí pasažéři. Když Romové uviděli průvodčího, okamžitě se začali modlit a v modlení nepřetržitě pokračovali. Průvodčího ale čekání unavovalo, a tak o tom šel informovat kapitána. Kapitán se na ně chtěl podívat sám. Mezitím se Romové také unavili a když kapitán přišel, dali si přestávku v modlení. Kapitán se zeptal: „Hej bratře muslime, vyložil bys mně islám? Kolik přikázání má islám? [islám má pět tzv. pilířů víry]. Rom, který je tázán, se ptá druhého Roma: „*Savakerayim?*“ (Co mám říct?), a druhý odpovídá: „*Vaker 1 500.*“ (Řekni 1 500).“²⁶⁴

Další anekdota poukazuje na nemožnost odpoutání se od vlastní – romské kultury, i v případě, že je jedinec mimo romskou komunitu. „Cikánská dívka se vdala za krále a stala se

²⁶² KOLUKIRIK, Suat. The Gypsy Image And Prejudice In Turkish Society. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi (Sociological Research Journal.)*, Spring 2005, vol. 8, no. 2.

²⁶³ KOLUKIRIK, S. Op. cit., s. 11.

²⁶⁴ KOLUKIRIK, S. Op. cit., s. 11.

královnou. Jednoho dne, zatímco se král a královna procházeli lesem, uviděla cikánská královna krásné stromy a nemohla vydržet neříct: „Jaké krásné obruče by mohly být udělány z těchto stromů.““

Každodenní jazyk, přísloví, anekdoty a legendy nám slouží jako indikátory k analýze obrazu Romů ve společnosti, který odráží předsudky společnosti vůči Romům. Zdůrazňována je hlavně romská jinakost a nepřizpůsobivost, náboženská indiference, hlučnost, nečistota, nečestné chování. Připsaná jinakost není specifikem turecké společnosti. Zveličení rozdílů mezi majoritou a minoritou jako důsledek sociální kategorizace zobrazuje Romy jako cizince. Legendy dochované ze starších období se pak snaží vysvětlit původ Romů. Ústní lidová slovesnost poté bohužel produkuje a předává předsudky o romské identitě a ovlivňuje interakci Romů a Neromů.

Klasický příklad stereotypních postojů můžeme vidět také v tradičním stínovém loutkovém divadle *Karagöz*, které bylo v období Osmanské říše velmi oblíbené. Vzniklo patrně již ve 14. století v Bursě a bylo určeno převážně prostým lidem, proto obsahovalo jednoduché zápletky. Legendy o jeho vzniku se různí a nevíme, zda hlavní postavy jako prostý a nevzdělaný hrbáč Karagöz a učenec Hacivat jsou založeny na skutečných lidech. V 17. – 19. století bylo již zábavou všech společenských vrstev. Jelikož hlavním cílem bylo pobavit diváky, byly charaktery často zveličované.

İsmail Altınöz a Owen Miller upozorňují na možnou spojitost mezi postavou Karagöze a romskou tradicí. „V mnoha hrách Karagöz zjevně oznamuje svůj romský osud...“²⁶⁵ Romové zaujímali významné místo v zábavních službách a hudební produkci Osmanské říše. „Jestliže pověsti, že Karagöz je Rom, jsou pravdivé, stupeň jejich podílu [v zábavní kultuře] bude lépe chápán.“²⁶⁶ I za předpokladu, že postava Karagöz nebyla založena na skutečné osobě romského původu, ale jednalo by se o pouhou charakteristiku postavy inspirovanou romskou tradicí, můžeme hovořit o potvrzení postavení Romů jako součásti společnosti a jejich pozice lidových umělců. Jistě, můžeme namítnout, že postava Karagöze je nevzdělaná, někdy i nečestná či vulgární, ale hry sloužily pro pobavení prostého lidu a obsahovaly stereotypní postoje nejen vůči Romům, ale i dalším etnickým a náboženským skupinám či zaměstnáním. Navíc Karagöz v některých dialozích druhou hlavní postavu - učeného Hacivata - přechytračil. Drobnou zmínku o Cikánovi uvádí Evliya Çelebi ve hře Samarkuş, kde Cikán

²⁶⁵ ALTINÖZ, İ. MILLER, O., 2009a, Op. cit., s. 1.

²⁶⁶ ALTINÖZ, İ. MILLER, O., 2009b, Op. cit., s. 5.

sedí obráceně na oslovi. Metin And jako jednu z postav loutkových her zaznamenal i škaredou cikánskou čarodějnici, nazývanou *bok ana* (shit mother).²⁶⁷

3.7 Počet Romů v Osmanské říši

Na základě daňových registrů, sčítání lidu a údajů západních cestovatelů nezískáváme příliš spolehlivé údaje o počtu Romů v Osmanské říši. Údaje z různých zdrojů se značně liší i pro stejné časové období. Navíc údaje se většinou nevztahují na celé území říše. Navzdory tomu nám tyto informace dokazují stálou přítomnost Romů v Osmanské říši.

Počty Romů budou v převážné většině případů podhodnocené. Oktay Özel připomíná, že některé skupiny nebyly v daňových registrech pravidelně a systematicky zaznamenávány: „Zbývající části svobodné společnosti, včetně marginálních skupin jako Romové, byly zpravidla historicky nezaznamenány. Podobně určitá část rolnictva patrně nebyla zaznamenána kvůli jejich specifickým službám vládě, ačkoliv víme, že ve většině případů byli také uvedeni v registrech se zmínkou jejich zvláštního statusu, i když byli vyňati z daní. Kromě toho velká část městské společnosti – například členové vojenské třídy – nebyla předmětem systematického průzkumu.“²⁶⁸ Skutečný počet Romů na území říše lze na základě registrů těžko odhadnout.

Mezi další z důvodů patří problém se zaznamenáváním kočovných Romů. Dále Kemal Karpat²⁶⁹ zdůvodňuje nepřesnosti počtu Romů: „Osmanští sčítací komisaři závažně podhodnotili počet žen a mladých dívek, chlapců mladších patnácti let a mužů nad šedesát let a ne zřídka počítali jen křesťanské Romy, kteří byli usazení.“²⁷⁰ Nicméně registry z konce 15. a počátku 16. století např. ukazují na populační přírůstek v 16. století, který kopíruje populační explozi majoritní populace. „Demografické problémy v Osmanské říši začaly od 16. století, kdy prokazatelně došlo k výraznému přírůstku populace. Počet obyvatel hlavního města Cařihradu vzrostl ze 100 000 koncem 15. století na 400 000 v letech 1520-1535. ... Ke konci 16. století se nadsazeně hovořilo až o neuvěřitelných 700 000 obyvatel.“²⁷¹

²⁶⁷ ÇELIK, Faika. *Gypsies (Roma) in the Orbit of Islam: The Ottoman Experience (1450-1600)*. M. A. Thesis. 80 s. McGill University. Montreal 2003a. s. 76. srov. AND, Metin. *Karagöz: Turkish Shadow Theatre: With an Appendix on the History of the Turkish Puppet Theatre*. İstanbul: Dost Yayınları, 1979. s. 69.

²⁶⁸ ÖZEL, Oktay. Population Changes in Ottoman Anatolia during the 16th and 17th Centuries: The "Demographic Crisis" Reconsidered. *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge May 2004, vol. 36, no. 2, s. 198.

²⁶⁹ KARPAT, K., H. *Ottoman population 1830-1914. Demographic and Social Characteristics*. Madison 1985.

²⁷⁰ MARSH, A., 2008, Op. cit., s. 14.

²⁷¹ GOMBÁR, E. Op. cit., s. 19.

Registr z let 1487-1489 zaznamenal 3 448 domácností (včetně domácností vdov), ale jen křesťanských usazených Romů v Thrákii, Istanbulu a části západní Anatólie, což mohlo odpovídat přibližně 15 000 osob. Registr z let 1522-23 zahrnující oblast Rumélie zaznamenal již 17 191 romských křesťanských i muslimských domácností. Tedy přibližně necelých 86 000 Romů. (Jiné zdroje odhadují počet kolem 66 000 osob). Tcherenkov a Laederich k těmto registrům dodávají, že jde pouze o malou část skutečného počtu Romů, protože vyhýbání se daním bylo běžné. Navíc v registrech nebyli zaznamenáni kováři, kteří dle hrubých odhadů mohli počet Romů navýšit o padesát procent.²⁷² Další, avšak odlišné hodnoty dle registrů z let 1520-35, zmiňuje Marsh na základě Todorova (dle Barkana): 10 294 křesťanských a 6 897 muslimských Romů.²⁷³ Zvyšování počtu Romů v průběhu 15. a 16. století vidíme na příkladu měst ležících v Rumélii a Thrákii. V Plovdivu bylo v letech 1489-90 zaznamenáno třicet tři romských domácností (z celkového počtu 907 domácností). Do roku 1516 vzrostl počet domácností více než pětkrát na 175 (z celkového počtu cca 1000 domácností) a o deset let později registry uvádějí 283 romských domácností (90 muslimských a 193 křesťanských). Yambol registroval pouze sedm romských domácností roku 1595 z celkových 529. Postupný demografický vývoj zaznamenal Plevén. V roce 1516 bylo registrováno jedenáct romských domácností, v roce 1550 třicet šest a roku 1579 čtyřicet čtyři. Ke snížení počtu romských domácností došlo během čtyřiceti let ve Staré Zagoře z šedesáti jedné domácnosti v letech 1526-28 na dvacet jedna.²⁷⁴

Vlivem státních krizí v dalších obdobích se snižuje počet registrů i jejich spolehlivost. Záznam daní z roku 1695 uvádí kolem 45 000 Romů na území Rumélie a Anatólie.

Kemal Karpat na základě sčítání lidu z roku 1831 uvádí v oblasti Rumélie 9 955, Silitra 8 779 a Anatólie 1 802 Romů. Hlavní sčítání z let 1881/82-1893 zaznamenalo 3 153 nemuslimských Romů, z čehož bylo 1 644 mužů a 1 509 žen. Komplexnější sčítání z let 1905-06 udává 16 470 Romů v celé říši, z čehož bylo 8 629 mužů a 7 841 žen. Sčítání z roku 1914 pak ve zbylých oblastech říše vykázalo 11 169 Romů. Vidíme, že tyto počty jsou značně nízké a skutečný stav lépe vyjadřují následující zdroje. Paspati ve své práci z roku 1863 *Memoir on the language of the Gypsies*²⁷⁵ uvádí 200 000 Romů na území Turecka. Stanovuje tak na základě práce Vaillanta²⁷⁶ z roku 1857. „Dle dat založených na sčítání z roku 1844

²⁷² TCHERENKOV, L., LAEDERICH, S. Op. cit., s. 116.

²⁷³ MARSH, A., 2008, Op. cit., s. 12-13.

²⁷⁴ CROWE, D. M. Op. cit., s. 3.

²⁷⁵ PASPATI, A. G. Memoir on the language of the Gypsies, as now used in the Turkish Empire. *Journal of the American Oriental Society*, 1863, vol. 7, s. 147.

²⁷⁶ VAILLANT, J. A. *Les Rômes-Histoire Vraie des Vrais Bohémiens*. Paris 1857.

(, která jsou nyní ztracena), Jean Henri Ubcini zaznamenal 214 000 Cikánů v Rumélii, zatímco nikde v říši nebyli jiní zaznamenáni.²⁷⁷ Marushiakova a Popov ukazují vyšší data na příkladu plovdivského sandžaku z roku 1876, která zaznamenala 347 723 Romů.²⁷⁸ O rok později v roce 1877 průzkum na území dnešního Bulharska, Makedonie a Thrákie vykázal 10 762 křesťanských Romů a 120 000 muslimů.

Vidíme, že počty dle různých zdrojů značně varíují. Skutečný počet Romů v celé Osmanské říši byl však pravděpodobně vyšší, než nám ukazují uvedené informace. Podhodnocení údajů mohlo být zapříčiněno nedůsledným prováděním průzkumů, zejména u kočovných skupin, neobjektivním označováním kdo je či není „Cikán“ a snahou samotných Romů vyhnout se sčítání.

3.8 Počátky romského etnoemancipačního procesu

Jelikož si balkánská etnika uchovala etnické vědomí, procházela v průběhu 19. století národním obrozením a vytvářením národních států. Koncem 19. a počátkem 20. století si někteří romští jednotlivci a skupiny začali vlivem okolí uvědomovat nároky romského etnika jako prvku nově vzniklých států. Postupně se objevovaly snahy o uznání romského etnika jako rovnocenného prvku v rámci nové sociální a kulturní reality daných států, současně s požadavkem zachování vlastních charakteristik a vytvářením národní historické mytologie. První takovéto projevy etnoemancipačního procesu nacházíme právě v rámci Osmanské říše. Na druhou stranu v oblasti Anatólie mnohé faktory nepřispívaly k podpoře etnického vědomí, což ovlivnilo i podobu romského etnika v současném Turecku. „K nejvýznamnějším faktorům patřilo integrující působení islámu, které vedlo k tomu, že etnické uvědomění bylo u muslimů většinou potlačeno vědomím příslušnosti k ummě a k Osmanské říši jako k islámskému státu.“²⁷⁹ I pokud vezmeme v úvahu možné neortodoxní romské praktikování islámu, neměli Romové v tomto prostředí příliš šancí uvědomit si důležitost svého etnika a následně se domáhat určitých sociokulturních práv.

„V roce 1866 Petko Račev Slaveikov, známý bulharský básník a publicista, vydal v istanbulských novinách „Gayda“ článek „Cikáni.“²⁸⁰ Článek vyzdvihoval egyptský původ Romů a jejich kladný vliv na starověké Řecko. Ačkoliv se tento článek nepodobal vědeckým

²⁷⁷ MARSH, A., 2008, Op. cit., s. 13.

²⁷⁸ MARUSHIAKOVA, E., POPOV, V. *Gypsies (Roma) in Bulgaria*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 1997. s. 24.

²⁷⁹ MALEČKOVÁ, Jitka. *Formování novodobých národů a národní ideologie v osmanské říši*: [Autoreferát kand. dis.]; Školitel: Josef Muzikář. Praha 1987. s. 13.

²⁸⁰ MARUSHIAKOVA, E., POPOV, V. Myth as Process. In Acton, T. (Ed.) *Scholarship and the Gypsy Struggle*. Commitment in Romani Studies. Hatfield: University of Hertfordshire Press, 2000. s. 83.

pracím o Romech té doby, vyvolal zajímavou odezvu. O rok později, v roce 1867, vydaly nové istanbulske noviny Makedonie, které editoval zmíněný Slaveikov, „dopis editorovi“ podepsaný „Egyptanem“. Autorem článku byl Ilija Naumčev z Prilepu a ve svém dopise vycházel z fakt výše zmíněného článku. Na základě slavné romské minulosti žádal o rovná práva romského etnika ve společnosti „mít vlastní společnost a starat se o její vzdělávání“²⁸¹ a stejně tak být součástí křesťanské církve.

Na počátku 20. století projeví své zájmy Romové na území dnešního Bulharska. (Bulharské knížectví a východní Rumélie byly od roku 1878 autonomní součástí Osmanské říše, ale nezávislost Bulharska byla vyhlášena až po revoluci mladoturků v roce 1908.) Romské hnutí se zde veřejně angažovalo v souvislosti s novým volebním zákonem z roku 1901, který „odebral volební právo některým Romům (muslimům a nomádům), které bylo garantováno ústavou z roku 1879.“²⁸² „V Bulharsku, v Sofii sa v roku 1901 uskutočnilo mezinárodné stretnutie a neskôr v roku 1906 aj kongres. V priebehu kongresu zvolili za lídra Ramadana Aliho, ktorý viedol politický boj za získanie volebného práva a rovnoprávnosť pre Cigánov, najmä na pôde parlamentu.“²⁸³ Zástupci romských skupin v čele s Alim sepsali 1. června roku 1906 žádost požadující občanskou rovnost Romů, kterou však bulharský parlament odmítl vzít v úvahu.

²⁸¹ MARUSHIAKOVA, E., POPOV, V. *Ottoman Empire*. Op. cit., s. 8

²⁸² MARUSHIAKOVA, E., POPOV, V., 1997, Op. cit., s. 29-30.

²⁸³ LIÉGEOIS, Jean-Pierre. *Rómovia, Cigáni, kočovníci*. Bratislava 1997. s. 215.

4. Závěr

Romové zaujímali důležité, ale nejisté místo v rámci obou říší. K pochopení všech skutečností v životě Romů, které zmiňují neromské prameny, je nutno přistupovat objektivně a na základě celospolečenského a historického kontextu.

Jejich příchod na území Malé Asie stále není zcela vyjasněnou skutečností. V posledních letech se však objevují další zjištění a vznikají nové teorie týkající se této problematiky. Příchod Romů do oblasti Anatólie a Balkánu bývá datován do období 11. století. Pokud by však další výzkum potvrdil teorii neexistence heretické sekty Athinganoi, Romové zde mohli žít již o několik staletí dříve. Nezávisle na této teorii se Romové mohli na území vyskytovat dříve, tedy paralelně s Athingany. Jejich příchod a pohyb však nemusel být zaznamenán či zatím nebyl z historických pramenů doložen. Svou roli také může hrát problematika označování Romů v pramenech. Z jazykového hlediska byl pro Romy důležitý průchod Malou Asií, kde byla romština ovlivněna jak arménštinou, tak řečtinou.

V Byzantské říši neodsunula Romy na okraj společnosti jejich etnicita, ale zábavní služby, které provozovali jako zdroj obživy. Navzdory tomu, že prostý lid i někteří vladaři tato umění měli v oblibě, církev bojovala proti všemu, co bylo odlišné a mohlo představovat nebezpečí hereze. Negativní postoje církve vůči Romům měly za následek vznik stereotypů, což vedlo ke snižování statusu Romů v očích lidu. Tuto skutečnost naznačuje i lidový folklór. Postoj lidu a státu však nemusel být primárně negativní, jelikož nebyzantské zdroje ukazují na důležitost romských řemesel v rámci společnosti. Mezi základní způsoby obživy patřila řemesla, zejména kovářství, ale i ševcovství, tkalcovství, obuvnictví apod. Negativní postoje se tedy na romské řemeslníky nemusely přenést. Stát Romy nejprve vnímal jako zdroj zábavních služeb a magických praktik. Později Romové pro stát představovali možný objekt zdanění a pracovních sil. Tedy Romy od ostatních etnik nerozlišoval. Romové byli sedentarizovaní i itinerantní a jejich náboženské vyznání bylo více či méně ovlivněno křesťanstvím. S postupným rozmachem Osmanské říše se Romové žijící na území Anatólie a velké části Balkánu stali součástí nového islámského státu.

V Osmanské říši můžeme za hlavní způsoby rozdělení společnosti označit dělení dle náboženského vyznání na muslimy a nemuslimy. Dále dle společenského postavení na elitu – *askeri* a poddaný lid – *râya*. Romové jakožto občané říše zaujímali specifické postavení v celkové struktuře říše a byli vnímáni na základě etnicity. Stát tak nevnímal pouze Romy.

Romové v osmanském státě vykonávali řadu řemesel a profesí. Důležité místo měli hlavně kováři a další řemeslníci pracující pro armádu, kteří svou prací získali nejen výhody

ekonomické, ale také sociální. Stejně významní byli romští hudebníci a umělci nejen pro sultánův dvůr, elitu, armádu, ale i prostý lid. Své místo měli Romové rovněž v zemědělství a později rozvíjejícím se průmyslu. Některé zdroje obživy však byly hlavně ortodoxními vyznavači islámu negativně vnímány. Jednalo se např. o obstarávání zábavy a taneční produkce, věštění či obchod s koňmi. Stereotypy o Romech pak podporovaly nelegální způsoby obživy. Stereotypní vnímání Romů, bez znalosti daného etnika, výstižně odráží lidová slovesnost a stínové loutkové divadlo.

Velmi mnoho nám o situaci Romů vypovídají daňové registry a zákony. Křesťanští obyvatelé říše museli platit tzv. daň nemuslimů. Romové však byli státem zdaněni bez ohledu na jejich náboženské vyznání. Muslimští Romové platili nižší daně než křesťanští, ale často nebylo k jejich náboženskému vyznání přihlíženo a muslimští Romové platili daně jako křesťané. Důvodem zdanění všech Romů byla patrně syntéza následujících faktorů: návaznost na byzantský daňový systém, „vražný“ přístup k víře, itinerantní způsob života a negativní vnímání některých způsobů obživy. Na druhou stranu Romové pracující pro armádu byli vyňati z povinnosti platit daně.

Postavení Romů ve společnosti tedy variovalo na základě mnoha faktorů, např. způsobu obživy, bydlení, náboženském vyznání, způsobu života, naladění společnosti či státní politiky. Postupem času do říše také pronikly evropské proticikánské postoje.

Na jedné straně tedy nalezneme informace o marginalizaci Romů, jejich chudobě a trestné činnosti, na druhé straně o využívání jejich řemeslné zručnosti v armádě, členství v ceších a nepostradatelném hudebním projevu.

Romové pod nadvládou Osmanů, stejně jako v předchozím období, žili usazeně i kočovali. Ačkoli byla migrace státem obecně vnímána jako projev znesnadňování státní politiky, nebyla vytvořena žádná komplexní opatření proti nomadismu. Postupně byli Romové ovlivňováni islámem a mnozí se stali muslimy. Některé romské skupiny byly v rámci Osmanské říše více integrovány do společnosti, jiné silně pocítovaly svoji marginalitu.

Počet Romů na daných územích můžeme pouze odhadnout na základě daňových registrů, sčítání lidu a údajů západních cestovatelů. Jedná se však o data problematická a vztahující se na omezená území. Jako příklad počtu Romů nám může posloužit oblast Rumélie, kde bylo v letech 1522-23 zaznamenáno 17 191 romských domácností. V 19. století je pro stejné území uváděn počet 200 tisíc Romů.

Na sklonku Osmanské říše se objevily první známky počátku romského etnoemancipačního procesu. Romové na území dnešního Bulharska po kongresu v roce 1906 žádali o rovná práva romského etnika ve společnosti. Posledním vážným zásahem do života

Romů na území Osmanské říše byla výměna obyvatelstva mezi Řeckem a Tureckem na základě konvence, která byla podepsána 30. ledna 1923 v Lausanne. Mezi přesunutými obyvateli obou států bylo značné množství Romů, kteří se museli vyrovnat se změnou společnosti i státu.

V obou státních útvarech byla pomyslná zeď mezi majoritou a minoritou prostupná převážně od majority směrem k minoritě. Majorita mohla využívat služeb Romů, ale Romům se v daleko menší míře dařilo komunikovat s majoritou a využívat rovnoprávně všech možností společnosti. Jak víme, existovaly mnohé výjimky, převážně v období osmanské nadvlády. Negativní přístup k Romům na základě strachu z odlišného, podporovala hlavně církev, nikoliv stát. Státní politika se o romské etnikum zajímala především kvůli otázce jejího zdanění či jiných centralizačních snah státu. Oproti dějinám Romů v Evropě však duální postavení Romů ve společnosti nevedlo k žádným protiromským represím.

Resumé

Tato práce popisuje a hodnotí důležitá období v životě Romů na vybraných územích Balkánu a Malé Asie za nadvlády Byzantské a Osmanské říše. Práce popisuje postavení a způsoby obživy Romů s důrazem na historický a společenský kontext těchto říší. Analyzovány byly státní, církevní a folklórní prameny, stejně tak prameny zahraničních cestovatelů.

První část práce mapuje období Byzantské říše a snaží se objasnit problematické body příchodu Romů na dané území. Příchod Romů do oblasti Anatólie a Balkánu bývá datován do období 11. století, avšak novější teorie neexistence heretické sekty Athinganoi dokazuje možnost, že zde Romové mohli žít již o několik století dříve. Dále se tato část věnuje otázce historických pramenů a romských apelativ či možnostem jazykového vlivu arménštiny a řečtiny na romštinu na daném území. Blíže je osvětleno postavení a zdroje obživy Romů v byzantské společnosti.

Druhá část práce se věnuje období Osmanské říše, kdy se Romové stali součástí nového muslimského státu. Tato část práce nejprve rozebírá daňové zákony a registry, které se vztahují na Romy a popisuje důvody zdanění všech Romů bez ohledu na jejich náboženské vyznání. Pozornost je dále věnována způsobům obživy. Hudební produkce a práce v armádě zvyšovala nejen ekonomické, ale i sociální postavení Romů ve společnosti. Následuje analýza postavení Romů v Osmanské říši. Postavení Romů ve společnosti variovalo na základě mnoha faktorů, např. způsobu obživy, bydlení, náboženském vyznání, způsobu života, naladění společnosti či státní politiky. Nelze opomenout ani kapitolu o počátcích romského etnoemancipačního procesu.

Romové zaujímali důležité, ale duální postavení v Byzantské a Osmanské říši. Jejich hudební a řemeslné umění bylo oceňováno, ale jejich sociokulturní diverzita nebyla vždy správně pochopena.

Summary

The thesis describes and evaluates important periods in the life of the Roma in the chosen territories of the Balkans and Asia Minor during the Byzantine and Ottoman Empire. The thesis describes status and sources of living of the Roma with emphasis on historical and social context of these Empires. There were analysed state, church and folklore sources of information and also papers of foreign travellers.

The first part of the thesis focuses on the period of Byzantine Empire and try to make obvious problematic points, when the Roma arrived at the given territory. The arrival of Roma at Anatolia and Balkans is usually dated to the 11th century, however newer theory about no-being of heretical sect Athinganoi evidences possibility, that Roma could already lived there few centuries earlier. Furthermore, this part concentrates on question of historical sources and appellatives of Roma or shows possible influence of Armenian and Greek to Romani language in the chosen territories. The thesis also discusses status and sources of living of the Roma in Byzantine society.

The second part of the thesis is concentrated on Ottoman Empire, where Roma became part of new Muslim state. This part of thesis at first deals with tax laws and registers, which refer to Roma and describe reasons of Roma taxation. All Roma had to pay taxes disregarding their religion. Important part is concerned with sources of living. Musical performancies and working in army helped Roma to get better, not only economical but also social status in society. The analysis of Roma status in Ottoman Empire showed that the status in society was variable on many factors for example way of living, housing, religion, society or state attitude. Moreover, it cannot be leaving out a chapter about the beginning of Roma etnoemancipation process.

To sum up, Roma occupied important , but dual status in Byzantine and Ottoman Empire. Their musical art and craftsmanship was appreciated, but their social and cultural diversity was not always understood in the right manner.

Bibliografie:

- AKGÜNDÜZ, Ahmed. *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, Vol. 1, 2, 6. Istanbul 1989 – 1993.
- ALTINÖZ, İsmail. MILLER, Owen. *The Gypsies in the Ottoman entertainment culture*. Report. University of Helsinki 2009a.
- ALTINÖZ, İsmail. MILLER, Owen. The Gypsies in the Ottoman entertainment culture. In *Annual Meeting and Conference of the Gypsy Lore Society. Abstracts*. University of Helsinki May 20, 2009b. s. 4-5.
- AND, Metin. *Karagöz: Turkish Shadow Theatre: With an Appendix on the History of the Turkish Puppet Theatre*. İstanbul: Dost Yayınları, 1979.
- AND, Metin. *Osmanlı Tasvir Sanatları: Minyatür*. Istanbul 2002.
- BAGHBID, Hasan Rezaî. *The Zargari language: An endangered European Romani in Iran*. 2003. *Romani Studies* 5, no. 13, s. 123–148.
- BAKKER, Peter. Athematic morphology in Romani: The borrowing of a borrowing pattern. In: MATRAS, Y., BAKKER, P., KYUCHUKOV, H. (eds.) *The typology and dialectology of Romani*. Amsterdam 1997. 1–21.
- BENÍŠEK, Michael <michael.benisek@gmail.com >. *Dotaz ohledně kontaktu arménštiny a řečtiny s romštinou*. Hlaváčková, Iva <hlavackova.iva@seznam.cz>. 2010-04-15 10:59. [cit. 2010-04-15]
- BEY, Abdülaziz. *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri: İnsanlar, İnanışlar, Eğlence, Dil*. vol. 2, Istanbul 1995.
- BOČKOVÁ, Helena. Vlaši na Balkáně. Geneze, historie a kultura minority. Příspěvek k otázce etnokulturní tradice. *Ethnologia Europae centralis: časopis pro národopis střední Evropy*, Brno 2005, č. 7, s. 73-90.
<http://is.muni.cz/publikace/publikace_simple.pl?id=815290>.
- CLAIR, S. G. B. St., BROPHY, CH. A. *A Residence in Bulgaria: Or Notes on the Resources and Administration of Turkey*. London 1869.
- CROWE, D. M. *A history of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*. London 1995.
- ÇELEBI, Evliya. *Narrative of Travels in Europe, Asia & Africa, in the Seventeenth Century by Evliya Efendi*. J. von Hammer [trans. from the Turkish], vols. 1-2, London: Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland, 1834-50.
- ÇELİK, Faika. *Exploring Marginality in the Ottoman Empire: Gypsies or People of Malice (Ehl-i Fesad) as Viewed by the Ottomans*. EUI Robert Schuman Centre for Advanced Studies. Italy 2004.
- ÇELİK, Faika. *Gypsies (Roma) in the Orbit of Islam: The Ottoman Experience (1450-1600)*. M. A. Thesis. 80 s. McGill University. Montreal 2003a.

ÇELIK, Faika. Probing the Margins: Gypsies (Roma) in Ottoman Society, c.1450-1600. In *Subalterns and social protest: history from below in the Middle East and North Africa*. Soas/Routledge Studies on the Middle East. New York 2007. s. 173-199.

ÇELIK, Faika. The Limits of Tolerance: The Status of Gypsies (*Roma*) in the Ottoman Empire. In: *Studies in Contemporary Islam*. Part Four: Marginals and Outcasts 7. Spring and Fall Youngstown 2003b. vol. 5, no. 1-2, s. 161-182.

DJURIĆ, R., BECKEN, J., BENGSCHE, A. B. *Ohne Heim – ohne Grab. Die Geschichte der Roma und die Sinti*. Berlin 2002.

DOSTÁLOVÁ, Růžena. *Byzantská vzdělanost*. Praha: Vyšehrad, 1990.

DOSTÁLOVÁ, R., OLIVA, P., VAVŘÍNEK, V. *Řecko*. Praha: Libri, 2002.

DRŠKA, Václav; PICKOVÁ, Dana. *Dějiny středověké Evropy*. Praha: Aleš Skřivan ml., 2004.

ELŠÍK, Viktor. *Loanwords in Selice Romani, an Indo-Aryan language of Slovakia*. [online]. [cit. 2010-03-15]. <http://ulug.ff.cuni.cz/lingvistika/elsik/veda/Elsik_2009_Loanwords_in_Selice_Romani.pdf>.

FAROQHI, Suraiya Counterfeiting in Ankara. *Turkish Studies Association Bulletin* 15. 1991. s. 281-92.

FRASER, Angus. *Cikáni*. Praha: Lidové noviny, 1998.

FRIEDMAN, V. A., DANKOFF, R. The Earliest Known Text in Balkan (Rumelian) Romani: A Passage from Evliya Çelebi's Seyāhat-nāme. *Journal of the Gypsy Lore Society*, February 1991, ser. 5, vol. 1, no. 1, s. 1-20.

GINIO, Eyal. Neither Muslims nor Zimmis: The Gypsies (Roma) in the Ottoman States. *Romani Studies*, 2004, ser. 5, vol. 14, no. 2, s. 117-144.

GOMBÁR, Eduard. *Moderní dějiny islámských zemí*. Praha: Karolinum, 1999.

HALLIDAY, R., W. Some Notes upon the Gypsies of Turkey. *Journal of the Gypsy Lore Society* (third series). 1922, no. 1, s. 163-189.

HEINSCHINK, Mozes, ZAMBAKLI-HEINSCHINK, Fatma. Izmirští Romové – Sepetdžides. *Romano džaniben*, Praha 1994, roč. 1, č. 2, s. 2-15.

HOERBURGER, Felix. *Der Tanz mit der Trommel*. Regensburg 1954.

HORVÁTHOVÁ, Emílie. *Cigáni na Slovensku*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1964.

HORVÁTHOVÁ, Jana. *Kapitoly z dějin Romů*. Praha: Lidové noviny, 2002.

HRADEČNÝ, Pavel a kol. *Dějiny Řecka*. Praha: Lidové noviny, 1998.

- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena (ed.). *Romové v Byzanci*. Praha 1998.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. *Šaj pes dovakeras – Můžeme se domluvit*. Olomouc: Univerzita Palackého 1995.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. Postavení a role některých členů tradiční romské rodiny. *Romano džaniben*, 1 – 2/1996.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. Několik poznámek k hodnotám Romů, Od etnické kasty ke strukturovanému etnickému společenství. In *Romové v České republice*. Praha: Socioklub, 1999.
- HÜBSCHMANNOVÁ, M., ŠEBKOVÁ, H., ŽIGOVÁ, A. Postavení snachy v tradiční romské komunitě. In *Český lid*, 1984, roč. 71, č. 2.
- İNALCIK, H. (ed.) The Nature of Traditional Society. In: *The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy*. London 1978.
- İNALCIK, H., QUATAERT, D. (eds.) *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*. Vol. 1. - 1300-1600. Cambridge University Press 1997.
- KAL'A, Ahmed. (ed.). *İstanbul Akhâm Defterleri: İstanbul'da Sosyal Hayat*. Vol 2. İstanbul 1997.
- KARPAT, K., H. *Ottoman population 1830-1914. Demographic and Social Characteristics*. Madison 1985.
- KENRICK, Donald. *Cikáni na cestě z Indie do Evropy*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2003.
- KIEL, Machiel. Remarks on the administration of the poll tax (cizye) in the Ottoman Balkans and the value of poll tax registers (cizye defterleri) for demographic research. *Études Balkaniques*, 1990, vol. 26, no. 4, s. 70-104.
- KNOX, Skip E. L. *The Byzantine Empire: Structure of the Empire*. An online course from Boise State University. [online]. [cit. 2010-02-10]. <<http://crusades.boisestate.edu/Byzantium/02.shtml>>.
- KOLUKIRIK, Suat. The Gypsy Image And Prejudice In Turkish Society. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi (Sociological Research Journal)*, Spring 2005, vol. 8, no. 2.
- KUBÁLEK, Petr. (red.) *Kurdové a Kurdistan ve středověku*. [online]. [cit. 2010-03-15]. <<http://kurdove.ecn.cz/dejiny.shtml#stredovek>>.
- LACKOVÁ, Elena. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha: Triáda, 1997.
- LEWIS, Raphaela. *Everyday Life in Ottoman Turkey*. New York 1971.
- LHOTKA, Petr. *Postavení Romů ve východní a jihovýchodní Evropě (16. – 18. století)*. [online]. c2004-2010, [cit. 2010-01-18]. <<http://skola.romea.cz/cz/index.php?id=historie/04>>.

LIÉGEOIS, Jean-Pierre. *Rómovia, Cigáni, kočovníci*. Bratislava 1997.

LINDNER, R. P. Nomads and Ottomans in Mediaeval Anatolia. *Indiana University Uralic & Altaic Series*, Indiana 1983, vol. 144.

MAKDISI, Usamma. Ottoman Orientalism. *The American Historical Review*, 2002, vol. 7, no. 3, s. 768-96.

MALEČKOVÁ, Jitka. *Formování novodobých národů a národní ideologie v osmanské říši*: [Autoreferát kand. dis.]; Školitel: Josef Muzikář. Praha 1987.

MARSH, Adrian. A Brief History of Gypsies in Turkey. In UZPEDER, E. (ed.) *We Are Here! Discriminatory Exclusion and Struggle for Rights of Roma in Turkey*. Edirne Roma Association. ERRC. Helsinki Citizen's Assembly. Istanbul 2008. s. 5-20.

MARSH, Adrian. Ottoman Gypsies & Taxation: A comment upon Cantemir's „...about the Gypsy people“. In MARSH, A., STRAND, E. (eds.) *Gypsies and the Problem of Identities*. Istanbul 2006.

MARSH, A., STRAND, E. (eds.) *Gypsies and the Problem of Identities: contextual, constructed and contested*. Papers presented at the First International Romani Studies Conference in Istanbul at the Swedish Research Institute in Istanbul, April 10-12, 2003. Istanbul 2006.

MARUSHIAKOVA, Elena. Ethnic Identity among Gypsy Groups in Bulgaria. *Journal of the Gypsy Lore Society*. Fifth Series, 1992, vol. II, no. 2, s. 95-115.

MARUSHIAKOVA, E., POPOV, V. *Gypsies (Roma) in Bulgaria*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 1997.

MARUSHIAKOVA, E., POPOV, V. Myth as Process. In Acton, T. (Ed.) *Scholarship and the Gypsy Struggle*. Commitment in Romani Studies. Hatfield: University of Hertfordshire Press, 2000. s. 81-93.

MARUSHIAKOVA, Elena, POPOV, Vesselin. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingeneler*. Istanbul 2006.

MARUSHIAKOVA, Elena, POPOV, Vesselin. *Ottoman Empire*. [online]. [cit. 2010-02-15]. <http://www.coe.int/t/dg4/education/roma/Source/FS/2.1_ottoman-empire.pdf>

MARUSHIAKOVA, Elena, POPOV, Vesselin. The vanished kurban. Modern dimensions of the celebration of Kakava/H>drellez among the Gypsies in Eastern Thrace (Turkey). In HRISTOV, Petko, SIKIMI, Biljana (eds.). *Kurban in the Balkans*. Belgrade 2007. s. 33-50.

MARUSHIAKOVA, E., POPOV, V. The Roma – a Nation without a State? Historical Background and Conemporary Tendencies. In: BURSZTA, W., KAMUSELLA, T., WOJCIECHOWSKI, S. (eds.). *Nationalismus Across the Globe: An overview of the nationalism of state-endowed and stateless nations*. School of Humanities and Journalism 2005. s. 433-455.

- OPRIŞAN, Ana. An Overview of the Romanlar in Turkey. In MARSH, A., STRAND, E., (eds.) *Gypsies and the Problem of Identities*. Istanbul 2006. s. 163-169.
- ÖZEL, Oktay. Population Changes in Ottoman Anatolia during the 16th and 17th Centuries: The "Demographic Crisis" Reconsidered. *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge May 2004, vol. 36, no. 2, s. 183-205.
- PALMER, Alan. *Úpadek a pád Osmanské říše*. Praha: Panevropa, 1996.
- PASPATI, A. G. Turkish Gypsies. *Journal of the Gypsy Lore Society*, Edinburgh 1889, vol. 1, no. 1, s. 3-5.
- PASPATI, A. G. Memoir on the language of the Gypsies, as now used in the Turkish Empire. *Journal of the American Oriental Society*, 1863, vol. 7, s. 143-270.
- PENZER, H. Norman. *The Harem: an Account of the Institution as it Existed in the Palace of Turkish Sultans*. Philadelphia 1936.
- PIRICKÝ, G. *Turecko*. Praha: Libri, 2006.
- ROCHOWOVÁ, Ilse. Hereze athinganů v 8. a 9. století a otázka jejich dalšího osudu. In *Romové v Byzanci*. Praha 1998a. s. 33-45.
- ROCHOWOVÁ, Ilse. Ilse Rochowová o svém pojednání po 15 letech. In *Romové v Byzanci*. Praha 1998b. s. 46-47.
- ROCHOWOVÁ, I., MATSCHKE, K.-P. Nově o Cikánech v Byzantské říši na přelomu 13. a 14. století. In *Romové v Byzanci*. Praha 1998. s. 48-56.
- SOULIS, George C. Cikáni v Byzantské říši a na Balkáně v pozdním středověku. In *Romové v Byzanci*. Praha 1998. s. 9-25.
- SOULIS, George C. A note on the taxation of the Balkan Gypsies in the seventeenth century. *Journal of the Gypsy Lore Society*, 1959, vol. 3, no. 38, s. 154-6.
- SPECK, Paul. Domnělá hereze athinganů. *Romano džaniben*, Praha říj 2007. s. 27-44.
- STEJSKALOVÁ, Klára. *Stínové divadlo*. [online]. 17.05.2007. [cit. 2010-04-10]. <http://www.rozhlas.cz/svet/portal/_zprava/345918>.
- SVANBERG, Ingvar. Marginal Groups and Itinerants. In: ANDREWS, P. A. (ed.) *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*. Wiesbaden 1989. s. 602-612.
- ŠEBKOVÁ, Hana a kol. Úloha nejstaršího syna v tradiční romské rodině. *Romano džaniben* 1 – 2/1996. s. 52-57.
- TCHERENKOV, Lev, LAEDERICH, Stéphane. *The Rroma: Otherwise known as Gypsies, Gitanos, Gýftoi, Tsiganes, Tigani, Çingene, Zigeuner, Bohémiens, Travellers, Fahrende etc.* Vol. 1. Basilej 2004.

TCHERENKOV, Lev, LAEDERICH, Stéphane. *The Roma: Otherwise known as Gypsies, Gitanos, Gýftoi, Tsiganes, Tigani, Çingene, Zigeuner, Bohémiens, Travellers, Fahrende etc.* Vol. 2. Basilej 2004.

VAILLANT, J. A. *Les Rômes-Histoire Vraie des Vrais Bohémiens.* Paris 1857.

VASILJEV, A. A. *The Legislative Work of Justinian and Tribonian* [online]. [cit. 2010-02-10]. <http://www.intratext.com/IXT/ENG0832/_PC.HTM>.

WILLIAMS, G. A. Dom of the Middle East: An Overview. *KURI Journal of the Dom Research Center*, 2000, vol. 1, no. 1. [online]. [cit. 2010-04-10]. <<http://www.domresearchcenter.com/journal/11/dom.html>>.

Çingene. [online]. [cit. 2010-04-10]. <<http://www.turkishdictionary.net/?word=%C7ingene>>.

Hereze. [online]. [cit. 2010-03-10]. <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Hereze>>.

Přílohy

Panovníci Byzantské říše²⁸⁴:

802-811 Nikeforos I.
811 Staurakios
811-813 Michael I. Rhangabe
813-820 Leon V.
820-829 Michael II.
829-842 Theofilos
842-867 Michael III.
867-886 Basileios I.
886-912 Leon VI.
912-913 Alexandros
913-959 Konstantin VII. Porfyrogennetos
920-944 Romanos I. Lakapenos, spoluvláda
959-963 Romanos II.
963-969 Nikeforos II. Fokas
969-976 Ioannes I. Tzimiskes
976-1025 Basileios II.
1025-1028 Konstantin VIII.
1028-1034 Romanos III. Argyros
1034-1041 Michael IV.
1041-1042 Michael V.
1042 Zoe a Theodora
1042-1055 Konstantin IX. Monomachos
1055-1056 Theodora, druhá vláda
1056-1057 Michael VI.
1057-1059 Isakios I. Komnenos
1059-1067 Konstantin X. Dukas
1068-1071 Romanos IV. Diogenes
1071-1078 Michael VII. Dukas
1078-1081 Nikeforos III. Botaneiates
1081-1118 Alexios I. Komnenos

²⁸⁴ Panovníci jsou uvedeni od tohoto období, jelikož při potvrzení teze o neexistenci heretické sekty Athinganoi, se Romové mohli vyskytovat na území říše již ve zmíněném období.

1118-1143 Jan II. Komnenos
1143-1180 Manuel I. Komnenos
1180-1183 Alexios II. Komnenos
1183-1185 Andronikos I. Komnenos
1185-1195 Isakios II. Angelos
1195-1203 Alexios III. Angelos
1203-1204 Isakios II. druhá vláda a Alexios IV. Angeloi
1204 Alexios V. Murtzuflos
1204-1261 rozpad říše (exilová vláda v Nikaji)
1204-1222 Theodoros I. Laskaris
1222-1254 Jan III. Dukas Vatatzés
1254-1258 Theodoros II. Laskaris
1258-1261 Jan IV. Dukas Vatatzés
1259/61-1282 Michael VIII. Palaiologos
1282-1328 Andronikos II. Palaiologos
1328-1341 Andronikos III. Palaiologos
1341-1391 Jan V. Palaiologos
1347-1355 Jan VI. Kantakuzenos, spoluvláda
1376-1379 Andronikos IV. Palaiologos, vzdorocísař
1390 Jan VII. Palaiologos, vzdorocísař
1391-1425 Manuel II. Palaiologos
1425-1448 Jan VIII. Palaiologos
1449-1453 Konstantin XI. Palaiologos

Latinské císařství:

1204-1205 Balduin I. Flanderský
1206-1216 Jindřich Flanderský
1217 Petr z Courtenay
1217-1219 Jolanta
1221-1228 Robert z Courtenay
1228-1261 Balduin II.

Nikájské císařství

1204-1222 Theodoros I. Laskaris

1222-1254 Jan III. Dukas Vatatzes
1254-1258 Theodoros II. Laskaris
1258-1261 Jan IV. Laskaris
1259-1261 Michael VIII. Palaiologos

Epirský desponát

1204-1215 Michael I.
1215-1224 Theodoros

Soluň

1224-1239 Theodoros
1239-1244 Manuel, Ioannes, nepřesná data vlády
1244-1246 Demetrios

Epir

1231-1271 Michael II.
1271-1296 Nikeforos I.
1296-1318 Thomas
1318-1323 Nikolaos Orsini
1323-1335 Ioannes Orsini
1335-1340 Nikeforos II.

Trapezuntské císařství

1204-1222 Alexios I. Komnenos
1222-1235 Andronikos I.
1235-1241 Ioannes I.
1241-1263 Manuel I.
1263-1266 Andronikos II.
1266-1280 Georgios
1280-1298 Ioannes II.
1298-1330 Alexios II.
1330-1332 Andronikos III.
1332 Manuel II.
1332-1340 Basileios
1341-1342 Anna Komnena
1342-1344 Ioannes III.

1344-1349 Michael
1349-1390 Alexios III.
1390-1417 Manuel III.
1417-1446 Alexios IV.
1446-1458 Ioannes IV.
1458-1461 David

Sultáni osmanské dynastie:

1281-1324/26 Osman Gazi
1326-1359 Orhan Gazi
1359-1389 Murat I.
1389-1402 Beyazit I.
1402-1413 bezvládí
1413-1421 Mehmet I.
1421-1444 Murat II.
1444-1446 Mehmet II.
1446-1451 Murat II., druhá vláda
1451-1481 Mehmet II., druhá vláda
1481-1512 Beyazit II.
1512-1520 Selim I.
1520-1566 Süleyman I.
1566-1574 Selim II.
1574-1595 Murat III.
1595-1603 Mehmet III.
1603-1617 Ahmet I.
1617-1618 Mustafa I.
1618-1622 Osman II.
1622-1623 Mustafa I., druhá vláda
1623-1640 Murat IV.
1640-1648 Ibrahim
1648-1687 Mehmet IV.
1687-1691 Süleyman II.
1691-1695 Ahmet II.
1695-1703 Mustafa II.
1703-1730 Ahmet III.
1730-1754 Mahmut I.
1754-1757 Osman III.
1757-1774 Mustafa III.
1774-1789 Abdülhamit I.
1789-1807 Selim III.
1807-1808 Mustafa IV.

1808-1839 Mahmut II.

1839-1861 Abdülmecit I.

1861-1876 Abdülaziz

1876 Murat V.

1876-1909 Abdülhamit II.

1909-1918 Mehmet V.

1918-1922 Mehmet VI.

1922-1924 Abdülmecit II.